

TARİHİ DAVALAR

Yazan:

SIR JOHN MACDONELL, K.C.B.

Sabık King's Remembrancer ve Yüksek Adaleti Divanı azasından.

Türkçeye çeviren:

Avukat

MEHMET OSMAN DOSTEL

İstanbul Elek. Tram. ve Tünel İşletmeleri U. Müdürlüğü Hukuk Müşaviri ve Mülga Muh. Hakem Mahkemeleri nezdinde Türkiye Hükümeti sabık Ajanı

İSTANBUL BAROSU

Neşriyatı

2

İSTANBUL

1941

İstanbul - Cağaloğlu, Erkek Lisesi karşısında

ARKADAŞ BASİMEVİ

İngilizceden dilimize çevirdiğim

bu kitabı çok kıymetli arkadaşım

merhum ağabeyim Avukat:

MUSTAFA NAŞIT'in

aziz hatırasına ithaf ediyorum. M. O. D.

BİR KAÇ SÖZ

Bu kitap, İngilizcesini neşretmiş olanların izah ettikleri gibi, Sir John Macdonell'in «Tarihî Davalar» hakkındaki son konferanslarından yedi tanesinin Oxford Üniversitesi Matbaası'nın muvafakatile tekrar basılması ile vücade getirilmiştir. Müşarünileyhin bu eserin dışında kalmış olan konferansları şunlardır: İskoçya Kraliçesi Mary, Sir Walter Raleigh, Catherine d'Aragon ve Les grands Jours d'Auvergne.

Tercümesini takdim ettiğim bu eser İngiltere'de ilk defa «Mütefekkirin Kütüphanesi» (Thinker's Library) nin neşriyat serisinin 23 üncü kitabı olarak 1931 senesinde neşredilmiştir. Gerek eserin mahiyeti, müellifinin hayatı ve gerekse kitabın tab'ına ait hazırlık ve hususiyetlerle alâkalı cihetler hakkında fazla bir şey söyleyecek değilim. Birinci nokta hakkında müellifin yakın arkadaşlarından bilâhare Lord Craigmyle unvanını almış olan Lord Shaw of Dunfermline, L. L. D. taralından vâkıfane yazılmış güzel bir mukaddeme vardır. İkinci noktaya ait hususiyetleri de kitabın İngilizcesini tabedenler ayrı bir not halinde izah ve esere ilâve etmişlerdir. Ben bunları da tercüme etmekle okuyucularıma bu noktalarda faideli olabilecek malûmatı salâhiyetli ve çok daha yüksek ağızlardan nakil suretile vermiş olacağıma kani oldum.

Tercüme gelince, kitabı ilk elime aldığım zaman böyle bir şeyi aklımdan bile geçirmemiştım. Bunu tercüme ve hele neşretmek değil anlamağı bile büyük cesaret sayıyordum. Maksadım sadece İngilizcedeki bilgimi kuvvetlendirmek ve arttırmaktan ibaretti. Yalnız, mesleğıme de taallük ettiğı için, eseri, hukuk ve dil bakımından böyle iki taraflı bir alâka ile okumağı başladım. Çalışmalarım ilerledikçe, bir taraftan mevzuun cazibesi, öte yandan müellife karşı duyduğum hayranlık gittikçe arttı. Çünkü mevzu, insanlığın yetiştirdiğı başlıca mümtaz simaların, fikir fedailerinin ve şehitlerinin uğradıkları, hem de adalet namına uğradıkları feci akıbetlerin hikâyesi; müellif ise 24 asır evvele kadar uzanan fikir, medeniyet ve hukuk tarihlerine ait özlü vakıaları ihatalı bir âlim ve hukukçu gözüyle tetkik edip her şeyin hakkını vererek izah edebilen bir seciyye ve kavrayışta bir şahsiyet. Nihayet kitaptaki dördüncü davayı da okuyup bitirdiğim vakit kafamı ve yüreğimi saran tatlı heyecan bana dil hususundaki kifayetsizliğimi unutturacak bir dereceyi buldu. Kitabın kendim için ve yukarıda arzettiğim maksatla hazırladığım tercümelerini neşretmeğı işte o zaman düşündüm. Diğer taraftan neşre mani olan mülâhazalar da yok değildi. Fakat artık bunları düşünemez oldum. Bu tercüme kusursuz olmyabilir, hele mükemmel hiç değildir, bunu biliyorum; zira bu, nihayet benim anlıyabildiğim kadarını anlatabilir. Fakat eserin benim anlıyabildiğim kadarı içinde dahi öyle zevk ve istifadeler var ki, bunları Türk okuyucuları içinde İngilizce bilmeyenlere ulaştırmamağı -haddimi bilmek veya tabî tevazu düşünceleri ile dahi olsa- kendimde hak göremedim. Böyle bir hareketi hodbinlik saydım.

Eserin mevzuuna giren hâdiseler başlıca hukukçu gözüyle incelenmiştir. Fakat böyle olması onu okuyan her münevver yakından zevk ve istifade ile alâkalandırmasına mani değildir. Çünkü eserdeki konferanslar mahiyetleri itibarile geniş bir dinleyici ve okuyucu kitle-sine hitap etmektedir. «Adalet nazlı büyüyen bir nebattır», «korku olan yerde adalet olamaz»

sözleri hukukçu olmıyanları da düşündürecek, onlara da ilham verecek sözlerdir. Kitabın birçok yerlerinde ve bilhassa hemen hemen her davanın sonunda tesadüf edilecek mülâhazalar derin, belîğ ve yalnız hukukî değil aynı zamanda her insanın benimseyeceği asil ve hakimane görüşlerdir. Göze çarpan diğer bir nokta da eserde ilme yakışan bir bitarafılık ve müsamaha ile hür düşüncenin muhafaza edilmiş olmasıdır. İlmî kıymetinden başka kitabın asıl faidesi de bence bütün bu cihetlerindedir.

Bana kitabın İngilizcesini vererek bu eserin meydana gelmesine ilk vesile olmuş olan Bay Mithat Eroztgen'e; neşrine tavassut eden İstanbul Barosu ile bu taşebbüste beni mültefit sözlerde teşvik etmiş olan kıymetli dostum Baro Reisi Bay Mekki Hikmet Gelenbeğ'e ve yardımlarını lütfetmiş olan diğer arkadaşlarıma samimen teşekkür ederim.

Taksim, 25 Şubat 1941

Mehmet Osman Dostel

ÖNSÖZ

(Kitabın İngilizcesinden)

Sir John Macdonell'in müessif ölümünden bir veya iki hafta sonra Bayan Macdonell bana müteveffanın yazılarından bazılarını neşretmeği düşündüğünü söyleyerek bu eser için bir mukaddeme yazmamı istedi. Bizzat kocasının da bu vazife için seçmek istiyebileceği bir arkadaş olduğumu söyledi. Bayan Macdonell'in ölümü sıralarında aynı mültefit sözlerle tekrarlanmış olan bu talebi memnuniyetle kabul ettim.

Sir John'un dostluğunun nazarımda pek büyük kıymeti vardı; bu dostluktan çok istifade etmiştim. Müşarünileyh «yeni ve eski» ye ait olan hâzinelerini önüme saçmıştır; onun müfekkiresinin yalnız kemali değil fakat aynı zamanda ilham vericiliği ve düşündürücülüğü karşısında her zaman heyecan duymuşumdur,

«Hukukçu» sözü zamanımızda gevşek tutularak harcı âlem olduğundan kıymetinden kaybetmek istidadındadır, fakat Sir John Macdpnell'e gelince bu unvan bütün mümtaziyeti ile hakkedilmiş bir unvandır. Ben kendisini zamanının hukukşinaslarının ilk safına geçiririm.

1845 senesinde İskoçyada Forfarshire'da Brechin'de doğmuştur. Yedi yaşında iken ailesi Aberdeenshire'da Rhynie'ye göçetmişlerdir. John ailenin ikinci oğlu idi. Ailesi zeki ve okumuş bir aile idi. Büyük kardeşi James maruf bir gazeteci olmuştur.

Talim ve terbiye Aberdeenchire'da cari olan şekilde idi. Bu eyalette Smith ve Milne Vakıfları namile maruf olan iki müessese, en az iki batınlık bir müddetle, umumî mekteplerde muallimlik mesleğini teşvik etmişlerdir. Macdonell'ler, bu muallimlerden biri olan Rev, George Stewart'a pek çok şey medyundurlar. İnsan geriye doğru bir nazar atfedince, böyle bir talim ve terbiyenin Macdonell of Glengarry gibi dağlık arazi ahalisinden Romen Katoliği bir baba ile Allardyce of Dyce gibi bir Protestan ananın oğulları olan John üzerine tatbik edilince, en müsait bir talie mazhar olmuş olduğunu farkedebilir. Sir John ile birlikte gezmeğe çıktığımız zaman-

larda kendisinin bedenî kudreti çok defalar beni hayrette bırakmıştır. Mumaileyh hem vücutça hem dimağın çok kuvvetli idi. Bence bu her iki vasıfta da ırkın ve bir de kendisinin çocukken Benachie bayırlarına tırmanışlarını kucaklayan gençliğindeki muhit ve yaşayışının tesiri vardır.

John, Aberdeen Üniversitesi'ne devam ederek orada klâsik ilimler şubesinden birinci dereceden diploma almıştır. Bundan sonra kendisini «The Scotsman» ismile Edinburgh'ta çıkan bir gazetenin muharrirleri arasında görürüz. Çok geçmeden, henüz pek genç yaşında iken müstakillen kendi kaleminden çıkmış müteaddit eserler meydana getirmiştir: «İktisat ilmine bir bakış» (A Survey of Political Economy), «Toprak meselesi, hıhususile İngiltere'de ve İskoçya'da» (The Land Question, with particular reference to England and Scotland). Bilâhare Londra'daki Middle-Temple Hukuk Mektebine girdikten sonra da hizmet akdine dair «iş sahibi ile işçinin hukuku» (The Law of Master and Servant) is' mli kitabı neşretmiştir. Mektebi bitirdikten sonra avukat olarak İngiliz Barosunda muvaffakiyet göstermiştir. O zaman henüz kendisini tanımamış olduğum için bu muvaffakiyetini şahsen müşahade edememiş olmakla beraber, sonraki bütün çalışma hayatında her yaptığı işte izi ve damgası görülen ciddiyet, mükemmeliyet ve dürüstlük meziyetlerini onun evvelki mesaisine de teşmil edebilirim. Sırasile, Yüksek Mahkeme azalığında, King's Remembrancer, yani Hazinei Kralı Kâtipliği ve Evrak Muhafızlığında, Adlî İstatistikler mesul tabiliğinde bulunmuş, şövalye ve K.C.B.¹ rütbelerini ihraz etmiştir. Medenî hukuk sahasındaki bilgisi kendi muasırlarının çoğununkinden fazla idi; lâkin müşarünileyhe Hukuk Doktoru unvanını tevcih etmek şerefine yalnız Aberdeen Üniversitesi nail olmuştur. Bu tevcih 1892 senesinde yapılmış, 1901 yılında da Londra'da University Collège'de Mukayeseli Hukuk Quain Profesörü tayin edilmiştir. Senelerce orada Hukuk Fakültesi Dekanlığını yapmıştır.

Sir John Macdonell'in kendini gösteren faaliyet ve kıymeti, mümtaz hâkimler vesairenin teşkil ettikleri pek kuvvetli komite tarafından takdirle karşılanmıştır. Bu komitenin vazifesi Siyasî Davalar Külliyyatının (Reports of State Trials) neşrine, 1888 den 1891 senelerine kadarki şu yeni ve içinde Kraliçe Caroline, Daniel O'Connell ve William Cobbett'e ait bazı enteresan davaları ihtiva eden serilerin tab ve neşrine nezaret etmektir. Sir John Macdonell bu komitenin Kâtipliğine ve Tabiliğine seçilmiştir.

Bu son seneler zarfında kendisi yalnız adlî istatistikler bahsinde salâhiyet sahibi olan kimselerin ilk safında gelmekle kalmamış, adlî değişiklikler ve ıslahat da teklif etmiştir. Tetkik ve derleme işlerine olan kabiliyetinin kullanılabileceği her işin başına getirilebilecek liyakati haiz görünüyordu. 1906'dan 1909 senesine kadar «Royal Commission on Shipping Rings» yani Deniz Ticareti Birlikleri Komisyonu Kralisi ile birlikte Cenubî Afrika'ya delil toplamağa gönderildi.

Müşarünileyh bilâhare, «Almanya'nın müsellâh kuvvetlerinin karada, denizde ve havada ika etmiş oldukları cinayetlerden mütevellit mesuliyetini tahkik komisyonu»nun, fevkalâde mesai ve tetkikleri şumulü içine alan bu mühim komisyonun reisi idi. Bu komisyon raporunu yazmıştır. Acaba bir gün gelip neşredilecek mi? İhtimal hayır. Bu raporun neşrinin unutulmuş

¹ Knight Commandor of the Bath, Chevalier Commandeur du Bain rütbesi. (Mütercim)

olmasından dolayı, tarihin, daha uzak bir atide bihuzur olması ihtimali mevcut olmasına rağmen onun neşredil- memesi belki de daha hayırlıdır.

Sir John Macdonell hakkında yazılmış olan hal tercümelerinde, fikrimce, onun lisan bilgilerine pek az ehemmiyet verilmiştir. Müşarünileyh Lâtince, Fransızca, Almanca ve İtalyan- caya vâkıftı; bu dilleri yalnız kolaylıkla konuşmakla kalmayıp aynı zamanda bu men- balar- dan her hangi bir geniş hukukî tetkike yarayabilecek malzemeleri derlemekte de kullanırdı. Bu toplama işinde fevkalâde nafız bir kudreti vardı. Bu neviden bir faaliyet olmak itibarile cemiyetler kurmağı da severdi. Hâlâ faaliyette bulunan «Grotius Cemiyeti» ile «Mukayeseli Hukuk Cemiyeti»nin müessislerindendir. Bu son cemiyetin çıkarmakta olduğu hukuk mec- muası İngiltere imparatorluğunda intişar eden hukuk gazetelerinin en geniş surette istifadeli olanıdır denilebilir. Yukarıdanberi saydığımız bu büyük listeyi, kendisinin Mr. E. Manşon ile birlikte neşrettikleri «Dünyanın Büyük Hukukçuları» —The Great Jurists of the World— isim- li eseri zikrederek tamamliyabiliriz.

Çok faaliyetli bir resmî hayatın meşguliyetleri arasında, bu kitabın içinde bulunan ves- ikaları derleyip tedavin etmeğe de muvaffak olabilmıştır. Bunları okumak, bu zatın yalnız ev- velce işaret etmiş bulunduğum tefahhus ve vüsuk hassalarını değil, fakat aynı zamanda büyük tarihî hâdiselere müteallik tetkiklerinde ne kadar geniş, ihatalı ve nafız bir görüşünün hâkim ve rehber olmuş bulunduğunu da göstermeğe kâfidir. Burada bu kitabı baştan aşağı gözden geçirip hulâsa etmeğe kalkışacak değilim; fakat şu noktaya işaret edeceğim ki Sir John Macdonell bu eserde, muayyen bir yerde ve muayyen bir devirdeki adaletin tevzii telâkkisini yine adaletin bir başka zaman ve mekândaki tevzi şekliyle karşılaştırıp tenvir ve izah etmeğe muvaffak olmuştur, insan bu eserde Sokrat'ın muhakemesine ait yazıdan itibaren ileriye doğ- ru işte bu panoramik ve yüksekten bakışın arzettiği manzaralarla karşılaşır. Müşarünileyhin yazmış olduğu sahifelerden, insan, tevzii adaletin bu tekâmül safhalarına, harsin ilerlemesinin ve bizzat medeniyetin terakkisinin zamanımıza gelinceye kadar geçirmiş oldukları canlı tec- rübe ve imtihanlar gözüyle bakanlara karşı yeni bir hürmet hissi duymağı öğrenir.

Kitabında tetkik ettiği davaların ekserisinde yaptığı veçhile, Sir John, Sokrat'ın davasında aslâ bir muhakeme mahiyeti olmayıp bunun ancak hoşâ gitmeyen ve müziç addedilen bir görüş ve noktai nazarın tecziyesinden ibaret bulunduğunu gösterdikten sonra şöyle haykırıyor:

«Sokrat geçen asrın ortalarından evvelki her hangi bir zamanda İngiltere'de muhakeme edilse idi, tâbi tutulacağı muamele çok daha mı iyi olurdu? Stuart veya Tudor'ların saltanatları zamanında hiyaneti vataniye veya küfür veya her hangi neviden bir suç ile itham edilir, muhbir kabilinden, memurlar tarafından korkutulur, sık boğaz edilir, mahkemeye riyaset eden hâkim tarafından Devlete veba kadar muzır bir adam diye azarlanırdı; feci bir ölümden evvelki son gözleri ya kısa kestirilir yahut darağacının altında trampet sesleri içinde boğulurdu. Sokrat'ın 18 inci asrın sonunda veya 19 uncu asrın başında bir İngiliz veya İskoçyalı hâkimin —meselâ Hone'u muhakeme etmiş olan Elienborough gibi veyahut Muir ve Margarot'u muhakeme etmiş olan Braxfield gibi bir hâkimin— huzuruna çıktığını göz önüne getirelim; şatafatlı yavelerle hırpalanır veyahut da kaba küfürlere maruz kalır ve neticede muhakkak mahkûm edilirdi.»

Bu kitabın «bir dava ne zaman dava değildir» tekerlemesine karşı verilmiş derin ve kuvvetli bir cevap olduğu söylenebilir. «Tampl şövalyelerinin muhakemesi» birçok memleketlerde cereyan etmiş olan davaları anlatmaktadır. Bu davaların her birinde mezkûr memleketler bu şövalyelerin teşkil etmiş oldukları Tarikat'ın elinde toplanmış olan servete karşı duydukları haset ve aç gözlülüğün tesirile hareket etmişlerdir. Bu memleketlerde, Enkizisyon Mahkemesinin usulü muhakemesini ve onun işkence salâhiyetleriyle bir müessese halinde tensik edilmiş olan tahkikat yolile tecrim ve itham usulünü bugünkü fikirlere göre gülünç ve maskara olan birer ispat vasıtası haline kalbetmek için Kral ve Papa'nın nüfuzları yekdiğerile el ele vermişlerdir.

Hakikî adlî usullerin bu şekilde baş aşağı edilişi veyahut daha doğrusu bunların yerine adlî şekiller görünüşü altında tensik edilmiş siyasî kin ve düşmanlıkların ikamesi, işte bu sahi-feler bu büyük hâdiseyi —yalnız bir vak'a ile iktifa etmiyerek ortaya vakıa üzerine vakıa atarak her dürüst ve açık fikirli insanı tama- mile tatmin edecek şekilde— meydana koymaktadır. Sairleri meyanında meselâ geçen batında De Quincey'in ve bizim neslimizde de George Bernard Shaw'un Jeanne d'Arc hakkındaki noktai nazarları bundan daha kanaat verici bir surette teyit ve takviye edilemezdi. Fakat burada Jeanne'ın, filiyatta yine aynı makamlar tarafından icra edilmiş olan, «ikinci Muhakeme»sinin zabıtnamelerini gözümüzün önünde bulundurmamız ve o makamların nasıl daha soğukkanlılıkla ve utanç verici bir tarzda birinci davayı Adalet Sicillerinden sildiklerini kayıt ve işaret etmemiz iyi olur.

Diğer bir dava; fakat ne yazık ki burada tarihî vak'a resmî bir «İkinci Muhakeme»nin yardımından mahrum kalmıştır. İskoçya Kraliçesi Mary'nin davasını kastediyorum (benim de bu sahada oldukça tetkiklerim vardır). Sir John'un kitabında bu davaya mütedair olan yazılar², fikrimce, Kingsley'in ve Froude'in evvelden edinilmiş fikirlerini bihakkın utandıracak mahiyettedir; Jöhn Maedonell'in bu bapta vardığı neticeye kelimesi kelimesine iştirak ederim:

«Kraliçenin müdafaası ve her hali hareketi, Mr. Fröude bunlarla alay etmiş ola dursun, Şahane ve bir kraliçeye yakışacak Şekilde idi. Bu, aynı zamanda büyük bir zekânın, kendisini (kraliçeyi) mahkûm edip öldürmeğe can atan bir alay kurnaz! politikacı ve hukukçu ile müca-delesini gösteren bir sahne Ve manzaradır... Davanın başlıca hâdiselerini hulâsa edelim: Had-di zatında kraliçeyi suçlu kabul eden bir hâkim tayini emirnamesi; kraliçeyi zehirlemek teklif-leri; bunların fiile konmaması; bunun yerine, ekseriyeti hükümet erkânından terekkep eden bir heyeti hâkime önünde zahirî bir muhakeme görünüşünün ikamesi; kraliçe aleyhinde ne çağırılmış şahitler ve ne de vazih şekilde ifade edilmiş bir itham bulunmayışı; kendisinin yanına bir avukat verilmesinden imtina olunması; evrak ve kâğıtlarına müracaat etmesine müsaade edilmemesi; kraliçe aleyhinde bir takım mektupların ortaya çıkarılması fakat bunların vüsuk ve sıhhatlerine dair meydana hiç bir ispat konmaması; bunların kendisinin eline verilmiş veya değmiş olduğuna dair hiç bir delil olmayışı; kraliçe istediğı halde bunları kimlerin yaptığı asla söylenmeksizin bir takım ikrar ve itirafların ileri sürülmesi; iki şahit hakkında: Kraliçe Elizabeth'in 27 nci saltanat senesinde çıkan bir kanunun tatbik edilmemesi. Bütün bunlara

² Bu dava, kitabın bu tab'ına (İngilizce tab'ı) konmamıştır.

nazaran bu davaya ne demeli? Mr. Hosack bu dava ve muhakemededen “İngiltere tarihinin şerefini ihlal eden bütün haksızlıkların en şerefsizi” diye bahseder.» Bunları naklettikten sonra sabırlı ve en büyük hukuk müdekkiki Sir John Macdonnell sükûnetle şu mülâhazada bulunur: «Hosack’ın hakkı var diye düşünmeğe mütemayilim.» Ben de öyle.

İfadelerimle bir mukaddemenin dar olması lâzım gelen hudut ve çerçevesini çok aşmış bulunuyorum. Fakat böyle olmakla beraber sözlerimi bitirmek üzere iken okuyucunun dikkat nazarını bilhassa Galile ile Bruno’nun sözde muhakemelerine çekmek isterim. Okuyucu böylelikle dava ve muhakemeleri hakikî adaletle hizmet eden vasıtalar olmaktan çıkaran hata ve kusurlar hakkında vazıh bir fikir edinmiş olacaktır. İşin sırrı buradadır. Mahkemelerde, bu mahkemelerden Adalet Mahkemeleri diye bahsetmenin modası geçmiştir. Bunlara Adalet Mahkemeleri demenin hukuku yanlış istikamete sevkedebilecek bir hareket olacağı mülâhaza edilmektedir. Nitekim Macdonnell kanun ile adaletin bir çok nesiller imtidadınca birbirine karşı cephe almış olduklarını görmüştü. Mumaileyh, ihtirasları körükleyen parti nüfuz ve tesirinin ve taraftarlığın adaleti nasıl çığırından çıkardığını ve tanınmaz hale getirdiğini biliyordu. Fakat kendisi parti adamı ve taraftar değildi; kilise usûllerinin hata ve cinayetleri hakkında yürüttüğü mütalealar, gerek Servetus’ü yere vurduğundan dolayı Calvin hakkında olsun ve gerekse nur ve ziyayı Galile’nin kanında boğup söndürdüğünden dolayı Papalık hakkında olsun, hissiyattan ari ve kuvvetlidir. Adaletle muvaffakiyet imkânı bırakmayan ve tarihteki muhakemelerin hakikî sebep ve zeminini teşkil etmiş olan evvelden edinilmiş kanaat ve fikirlerle karşı isyanla feryat ederek Manu Kanunlarından İşaya’nın (“İşaya, dört büyük Yahudi Peygamberin birincisidir. Milâttan evvel 774 senesine doğru Kudüs’te doğmuştur. Milâttan önce 690 yılına doğru ölmüştür. Fransızca ismi: İsaie veya Esaie’dir. İngilizce ismi: İsaiah’dır.” Mütercim) insanları daima adaletle ve doğruluğa davet eden sözlerde bir ayar ve kıymette bulunan çok yüksek manalı fıkralar zikretmiştir.

Macdonnell’in bu kitaptaki en büyük ve iyi hizmeti, fikrimce, korkunun mazide muhakemelerin ve adaletin nasıl müessif şekilde ihlâl ve ifsat edilmesine saik ve sebep olmuş bulunduğunu göstermiş olmasındadır. «Korku», diyor, «mahkemelerin vazifelerine mütedair olan geri ve iptidaî telâkkiyi yeniden hortlatır. Bunun mutlaka veya her zaman şahsî korku olması icap etmez, bilâkis değişiklik korkusu, inkılâp korkusu, müesses eski nizamı idame etmek isteyenlerin duydukları korku, yeni hakikatlerin keşfedilmesinin husule getirdiği netice ve tesirlerin verdiği korku, nur ve ziyanın tâ içine dalmaktan korkma dahi olabilir. Böyle bir korkunun mevcut olduğu yerde adalet olamaz. Orada mahkeme, kuvvetin bir aleti olur; hâkimler de isyan bastıran birer asker. Böyle hâkimlerin yapacakları sözde muhakemeler, bir tecziye işinden veya infaz merar siminden ibaret kalır; kurbanları da bir Bruno, bir Galije veya bir Dreyfus olur.»

27 Nisan 1927

Shaw of Dunfermline

TABIİN BİR İZAHİ

(Kitabın İngilizcesini basan tarafından yazılmıştır)

Bu kitabın mevzuunu, müteveffa Sir John Macdonell'in Londrada University College'de Quain Professor sıfatile 1911-13 senelerinde vermiş olduğu konferanslar teşkil eder. Bu eserin neşri için müşarünileyhe evvel ve âhır birçok teklifler yapılmıştır. Fakat kendisinin başka vazife ve meşguliyetleri bu telif işini geciktirmesine sebep olmuştur. Bundan sonra araya 1914-18 harbi ve onun arkasından da bu harpten sonra teşkil edilen bir komisyonun (Royal Commission)yükü mesaisi girmiştir. Gayrı şahsî sebeplerden dolayı Sir John Macdonell resmî vazifesinde arzu ettiğinden daha fazla kalmağa mecbur olmuştur. Vazifesinden çekik- dikten sonra ancak bir kaç ay yaşamıştır. Bu son ayları da hastalıkla geçirmiş ve nihayet 17 Mart 1921'de ölmüştür.

Sir John'un bıraktığı evrak tetkik edildiği zaman, mumaileyhin bütün yazıları ile topladığı diğer tetkik ve bilgi malzemesinin hepsinden daha fazla olarak neşre elverişli görülen bu konferanslar olmuştur. Bu konferanslar müellifin düşünüş tarzını en karakteristik bir şekilde ifade etmekte olup geniş bir okuyucu kütlesine hitap edecek istidat ve mahiyettedirler. Bu yazıların gözden geçirilmesi işi, iptidada, Merton College Öğretim Heyeti azasından ve bu vazife için fevkalâde münasip olan Mr. F. H. Lawson M. A.'a³ tevdi olunmuştu. Provaların son okuma ve tashihi safhalarında, hâdiseler bu zatın tabi ile beraber çalışmaya devamına müsaade etmedi. Bu sebepten dolayı, yukarıda işaret edilen kadarından ötesi için mumaileyhe «müşterek tabilik» mesuliyetini tahmil etmek pek az dürüst bir hareket olur. Buna mukabil Mr. Lawsoa'un pek geniş olan tarih ve hukuk bilgisinden büyük yardım görmüş olduğumu burada kaydetmek isterim.

Bu konferansların verildikleri zamanın üzerinden pek çok senelerin geçmiş olması şüphesiz ortaya bir müşkül koyuyordu. Bu kitabın içindeki seriye dâhil muhtelif davalar hakkında o zamandan beri yazılmış olan eserlere dair bir bibliyografya vermem icap etmez mi diye kendi kendime birçok defalar sordum, Fakat düşündükten sonra, bu yola gitmemeğe karar verdim. Zira bir tarihçiyi ilgilendiren çok inceliğe dalan ve teferruatla uğraşan tetkikler Sir John Macdonell'i pek o kadar alâkadar edemezdi. Onun güttüğü maksat, daha ziyade, fikir ve medeniyet tarihinin bir faslı olarak usulü muhakeme tarihine müteallik mesaiye iştirak etmektir. Bu zaviyeden bakılınca, bu kitabın içindeki tarihî davalara müteallik tetkik ve tette'bbülerin, yazıldıkları zamanki kıymet ve manalarından hiç bir şey kaybetmemiş olduklarının görüleceğine kaniim.

Sözlerimi bitirirken, pek büyük bir nezaket eseri olarak bu cilde bir önsöz yazmak lûtfunda bulunmuş olan Lord Shaw of Dunfermline'e teşekkür ederim.

³ M. A. = Master of Arts. (Mütercim)

İÇİNDEKİLER

BİRKAÇ SÖZ Mütercim tarafından

ÖNSÖZ Hukuk Doktoru Lord Shaw of Dunfermline tarafından kitabın İngilizcesine yazılmıştır

TABİİN BİR İZAHİ Kitabın İngilizcesini basanlar tarafından yazılmıştır

TARİHÎ DAVALAR

SOKRAT

TAMPL ŞÖVALYELERİ

JEANNE D'ARC

GIORDANO BRUNO

G ALİLE

SEVEKTUS

SİHİRBAZLAR ALEYHİNDEKİ DAVALAR.

TARİHÎ DAVALAR

1. SOKRAT DAVASI

Geçenki konferanslarımda en mühim usulü muhakeme sistemleri hakkında malûmat vermiştim. Bunun devamı olmak üzere şimdi de, şöhreti bütün dünyaya yayılmış ve her biri ait oldukları sistemleri tamamen temsil eden, tipik addettiğim bir kaç davayı seçmek istiyorum. Benim bildiğim, mükemmel hiç bir usulü muhakeme tarihi mevcut değildir; insanların, şimdi veya geçmişte, mülkiyet, cürüm ve masumiyet gibi hususlara müteallik hak ve haksızlık meselelerini kat'î şekilde hal için aradıkları yolların hepsini ve başvurdukları bütün usulleri sistemli bir şekilde icmal eden hiç bir eser yoktur. Gerçi muhtelif memleketlerde usulü muhakeme hakkında çok işlenmiş, güzel kitaplar, treteler vardır. Fakat müşterek vakıaları bir araya toplamaya ve meydana mevzuun tamamını kavrayan mukayeseli bir görüş koymaya pek az müellif teşebbüs etmiştir.

Müsyü Fustel de Coulanges'ın yazdığı bir kaç fasıl istisna edilirse bu neviden hiç bir teşebbüs hatırlamıyorum. Malzeme çok dağınıktır; fakat bol miktarda mevcuttur ve bir gün bir araya getirilip bunlardan bir âbide teşkil edilecektir. Mevzuun kendisini İlmî tetkike arzetmekte olduğuna kaniim. Gerek bir Afrika köyündeki veya orta çağdaki (Tanrı Muhakemesi - Ordalie) denilen ve bir şahsın mücrimiyet veya masumiyetine onu bir takım tecrübe ve imtihanlardan geçirerek bunların verecekleri neticelere göre karar vermek usulü olsun, gerek bir zamanlar Avrupa'nın büyük bir kısmında mevcut olmuş bulunan döğüş yolile muhakeme veya bir maden amele kampının sert ve vak'a mahallinde derhal tatbik edilen adaleti olsun veyahut bir kilise mahkemesinin işlenmiş usulü muhakemesi olsun bütün bu çeşitli şekillerin hepsi bir kaç grup içinde toplanır. Bunların bazılarını evvelki konferanslarda izah ederek tasniflerine teşebbüs etmiştim, işaret ettiğim tarzda böyle bir iş deruhte eden bir kimse için başlıca usulü muhakeme sistemlerini aydınlatan bazı davaları dikkatlice inceleyip izah etmenin bir yardımı olabilir.

Neyi yapmak, neyi yapmamak istediğimi açık bir surette ifade edeyim:

Bir dava mahiyeti itibarile bir mücadele, kapalı bir meydanda, kapalı arenada bir savaştır; cidal halindeki kuvvetlerin bir çarpışması, en vahşi hırsları ayaklandırabilen bir ihtilâftır. Meselâ Sokrat, Jeanne d'Arc, Bruno, Calas davaları veyahut Dreyfus davası gibi bir davanın kucakladığı hâdiseler insaniyetin bildiği en derin, en büyük hâdiseler arasındadır. Onlarla, elimden gelseydi bile, meşgul olmak istemezdim. Onlar benim meşgul olduğum işin fevkindedirler. Onlarla uğraşmak feylesoflara, tarihçilere ve ahlâkçılara düşer. Ben bu davalara yalnız bir hukukçu olarak yaklaşıyorum: Vesikaları bir hukukçu sıfatile tetkik ederek, bir hukukçunun vazetmesi gereken suallere cevaplar bulmaya çalışarak, böyle davaların en büyük veçhelerinin birçoğunu bizzarure ihmal ederek, fakat aynı zamanda belki bu davaların bilinmeden kalmış olabilecek bazı veçheleri üzerinde biraz durarak... Ben bu davaları beşer vicdanının tekâmülünün uzun tarihinden küçük bir kısım diye değil insaniyetin hukuk tarihinin bir kısmı diye, bir hukukî hâdiseler olarak tetkik etmek istiyorum; bu davalara tıpkı gûya mahkemeye

sevkedilmek üzere imişler veya haklarında henüz karar verilmiş imiş gibi bakmak istiyorum. Buna binaen şu gibi noktalar üzerinde hassaten duracağım: Önünde muhakemenin cereyan etmiş olduğu mahkemenin mahiyeti, maznunun aleyhindeki hakikî itham sebebi, muhakeme usulü, şahadet, ara kararları, hüküm ve ceza.

Davaların dikkatle tetkikinde bazı faydalar vardır iddiasındayım. Çok defa bir dava, karanlıkta yegâne nurlu bir nokta ve bu dava olmasaydı bizimle mazi arasında dikilecek olan bir düz duvarda açılan bir penceredir; bizi kitap formüllerinden kurtarır. Sadakatle nakledilince, bir dava canlı bir levhadır; bizi hayata en iyi bir edebiyattan daha ziyade yaklaştırır; sesleri duyarsınız, dava hayatın ta kendisidir. Eski veya yabancı bir hukukî sistemi tetkik etmek ve anlamak emlinde, hakikî bir dava ne demektir, bunu bilmek kadar öğretici bir şey yoktur. Gaius, Beaumanoir veya Bracton'un eserlerinde usulü muhakemeyi izah eden metinler okursunuz, birçok noktalar karanlık kalır. Öyle ki, eserlerden anlaşılamıyan bu noktaları bir tek davamın zabıtları aydınlatır.

Böyle bir tetkikin yolu üzerine dikilen bir engel mevcut olduğunu itiraf etmeliyim: Hiç bir eski davanın tamamen mükemmel bir zabıtnamesi mevcut değildir. Mükemmel derken maksadım bugünkü muhakeme zabıtnamelerinin haiz oldukları vasıflara malik olmadıklarına işaret etmektir; şahitlerin ifadeleri hâkimlerin veya jüri âzasının arada sordukları suallerle birlikte harfiyen zaptediimiş değildir, iddia ve müdafaaların tam metinlerine nadiren rastlanır; ekseriyetle sadece bir tanesi saklanmıştı; eğer elimizde mahkeme huzurundaki muamelelerin cereyanını ve muhakemenin neticesini kısaca bildiren bir icmal varsa bu bile çok şey demektir. Bütün bildiklerimiz ya bu sıfatla söz söylenen bir avukattan yahut da avukat olmıyan bir belagat üstadından veya müverrihten menkul şeyler olsa gerektir. Warren Hastings davasının vasıf ve hâdiselerini münhasıran Burke'ün ateşli belagat örneklerinden istihraç etmek işini bir kere düşününüz. Eğer elde mevcut olan yegâne vesika Sir Charles Russell'in tarafgir bir tarih kitabında bulunabilecek bir icmal ile tamamlanacak nutkundan ibaret olsaydı gelecek nesillerin (Parnel Komisyonu) hakkındaki fikirlerinin ne olabileceğini tasavvur ediniz. Hadis olmuş ve karara bağlanmış hukukî meselelerin vazıh bir zabıtname veya vesikasına nadiren rastlanır. O zamanlarda bizim şimdiki mükemmel yıllıklarımıza, mahkeme kararları mecmualarına, iki asırlık bir devrenin başlıca davalarına ait elimizde mevcut zabıtnamelere tekabül eder hiç bir şey yoktu. Orta çağ davalarına gelince, vaziyet daha da berbattır; insanlar tabir caizse karanlıkta ve alenî celsesiz muhakeme edilmişlerdir, yegâne vesika, şekle ait bir kaç varakadan ibarettir.

Kendime mevzu olarak bazı tarihî davaları alıyorum. Gerçi, tarihin büyük davalarının hangileri olduğunda uyuşacak iki kişi çıkmaz, herkes kendi memleketine ve kendi alâka ve meyline göre bir liste yazmak istiyecektir ama her listenin içinde bazı davalar muhakkak bulunacaktır. Sokrat Davası bunlardan biridir. Listelerin hepsinde Jeanne d'Arc davasının bulunması da umulur. Birinci davadan başlıyorum. Müsaade ederseniz, bu davayı bütün cephelelerinden yahut, hattâ başlıca cephelelerinden bile münakaşa etmek fikrinde olmadığımı hemen söyleyeyim. Böyle bir şey maksadımdan çok uzaktır; ve zaten benden evvel birçok defalar yapılmıştır da... Her batın, iki bin yıldan fazla bir zamanın hatırasını unutturamadığı bir hâdise

hakkında kendi hükmünü vermiştir. Bizim neslimizde Grote, Zeller, Gomperz ve Harnack söz söylemişlerdir. Her batın, hakikî Sokrat hakkında kendine mahsus bir telâkki vücuda getirmiştir. Filhakika herkes Sokrat'ı başka başka göstermiştir; bugün de âlimler hakikî Sokrat'ı meydana çıkarmak için bütün gayretlerde çalışmakla meşguldürler, onun hakikî çehresini Eflâtun ve Xnephon'un tasvir ettikleri simadan ayırıt etmiye çabalıyorlar. Bütün bunlarla benim alâkam yok. Ben davaya yalnız hukukî bir noktai nazardan bakıyorum; onu usulü muhakeme tarihinde bir nirengi noktası olarak ve mühim bir sistemin tipik bir misali diye göz önüne alıyorum. Milâttan evvel 399 senesiydi. O sıralarda Sokrat yetmiş yaşında veya o civardaydı; memleketinde birçok resmî vazifelerde bulunmuştu; (Bulutlar)⁴ da kendisinin alaya alınıp hicvedilmesi üzerinden yirmi beş sene kadar bir zaman geçmişti.

Zamanın ahval ve şeraiti ve bariz vasıfları nelerdi? Huzursuzluk, emniyetsizlik, istikrarsızlık ve serî inkılâplar zamanıydı. Harbi, takip etmiş olan oligarşi ve zulüm idaresi nihayete ermiş ve demokrasi yeniden tesis edileli henüz çok zaman olmamıştı (Milâttan evvel 403). Atina, «bir kaç ay içinde gaddar bir korku rejiminin her safhasından geçmiş bulunuyordu»⁵. Kötü bir istibdattan kurtulmuştu. Bir kaç sene içinde teşkilâtı esasiyede dört büyük inkılâp yapılmıştı. Sürgün ve cebri muhaceretlerin yapıldığı bir zamandı ve bizim bugünkü ifademizle, devletin her tarafta cezaî takiplerde bulunduğu bir sıraydı diyebiliriz. Bu muhaceretler İngiltere'de Stuart devrinde veyahut Fransa'da on sekizinci asırda yapılan tehcirleri hatırlatıyordu⁶. İşlerin fenaya gittiği, askerî, bahrî ve İktisadî kuvvetlerin zaafa uğramış olduğu bir zamandı. Kısaca, üful etmiş olan üstünlüğün ve henüz atlatılmış felâketlerin hatırası mevcuttu. Ortaya yeni fikir ve akidelerin çıktığı bir zamandı ve bununla müterafık olarak eski Yunan yaşayış tarzını, mazinin ananelerini, insanların babaları olan İlâhlara itikadı ve eski hayat kaidelerini muhafaza için hummalı bir arzu vardı; hassasiyet ve şüphe devriydi⁷.

Bundan evvel bahsetmem için münasebet düşmemiş olmakla beraber şimdi burada kayıt ve işaret edilmesi ehemmiyetsiz olmıyan bir keyfiyet vardır ki o da Sokrat'ın dine hürmetsizlikten dolayı muhakeme edilmesinin keza hatip Andocides'in buna benzer bir suçla muhakeme altına alınması ile hemen hemen aynı zamana rastlamasıdır. Bu devirde, aynı zamanda, sulh ve nizamın tesis ve muhafazası için gayretler sarfolunuyordu. Euclides'in Arhontluğu zamanından evvel işlenmiş bütün cürümler hakkında bir umumî af ilân edilmişti; bu, misli hiç görülmemiş değilse bile nadir görülmüş bir itidal ve teskin tedbiriydi¹. Hukukî mevzuatı yeniden gözden geçirmek ve tedvin etmek, teşriî meclisten fertler aleyhinde alelade hususî kanunlar geçirilmesini önlemek için tedbirler ittihaz edilmişti. Zamanımıza uygun bir söyleyişle, bir (Rechtsstaat) vücutta getirmeye gayret ediliyordu. (Adolf Menzel, Wien, 1903)

⁴ Bulutlar, Aristophane'm bir komedisi. Milâttan önce 423 senesinde Bacchus şenlikleri esnasında temsil edilmiştir. (Mütercim).

⁵ E. Curtius, *The History of Greece* (translated by A. W. Ward), IV. 69,

⁶ Hermann Köchly, *Akademische Vorträge und Reden*. I. 328. Dikkate şayandır ki, bu Eflâtun'un Megara'ya çekildiği senedir. Milâttan evvel 404 senesinde Lysias da Megara'ya kaçmıştı.

⁷ Curtius, *op. cit.*, IV. 70.

Sokrat'ın itham edildiği sırada ahval ve şerait işte bu merkezdeydi. Şimdi bakalım bu davada nasıl bir usulü muhakeme cereyan etmiştir ve bu muhakeme usulü bir İngiliz davasına ne dereceye kadar benzemiştir. Bunun için evvelâ mahkeme nasıl bir mahkemeydi, bunu araştırmak lâzım. Her şeyden evvel şu nokta anlaşılmalıdır ki Sokrat zamanında daimî hâkimlerden mürekkep bir meslek sınıfı yoktu. Eski demokrasi böyle bir şey tanımamıştır, o devirde böyle bir şey görülmemiş, bilinmemiştir. Eski aristokrasi de öyle; Roma Hukuku daimî bir adli kadrosu olmaksızın inkişaf ve tekâmül etmiştir. Atina'da her reşit hemşeri hâkim olmıya ehil tasavvur olunurdu. Her sene kura ile otuz ve daha yukarı yaştakiler arasından 6.000 kişi seçilirdi. Bu 6.000 kişi adli ve kazaî heyeti teşkil ederdi. Bunlar komisyonlar, sınıflar veya komiteler halinde toplanırlardı; savılan 200 den 2.000 e kadar değişirdi. Sokrat'ın davasında 501 oldukları zannolunur. Eski dava ve muhakemelerin anlaşılabilmesi için iyice kavranması esaslı olan bir cihet de şudur ki: kazaî kuvvetle teşriî meclis arasında kat'î bir tefrik dahi yoktu; bizim bildiğimiz şekilde kuvvetlerin tefriki yeni zamanlara ait bir telâkkidir. Nazarî olarak (ecclesia) daha genişti; yirmi yaştan yukarı her hemşeri orada söz söyleyebilir, rey verebilirdi. Fakat filiyatta teşriî mecliste alekser, kazaî meclisin hakikî âza adedinden daha az kimse hazır bulunurdu. Mahkeme takriben bizim Avam Kamaramız büyüklüğündeydi; mahkeme di-yince aklınıza bizim mahkemelerimiz gelmesin, gözünüzün önüne bilâkis daha ziyade umumî bir miting yahut Avam Kamarası —ücretli bir Avam Kamarası— gelmelidir. Riyaset eden hâkimin az salâhiyeti vardı; görünüşe nazaran, reye iştir âk edemezdi. Davaların bu mahkemedan ziyade bir halk meclisi huzurunda, fiilen, bir jüri heyeti önünde olmaktan ziyade bir halk kalabalığı karşısında cereyan ettiğine dair her fırsatta izlere tesadüf edersiniz; herkesçe malûm ve anî his feveran veya sirayetlerine maruz zaaflarile, teheyyüce müsait, hafif ve gelgeç bir halk ⁸ ve müsaadenizle ilâve edeyim, küçük bir muhitte, bu muhitin mahallî nüfuz ve tesir, gelip geçici, muayyen bir zamana mahsus hisler gibi zarurî bütün neticelerde melûf büyük bir halk kütlesi; davada taraf olan şahısların hâkimlerin tanıdıkları kimseler oluşu ve ekseriyetle, hâkimlerin belki de davada mevzûbahs olan vakıalar hakkında evvelden edinilmiş fikirlere sahip olmaları ve muhakkak olarak birçok mahallî dedikodu işitmiş olmaları; davayı başka mahal mahkemesine nakil imkânı bulunmaması ve tatbikatta istinaf ve temyiz olmayışı; bütün bunlara bakarak, açık bir muhakemenin istilzam ettiği esaslı şartlardan bazıları tamamen mefkuttu demek mecburiyetindeyiz. Her hâkim veya jüri azası parlâmentonun da azası olunca siyaseti bertaraf etmek imkânı çok zorlaşıyordu. Bir zaman adalet aristokrasinin elde idare edilmişti, Arhont nizaları faslederdi. Lâkin kazaî kuvvet sonraları tamamen halka intikal etmiştir. Jefferson'un adaletin halk tarafından tevzii hakkındaki fikri tahakkuk etmişti. Atina halkı, modern demokrasinin müfrit mümessillerinin bazan atmak istidat ve tehdidini göstermiş bulundukları, sizin ve benim bilebildiğimize göre, belki de modern demokrasinin gelecekteki inkişaflarından birini teşkil edebilecek olan adımı atmıştı. Bir Fransız müellifinin ifadesine göre: «Adalet, siyasî teşkilâtın ayrılmaz bir parçasıydı; halk hâkimiyet (egemenlik) kuvvetini ele geçirince ilk işi Heliast'lar mahkemesini kurmak oldu» ⁵.(8) Sokrat m muhakemesinin bir

⁸ Georges Perrot, *Essais sur le droit public et privé de la république Athénienne — Le droit public*, p. 231.

İngiliz jürisi huzurundaki dava tarzından ziyade teşriî bir heyet muvacehesinde yapılmış bir ithama benzediğini mülâhaza etmezsek sonra ne hâdiseleri doğru görebiliriz, ne de Milâttan evvel 399 yılında yapılan şey hakkında bitaraf ve dürüst olabiliriz.

Heyet âzasından her biri iki tunç levha alırlar, bunlarla mahkûmiyet veya beraet reylerini verirlerdi. Her âza bir defa ve ihtimal iki defa yemin ederdi. Zamanımız müellifleri yeminin sahih şekli hakkında birleşik değildirler. Fakat ağılebi ihtimal (büyük ihtimalle) şu mealdeydi: «Atina halkının ve 500 1er Senatosunun kanun ve nizamlarına uygun şekilde rey vereceğim; mevzuatın sakit olduğu hallerde doğru olanı yapacağım, korku veya nüfuza kapılmıyacağım; yalnız mahkemenin tetkikine arzedilmiş olan meseleler hakkında rey vereceğim; davacıyı ve dava edileni, müştekiyi ve müdafii dikkatle dinliyeceğim; Zeus hakkı için, Apollon hakkı için, Demetr hakkı için yemin ederim. Yeminimi tutarsam çok yaşayım, tutmazsam bana ve aileme lânet olsun». Bu, bizim mahkemelerimizde eda edilenler kadar ciddî ve merasimli olduğu gibi bir halk mahkemesinin betahsis maruz bulunduğu tehlikelere karşı kıymetli bir ihtar ve tahzir (hazırlama) yerine geçen bir yemindi.

Davacılar kimlerdi? Atina'da âmme davası yoktu, hususî takip ve dava sistemi vardı. Herkes çıkıp, İngiltere'de olduğu gibi, bir kimseyi itham edebilirdi. Böyle olmakla beraber, bu usule karşı bir de koruyucu tedbir vardı: Böyle bir ithamda bulunan davacı, reylerin beşte birini alamazsa, ağır bir para cezası (1000 drahmi veya takriben 40 İng. Lirası) ödemiye tâbi tutulurdu. Bu tedbir iyi düşünülmeden gelişi güzel cezaî takibat tahrik edilmesine mani olduğu gibi velev bir fakir, bir müflis veya alelade bir adam aleyhinde fena niyetle dava açılmasına karşı iyi bir fren vazifesi görürdü. Alelmutat davacılar birden fazla olur veya bir davacı muavini (Assistant prosecutor) bulunabilirdi⁹, ihtimal bu, çatışmaları önlemek, dürüst bir muhakemeyi temin etmek veya usulü muhakemeye munzam bir ehemmiyet vermek içindi. Belki de teşriî meclis usullerini hatırlatan ve oradan kalma gayrimeş'ur bir hatıraydı. Sokrat'ın davasında davacılar üç kişiydi: Meletus, Lycon, Anytus. Bu dava, hiç şüphesiz bu neviden davalara bakmıya salâhiyetli olan Arhont Basileus'un huzurunda yeminli bir ihbar ile başlamıştır. Fakat işbu davanın tam ve hakikî mahiyeti neden ibaretti, bunun hakkında hiç bir şey bilmiyoruz. Lâkin eğer iş mutat cereyanı takip ettiyse usul şuydu: Evvelâ tahkikat (avaxpıqc) vardı. Bu safhada yazı ile yeminli bir zabıt tanzim edilir vesikalar ve, bugünkü bir ifadeyle ibraz olunan bütün deliller madenî veya topraktan bir kabın içine konur, mahkemeye ibraz edilmek üzere mühürlenirdi. Bundan sonra iddianame (ypaOn) veya buna tekabül eden vesika gelirdi, iddianame şu mealde olurdu: «Meletus Pithian'ın oğlu Meletus yeminle teyit ederek aşağıdaki ihbarda bulunmuştur: Sokrat fenalık ediyor. Beldenin iman ettiği ilâhlara inanmıyor, bilâkis ortaya yeni ülûhiyetler atıyor. Gençliği ifsat ediyor. Ceza - ölüm», iddianame veyahut Arhont huzurundaki yeminli şikâyet aynen böyle miydi değil miydi, bu hususta biraz tereddüt ve şüphe mevcut olduğunu unutmuş değilim¹⁰.

⁹ Meier und Schumann, *Der attische Process*, p. 70.

¹⁰ Meier und Schömann, *Der attische Process*, p. 708.

Şimdi, ithamın kısalığı ve müphemliği bir İngiliz hukukçusuna —daha doğrusu bugünün her hukukşinasına— anlaşılmaz görünür. Böyle bir itham, İngiliz ceza hukukuna göre, cürmün ika edildiği zaman, mahal, cürmün mahiyeti ve cürmü ihata eden ahval ve şerait hususundaki vuzuhsuzluk ve noksanlardan dolayı gayrı muteber addedilmek icap ederdi. Lâyıkile tanzim edilmiş bir iddianamede bunların hepsi tasrih edilmek lâzımdır. Eski usulde bir İskoç iddianamesinde, kaziyenin suğrasında bütün bu hususî noktalar ifade ve tasvir edilmiş olmak iktiza ederdi; kaldı ki 1887 kanunu mucibince yeni usulde de yine böyledir. Fransızlardaki acte d'accusat'on (iddianame, ithamname)nin mücrimin hakikî bir tercüme-i hali olması gerektir. Alman

Anklageschrift'inde maznuna atfolunan suç ve delillerinin nelerden ibaret olduğu tasrih edilmek lâzımdır. Sokrat aleyhindeki iddianame, bir halk meclisinde ileri sürülmüş bir teklif olarak kâfi derecede iyi görülebilirse de, her hukukçunun nazarında, adlî bir mahkemede cereyan eden dürüst bir muhakemenin esaslarile gayrı kabili teliftir.

Davada usulü muhakeme fiilen şöyle cereyan ederdi: Evvelâ davacılar söz alırlardı; bu hâdisede, ihtimal her biri ayrı bir zeminde olmak üzere davacıların her üçü de söz almışlardır. Bundan sonra şahitler gelirdi. Bu şahitler kimlerdi ve ne söylediler, malûm değildir. Davada isnat ve hücumların ne yolda yapıldığını tahmin etmekteyiz iktiza ediyor; bunu, Eflâtun'un Apology'sinde maznuna atfedilen nutkun tam manasile hakikaten onun kendi sözleri olduğunu farzederek buna göre belki bu cevaptan yani maznunun müdafaasından istidlâl edebiliriz. Maznunun müdafaasının mahiyet ve seciyesini size hatırlatmaya hemen de lüzum yoktur sanırım. Bu müdafa erkeğe, uyuşma ve uysallık fikrinden uzak, anut bir karakteri haizdir. Bu müdafa, ithama tam manasile tekabül etmiş ve aslâ sadetten harice çıkmamış görünüyor diyemem; şayet vak'a bizim mahkemelerimizde cereyan etseydi hâkim dinlediği bu müdafaaları telhis edip zapta geçirtirken, ihtimal maznunun üzerinde durup işlediği noktaların jvri heyetine veya onun takdirine arzedilmiş bulunan meselelerin haricinde olduğunu tebarüz ettirirdi. Sokrat evvelâ tâ **Bulutlar** komedisinin sahneye konduğu zamanlara kadar geriye giderek eski düşmanlarının hücumlarını ve kendi aleyhinde evvelden edinilmiş garezkâr fikirlerin ağırlığını üzerinden atmıya, onlardan kurtulmıya çalışmaktadır. Bu evvelden edinilmiş fikirlerin menşeyini araştırıyor, onu şunda buluyor:

«Dünyada Allaha itaat ederek gezip yaşıyorum; ister hemşeri ister yabancı olsun akıllı görünen herkesin aklını tetkik ve tahkik ediyorum; eğer bir kimse akıllı değilse, o zaman ilhamımın haklı gösterdiği veçhile, ona akıllı olmadığını gösteriyorum; benim işlerim başımdan aşkın, ne âmmeyi, ne de kendimi alâkadar eden meselelere hasredecek vaktim yok, Allaha nefsimi vakfettiğimden dolayı sadece son derece fakirim.» (Apology, p. 23, Jowett's translatron (3 rd ed.).

İtham edenler tarafından mahkemede kendi aleyhine isnat olunan suçtan bahsederken Sokrat, Meletus'ü, karşılıklı suallere zemin arıyarak, ondan «Sokrat'ın hiç bir Allaha inanmadığını zannederim» cevabını alıncaya kadar sıkıştırıyor, onu bir çıkmaza sokmıya uğraşıyor. Bu cevabı alınca o zaman, yüksek bir eda ile, o anda cereyan eden hâdisenin üstüne yüksele-

rek ve kendi şahsî mukadderatından pervasız bir halde maznundan ziyade hâkim gibi konuşmaya başlıyor. Sokrat susmak veyahut İlâhî vazifesini ifadan vazgeçmek bahasına kurtuluş ve selâmet satın alacaklardan değildir.

«Şayet bana dersenez ki: Sokrat, bu defalık Anytus'ü dinlemeyeceğiz, sen affedileceksin, fakat bir şartla: bir daha böyle işlerle, bu yolda tetkik ve tahkiklerle uğraşmıyacaksın. Eğer tekrar bunları yaparken yakalanırsan öleceksin; - eğer beni bu şartla salıverecekseniz şu cevabı vermek isterim: Atina halkı; sizi hürmetle anarım, severim; fakat sizden ziyade Allaha itaat edeceğim ve canım ve kuvvetim oldukça felsefeyle iştigalden ve onu tedristen asla geri durmıyacağım.» (Apology, p. 29, Jowett's translatron (3 rd ed.).

«Ben, Devlete Allah tarafından musallat edilmiş bir nevi atsineğiyim; Devlet ise büyük ve cins bir yarış hayvanıdır, cüssesi büyük olduğu için hareketlerinde lagarlık var, onu canlandırmak için dürtmek, tahrik etmek ister. İşte ben bu atsineğiyim, Allah beni Devlete bu iş için memur etmiştir...» (Ibid., pp. 30-31.)

Çok defa bir hareketi yapmaması lâzım geldiği Sokrat'a ilâhî bir işaretle malum olur ve kendisi de bu İlâhî işaret ve ilhama itaat ederek kendisini fiilden alıkordu.

«Bu bende tâ çocukluğumdan beri vardır; bir nevi sestir ki konuştuğu zaman, her ne yapmak üzereysem daima beni ondan geri çevirir, caydırır ve aslâ onu işlemeye sevketmez.» (Ibid., p. 31.)

Mevkilerinde adalet bağışlamak için değil ancak muhakeme yapmak ve hüküm vermek için oturan hâkimlerden Sokrat merhamet yalvaracak değildir. Nihayet, aleyhindeki başlıca isnada karşı verdiği cevap şudur:

«Ben ilâhlara, beni itham edenlerden hiç birinin inanmadığı derecede iman ediyorum; hakkımda ve hakkınızda en hayırlı şekilde takdir ve hükmedilmek üzere davamı size ve Allaha havale ediyorum.» (Apoloji, p. 35)

Apology'de Sokrat'm müdafaasına mütedair tesadüf edilen sözlerin özü bundan ibarettir.

Eflâtun'un eserinde Sokrat'a atfettiği sözler acaba hakikatte Sokrat tarafından söylenmiş olan sözlerin tamamen sahih bir nakli midir? Asırlardır münakaşa mevzuu olan bu nokta hakkında müellifler ve müverrihler mutabık olsaydılar, elbet ben bir fikir serdetmeye kalkışmazdım. Fakat onlar, daima oldukları gibi, bu meselede de gene birbirlerinden, hem de anlaşma ümidi olmayacak şekilde, ayrılmışlardır. Fikirlerin bu tehalüf karşısında, elimizde mevcut olan nutkun Sokrat'm hakikî sözleri olup olmadığına şüphe etmeye cesaret ediyorum. Tahmin ederim ki her hukukşinas, bu nutkun hitap ettiği mahkemeyi, ithamın mahiyetini ve ahval ve şeraitini düşünerek, mezkûr nutkun şeklen fazla edebî, fazla yeknasak ve arızasız ve hakikî bir davada zuhur etmemesine hemen de imkân bulunmayan beklenmedik hâdiseler unsurundan fazla âri olduğunu söylemek istiyceklerdir. Mahkemenin nasıl bir mahkeme, mevzuun nesil bir mevzu ve maznunun kim olduğunu tasavvur ediniz. Mahkeme diye bir halk yığını; başlarında bir İngiliz hâkiminin kontrol salâhiyetlerini haiz bir reis yok; muhakkak bir sürü de samiin; mesele, herkesin tanıdığı bir hemşerinin hayat ve mematı meselesi; mevzu,

her dinleyicinin fevkalâde ehemmiyet verdiği bir mevzu. 500 kişiden fazla insandan müteşekkil bulunan bir jüri heyetinin o gün sabahdan akşama kadar bütün gün susmuş olması hemen hemen imkânsızdır. Maznun hâkimlere «sözümü kesmeyiniz» diye bağırıştır (fasıl XVIII). Böyle söz kesmeler ve durdurmalar olmuş mudur, olmuşsa nelerdi? Muhakemenin cereyanında müessir bir şekilde nâzımlık edecek bir hâkim mevcut olmayışına bakılırsa, kanunî şekil ve vasi- melerin sıkı bir surette riayet olunduğu ve hattâ icabında bunların zorla tatbikinin temin edildiği mahkemelerde bile eksik olmıyan bir takım söz kesmeler ve hâdiseler Sokrat'ın muhakemesinde de vâki olmuş olmalıdır. Sokrat'ın muhataplarının hepsi veyahut aşağı yukarı hepsi kendisinin evvelce bilip tanıdığı kimseler olmalıdır. Sokrat, ithamlardan bazılarına ezcümle gençliği iğva noktasına cevap verirken her halde kendisini dinliyenlerden bazılarına şahsen doğrudan doğruya hitap etmemezlik edememiştir.

Eflâtun ile Xenophon'un anlatışları arasında fark vardır. Nutuk bu cihet hakkında müphemse de her halde şahitler Çağırılmış olacaktır. Fakat bu şahitler tamamen meçhuldür. (Pöhlmann, München, 1906 p. 88) Keza Sokrat'm kendi lehinde müdafaa şahidi ikame ettiğinden de hiç haberimiz yoktur. Sokrat'ın müdafaalarını havi nutkun, cereyan etmiş olan adli muamelelerin heyeti mecmuasile beraber, Apology'de tasvir olunandan çok daha az müheykel ve ihtişamlı olduğundan şüphe etmemek elimde değildir. Bu nutkun Eflâtun tarafından hikâye edileni yüksek edebiyat nümunesidir; daha yükseği yoktur; ulviyeti, vakarı, dokunaklılığındaki itidali, sadeliği ve belâgati itibarile pek mükemmeldir. Biricik eksiği hakikat unsurundan mahrum oluşudur. Bu metin, hazırlıksız bir irticai mahsulü olduğunu telkin eden edasına ve iddiasına muhalif olarak irticaiden başka her şeydir. Bu, lehte hüküm kazanmak için söylenmiş bir nutuk değildir. (Apology, Clarendon Press, 1924, pp. 64-65)

Neticeyi biliyoruz. 501 âzadan mürekkep bir mahkemede 281 âza maznunun aleyhinde rey vermişlerdir. Bu ekseriyet zayıf bir ekseriyetti; âzadan 31'i reylerini lehe çevirselerdi Sokrat beraet edecekti.

Bundan sonra ceza meselesi geldi. Cezayı teklif etmek (muasır bazı usulü muhakeme sistemlerinde olduğu gibi) davacıların işiydi. İtham mevkiini işgal eden davacılarından bir tanesinin veya daha fazlasının söz aldıklarını ve sıfat ve salâhiyetleri müsait olduğu üzere ölüm cezasının hükmedilmesin! teklif ettiklerini tahmin ederiz. Bu hususta dahi bir kayıt ve vesika yoktur. Bundan sonra sıra Sokrat'ın cevabına geldi. Sokrat bunda, hakkı olduğu üzere, mukabil bir ceza teklifinde bulundu. Bu mukabil ceza, mahiyeti itibarile uzlaşma kabul etmez, müstehzi ve mütecaviz bir şeydi. Sokrat bunu elde edebilirse Devlet namına beslenecekti. Yani ileri sürdüğü mukabil ceza kendisinin bir velinimet gibi Devlet hesabına ölünciye kadar beslenmesi idi; neticesi ne olursa olsun susmıyacak, faaliyetine devam edecek; zira insanın en büyük hayır ve faydası her gün fazilete ve Sokrat'ın gerek bizzat kendisini ve gerekse başkalarını daima tetkikten geçirmek itiyadında bulunduğu bütün hususlara dair konuşmalar, musahabeler yapmaktır; «tetkik ve tahkik edilmeden geçmiş bir ömür ve hayata asla hayat dene- mez». Sokrat'ın teklif ettiği mukabil ceza ve bunu yaparken güttüğü maksat ve hedef buydu. Fakat sonra, görünüşe nazaran dostlarının arzularını yerine getirmek için, 30 mina bir para cezası teklifinde bulundu. Bu müdafaa tarzı fecî idi; yalnız hâkimlere meydan okumakla kal-

mıyor, aynı zamanda onları müşkül bir vaziyete sokuyordu. Zira kanunen değilse bile Atina'da câri usule göre mahkeme, davacı taraf ile dava olunan kimse taraflarından teklif edilmiş cezalardan birini tercih etmek mecburiyetindeydi. Diogenes Laertius'ün ifadesine nazaran bu müdafaa tarzı hâkimlerden seksenini Sokrat aleyhine çevirdi. (Riddell, Apology p. XI) Apology'de Sokrat'm mahkeme heyetine söylediği son sözler yazılıdır. Gene hâkimlerinin hâkimi gibi konuşuyor, fakat onlara hiç bir tahtiede (isnadda) bulunmuyor, kaderine razı olmuştur. Kendisinin İlâhî mürşit ve mürakibi onu şuna inandırmıştır ki her olan işte bir hayır vardır ve «ölümün fena olduğunu tasavvur eden kimseler yanılıyorlar. Zira iyiye değil de fenaya doğru gitmiş olsa idim beni daima irşat eden ilham beni mutlaka bundan alıkoyardı.»¹¹

Sokrat kendisini itham veya mahkûm edenlere hemen hemen gücenmemiştir bile. Onun yegâne isteği şudur: Eğer kendi oğulları servete faziletten ziyade itibar ederlerse tecziye edilsinler yahut haddi zatında olmadıkları halde kendilerini bir şey zannederlerse muaheze edilsinler, hâkimlerden yalnız bunu dileyor.

«Ve eğer siz bunu yapacak olursanız, hem ben hem oğullarım sizin elinizden adalete kavuşacağız. Ayrılık saati gelmiştir ve yollarımıza gidiyoruz: Ben ölmeye, siz yaşamaya. Hangisi daha iyi, onu yalnız Allah bilir.» (Ibid, p. 42)

Dava bu suretle nihayetlendi. Sokrat hapishaneye götürüldü. Phoedo'da hikâye edildiği üzere, mahpeste dostlarıyla görüşüp konuşmakta serbest bırakılmıştır. Arkadaşları kendisini kaçmaya teşvik ettiler ve bu bapta, büsbütün şahsî olmıyan çok kuvvetli sebepler de ileri sürdüler. Fakat o, Devleti yıkmak için elden geleni yapmak demek olan böyle bir hareketi ne kendisi yapar, ne de böyle bir şeyin yapılması kendisine teklif olununca onu kabul eder. Devletin müsaadesi olmadan hapishaneden kaçmak fenalık etmek demek olurdu.

«Hiç bir fert teslim olmamalı, geri çekilmemeli veya safını terketmemelidir. Bilâkis gerek muharebede veya bir mahkemede ve gerekse diğer her hangi bir yerde olursa olsun, memleketinin ve vatanının emrettiği şeyi yapmalıdır yahut da onların doğru hakkındaki telâkkilerini ve görüşlerini değiştirmeli, onları ikna etmelidir.»¹²

Nitekim Sokrat mevkufiyetinin otuzuncu günü baldıran zehirini içti.

«Echecrates, işte dostumuzun akibeti bu oldu. Doğrusunu söylemeliyim, kendisi, zamanının tanıdığım bütün insanları içinde en akıllısı, en âdili ve en iyisiydi.»¹³

Şimdi yirmi asırdır mütemadiyen tekrarlanan fakat gene de hâlâ taze olan suallere geliyorum. Sokrat'ın muhakemesi dürüst bir muhakeme miydi? Sokrat suçlu muydu; müdafaa uzun bir safsatadan mı ibaretti? Sokrat gençliği ifsat elmiş miydi? Netice bir adlî hata mı yoksa adalet namına işlenen bir cinayet miydi? Bu suallere hiç bir zaman tek cevap verilebileceğine kani değilim. Her zaman, cemiyetin nizam ve menfaatlerini diğer her şeyin üstünde sayan, devletin selâmetini en yüksek kanun tutan kimseler bulunacaktır. Bunlar, zaten Hegel ile

¹¹ Apology, p. 40.

¹² Crito, p. 51. Jowett's translation,

¹³ Phædo, p. I İŞ,

diğer birçoklarının yapmış oldukları gibi, şöyle cevap vereceklerdir: «Yapılmış olan şey iyi bir hareketti, yapılması zarurî olan bir hareketti; milletin yaşayabilmesi ve sağlam olabilmesi için Sokrat'ın ölmesi lâzımdı.» Sokrat'ın kendi hemşerilerinin ekseriyetinin fikri buydu; bundan nadim olduklarına inanmak için hiç bir sebep yoktur. Hâdisenin üzerinden uzun zamanlar geçinciye kadar pişmanlık duymadıkları muhakkaktır. Sokrat'ın vatandaşlarının kendisine reva gördükleri muamele bir istikrarsızlık zamanında icra edilmiş ve 2.000 seneden fazla bir zaman sonra, Condorcet'yi, Bailly'yi ve Lavoisier'yi giyotine gönderen, Birmingham halkına «filozofları istemiyoruz! Kiliseyi ve Devleti isteriz» avazeleri arasında Dr. Priestley'in evini yaktıran korkular gibi bir korkunun zoru ve galebesi ile yapılmıştı. Atina devletinin içinde bulunduğu istikrarsız ahval ve şerait altında ve buna ilâveten, Dikastery ye Ecclesia müstesna, halkın ihtiraslarını akıtacağı başka bir menfezin bulunmayışı nazara alınırsa, Sokrat'ın hemşerilerini yaptıkları bu işten dolayı biraz mazur görmek kabildir. Sokrat eski nizam için bir tehditti; onu tâ temelinden baltalıyordu. Devletin temellerine indirdiği her darbe derhal hissediliyor, bir mania rastlamadan binanın temelinden tepesine kadar yürüyüp gidiyordu. Darbenin tesirini tâdil edecek mutavassıt unsurlar yoktu. «Devletin menfaatleri, irsen intikal eden yüksek hâkimlik sınıfı ile tensik edilmiş bir askerî kudretin ve âmme müesseseleri sisteminin temin ettikleri himayeden mahrumdu.» (Gomperz, *Greek Thinkers* (translated by G. G. Bevy), II. 113.) Riddell diyor ki: Şayet Sokrat aleyhindeki takibat «kuvvetli siyasî kanaatlere malik bir zat» (Riddell, p. XXVIII.) tarafından ikame edilmiş, sebepleri geniş mikyasta siyasî olan bir dava idiyse, diğer taraftan, vatandaşlarına karşı «onların siyasî nikbinliklerde hiç bir veçhile uyuşamıyan» (Ibid., p. XXX..) Sokrat'ın yaptığı müdafaa da keza aynı veçhile kanaat mahsulüydü. Sokrat'm cezaî takibata tâbi tutuluşu ve mahkûm edilişi hikmeti hükûmete müstenit muameleler olsa dahi, hiç değilse, mağdurun sesini kısmak ve onu hiç söyletmemek arzusu olmadan, terbiye dairesinde ve yolile yapılmışlardır. Bunlarda hiç değilse, ileride orta çağ ile zamanımıza ait davalara temas ettiğim sırada çok defa işaret edeceğim cebir ve şiddet hallerinden hiç biri yoktur. Bu söylediğim, Sokrat davası hakkında hâlâ bugün de çok defa ifade edilen bir noktai nazardır. Fakat ferdî hürriyeti ve insanın iç hayatım ve derunî âlemini her şeyden üstün sayan, etrafımızdaki görünmez ve tartılmaz şeylere çok ehemmiyet veren diğer bazı kimseler de daima mevcut olabilir ve bunların nazarında, Sokrat ın uğradığı akıbet bir cinayet, mağdur Sokrat da hakikî hürriyetin ve hakikî terakkinin birinci ve en büyük şehidi addolunur. Hayatın birbirleriyle telif edilmez şeyleri arasındaki bu mübâyenetler karşısında yalnız başına hukukçunun yapabileceği fazla bir yardım yoktur. Onun yapacağı şey ancak kendisini hâkimlerin yerine koymak, onların tatbik ettikleri hukuku anlamıya çalışmaktır; onların hareketlerine tecrübeleri, fakat zamanımızın değil o hâkimlerin zamanlarındaki tecrübeleri, tatbik etmektir. Hukukçu aynı zamanda kendi kendine şu suali soracaktır: Eğer Sokrat başka bir yerde ve başka bir zamanda muhakeme edilseydi netice başkalaşır mıydı? Sokrat davasından muahhar davaları izah ettiğim zaman görülecektir ki, bence Sokrat'ın hali daha iyi olmazdı, belki daha fena olurdu. Bruno ve Campaneüa gibi, bir Kilise Mahkemesinin huzuruna getirilseydi, işkenceye maruz kalırdı; tekrar tekrar isticvaplara ve kendisini takatten düşürmek maksadile uzun mevkufiyetlere tâbi tutulurdu; davacıları, onun şeytanî bir sese inandığını ele alarak onu sihirbazlık yeya büyücülükle itham ederlerdi; tilmizleriyle münasebette

bulunması men edilir ve ezilmiş, hurdahaş edilmiş vücudu, yakılmak üzere sivil idareye verilir. Geçen asrın ortasından evvelki her hangi bir zamanda İngiltere’de muhakeme edilseydi tâbi olacağı muamele çok daha mı iyi olurdu? Tudor veya Stuart zamanlarında hıyaneti vatanıye veya küfür veyahut her hangi neviden bir suçla itham edilir, muhzir kabilinden memurlar tarafından korkutulur, sıkboğaz edilir, mahkemeye riyaset eden hâkim tarafından Devlete ve ba kadar muzır bir adam diye azarlanırdı; fecî bir ölümden evvelki son sözleri ya kısa kestirilir yahut darağacının altında trampet sesleri içinde boğulurdu. Sokrat’ın on sekizinci asrın sonunda veya on dokuzuncu asrın başında bir İngiliz veya İskoçyalı hâkimin—meselâ Hone’u muhakeme etmiş olan Ellenborough gibi veyahut Margat ve Muir’i muhakeme etmiş olan Braxfield gibi bir hâkimin— huzuruna çıktığını göz önüne getirelim; şatafatlı yavelerle hırpanılır yahut da kaba küfürlere maruz kalır ve neticede muhakkak mahkûm edilirdi. 1855 senesinde bir Avusturyalı muharrir diyor ki, eğer Sokrat Viyana, Berlin veya Münih’te olup da mütemadiyen memleketi idare edenlerin iktidarsızlığına ve mevcut saltanat sülâlelerinin hatalarına hücum etseydi: «on sene ders verdikten sonra değil daha taliminin birinci senesinde zarar vermiyecek hale (extra statum nocendi) konur ve ölüme mahkûm edilmese bile müebbet hapse atılırdı.» (Köchly, I. 358 n.)

Büyük hakikat arayıcısının dünyada bugün yaşadığını tasavvur edersek akıbeti başka türlü olurdu. Sokrat bugün yaşasaydı adî fırka politikacısının, tarif edilmemiş gayrı muayyen mefhumları ellerinde kolaycacık oynatmak sayesinde ömür süren muharrirlerin ve bilgisiz hukukşinasların kendisinden tirtir titriyecekleri bir şahsiyet olurdu. Bu kimseler onun «tarama ve kalburdan geçirme» sinden ve bunun neticesinde de kendilerinin mal diye piyasaya sürdükleri ağızdan kapma ve kulaktan dolma harcıâlem ve sathî bilgilerinin kıymetten düşmesinden korkarlar, ondan nefret ederlerdi. Fakat o da baldıran zehirini içmezdi. Sokrat bugün sağ olsaydı—kendisini anlamıyanlar tarafından—bir geçimsiz adam, bir engel diye tavsif ve izah edilirdi. Takibata maruz kalmazdı, ihtimal küçümsenirdi. Devlet tarafından susturulmazdı. Fakat küçük şeyler için çıkarılan birçok seslerin gürültüsüyle uğulduyan bu dünyada da onun sesini duyan olmazdı. Bugün —Sokrat’ı muhakeme etmiş olan ve onun fikirlerine düşman olan hâkimlerin vaktile yaptıkları gibi— onu dünyaya gelmiş büyük bir yıkıcı kuvvet diye anlayacak çok kimse çıkması şüphelidir. Hiç şüphe yok ki bugün kendisi kanun yolile ifna edilmezdi. Gerçi bugün olsa bunların hiç biri olmayacaktı, fakat diğer taraftan, ne talim ve irâşında şehitlik damgası, ne de insaniyete gösterdiği imtisal numunesinde onu tetviç eden ölümünün verdiği ve dünya durdukça unutulmıyacak tesir bulunacaktı, bunların hiç biri de olmayacaktı. Harnack’ın dediği gibi: yaşıyan muallim, hakikatin yorulmaz arayıcısı, yüksek mantık üstadı, bütün şümulile istikra metodunun hocası olan Sokrat değil, âtiye sesini duyuran Sokrat, ölen Sokrat’tır. (harnack, Sokrates, Giessen, 1901)

II. TAMPL ŞÖVALYELERİNİN MUHAKEMESİ(*)

Bu bahsedeceğim dava, tarihin muammalarından birini teşkil eder; hakkında tesaduk edilemeyen, rey ve fikirlerin çok meddûcezirler yaptığı, büyük müelliflerin hâlâ derin bir surette ihtilâf ettikleri, hakkında zaman zaman kıymetli vesika ve deliller keşfedilmiş bulunan bir dava, daha doğrusu, bir davalar silsilesidir: Tampliyelerle onların tarikatleri aleyhlerine açılmış olan davaları ve bu bapta icra edilmiş olan muhakemeleri kastediyorum. Daha dün denecek kadar yakın bir zamanda Schottmüller tarafından büyük kıymeti haiz bir vesika bulunmuştur. Bunun gibi her hangi bir zamanda, iptidada bu davalar hakkında verilmiş olan hükümlere tesir edebilecek taze delillerin meydana çıkması da mümkündür. Bu davayı tetkik etmiş olanlardan yalnız bir kaç tanesinin fikirlerine müracaat sadedinde kaydedeyim ki, Michelet «Fransa Tarihi» isimli eserinde netice itibarile mezkûr tarikatın masumiyetine kani olmuştur; onun görüşüne nazaran büyük bir cinayet işlenmiştir; bu fikrinin istinat ettiği sebepleri de eserinde izah etmekte idi. Michelet bilâhare Paris'te Millî Kütüphanede mahfuz Fransız davalarının sicil ve zabıtlarını bastırmağa teşebbüs etmiştir. Bu eserin ikinci cildinin mukaddemesinde, evvelki fikrini değiştirdiğini söyler. Raynouard, mevzuu yakından ve iyice kavrayarak tetkik etmiş olan muasır müelliflerin birincisi olan bu zat, kat'î şekilde beraet fikrinde bulunmuştur. Les procès des Frères et de L'Ordre du Temple (1888) adlı kitabında M. Lavocat aynı fikirdedir. Keza, son eserinde mezkûr tarikat salıklarının masumiyeti lehinde fikir beyan etmiş olan Döllinger de böyle idi¹⁴. Diğer taraftan, itiraf edilmelidir ki Ranke, netice itibarile makûs bir noktâna mütadfaa etmiştir. Birçok kitaplarda mevzuu inceden inceye tetkik etmiş olan Prutz'un izhar ettiği kanaat de, hususî bir zeminde olmakla beraber, keza gayrimüsait yani aleyhtedir. Bu zat, mezkûr davada itham ve iddiaların hepsinin isbat edilmiş şeyler olduğunu zan ve tahmin etmediği halde bu ithamların esasında haklı oldukları fikrindedir. Mevzuu tetkik eden en son müelliflerden (Dr. Lea, Dr. Finke ve Dr. Gmelin) hepsi esas itibarile, salıklarının ferdin zaaf ve kusurları ne olmuş olursa olsun, bir tarikat olarak tarikatın masum olduğuna kanidirler. Fikirlerin bu çeşitliliği karşısında benim de kendi mütalealarımı büyük teenni ve ihtiyatla dermeyan edeceğimi söylemeğe bilmem hacet var mıdır. Fakat şu var ki ben vesikaların asıllarını tetkik ettim; onları evvelden edinilmiş bir fikir taşımadan okumağa muvaffak oldum; uzun bir mazisi olan bu münakaşa ve fikir ihtilâflarına bilhassa bir hukukçu noktâ-nazarından ve mutat ispat usullerini tatbik ederek bakmağa gayret ettim.

Tampliyeler'in davasından bahsettim. Bu, haddi zatında bir tek dava değildi, daha ziyade bir davalar serisi idi; ancak yüzlerle sayılabilecek maznunları vardı; bu davalara bakan mahkemeler bir memlekette değil Fransa, Provence, Barabant, İtalya'nın birçok yerleri, İngiltere, İrlanda, İskoçya, Almanya, İspanya, Majorka, Portekiz gibi Avrupanın en büyük kısmını kaplıyan memleketlere yayılmışlardı. Diğer bir garabet daha: mevzubahs olan şey yalnız işledikleri iddia olunan suçlardan dolayı muhakeme edilen bu kadar kalabalık fertlerin değil, aynı

* (Temple) tarikatine salık şövalyelere kısaca «templiers -tampliye'ler» denir. (İsmail Hâmi Danişmend, Reşat Nuri Güntekin, Dr. Ali Süha Delilbaşı, Nurullah Ataç, *Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Klavuzu*, cilt 2, s. 1323. Biz de bu tercümede bu şövalyelere sadece «Tampliyeler» diyeceğiz. (Mütercim).

¹⁴ J. J. I. von Döllinger, *Akademische Vorträge*, UI, '45.

zamanda beynelmilel büyük bir dinî tarikatın muhakeme edilmesi idi; bu itibarla bu dava, benim bildiğime göre, tarihte kat'iyen eşi olmıyan bir davadır.

Bu, kanun maskesi altında beynelmilel, imtiyazlı bir tarikate karşı yapılmış bir hücumdu; bu itibarla, zamanımızda Fransa'da kiliselerin yıkılmasına, Jezüit'lerin sürülmesine veya dinî tarikatların ilga edilmesine benziyen bir tedbirdi. Fakat bu davaların hususî ve hakikaten misli olmıyan bir siması vardı. Bunlar beynelmilel davalardı; aynı zamanda birçok memleketlerde birden devam eden ve ne ondan evvel ve ne de o zamandan beri görülmemiş bir davalar manzarası idi; aynı maznunlar, aşağı yukarı aynı davacılar, aynı şahadet, aynı ithamlar ve, bazı istisnalardan sarfı nazar edilirse, hep aynı neticeler. Neticeler hakkında ne düşünülürse düşünölsün, hiç şüphesiz, bu davalar tarihin son derecede buhranlı bir zamanını teşkil etmişlerdir. Döllinger bunu şu müessir sözlerle beyan etmiştir: «Dünya tarihinin bütün imtidadınca bana en hakikî manasile meş'um görünen gün (Dies nefastus) olarak bir gün tayin edecek olsa idim, 1307 senesi Teşrinievvelinin 13 üncü gününden başkasını söylemezdim.»¹⁵ Kuvvetli, fakat doğruluğu çok su götürür bir söz.

Bazı vakıaları ve aydınlatıcı tarihleri hep beraber hatırlıyalım¹⁶. Tampl tarikati mütevazı bir şekilde kurulmuş ve işe başlamıştır. 1099 senesinde Kudüs'ün Haçlılar tarafından zaptını müteakip Filistin'e akın eden Hacılar, yolların emniyetini selbeden hırsızların ve bedevilerin elinden çok ıstırap çekmekte idiler. Bu cinayete bir nihayet vermek üzere, dindar şövalyeler kervan yollarını himaye maksadile bir kardeşlik cemiyeti teşkil ettiler.

«Allahın sevgilisi, sofu, şefkat ve hayırhahlık duyguları hararetle, dünyadan feragatle el çekip kendilerini Mesihin hizmetine vakfetmiş bir takım şövalyeler, hacıları adı geçen hırsızlarla canilerin şerlerinden koruyacaklarına, umumî yolları muhafaza edeceklerine yemin ederek ve padişahlar padişahı olan Allaha kilise kanunları dairesinde daima mutî ve afif kalmağa ve şahsî mal edinmeksizin bu uğurda çalışmağa hazır olarak Kudüs Patriğinin hizmetine girdiler ve bunu kendilerine meslek edindiler.»¹⁷

İçlerinden iki şövalyeyi, tarikatlerine Papa'nın muvafakatini almak üzere müşarünileyh nezdinde iltimasta bulunması ve bir de ordugâh hayatı ve askerlik sanatı ile kabili telif nizam ve kaidelerin tanzimi için Clairvaux rahibi St. Bernard'a gönderdiler. St. Bernard Papa Hazretlerindeki nüfuzunu kullandı; 1128 senesinde Fransa'nın Troyes şehrinde bir rahipler meclisi toplandı ve nizam ve kaidelerin yazılması bu meclise bırakıldı. Tarikatın nizamları sıkı ve şiddetli idi. Şövalyelerin, silâh ve elbiselerinden başka kendilerine ait malları olmıyacaktı. Beyaz esvap giyecekler fakat süsü olmıyacaktı; şövalyelerin yaverleri siyah giymeğe mecburdular; yemekleri sade olacak, çok içmiyeceklerdi. Az konuşacaklar, şahinle av avlamaktan hattâ alelâde şekilde avlanmaktan bile tevakkı edeceklerdi. Tarikatın başı ve banisi olan Hugues de Payens'in talebi üzerine teşvik yollu yazdığı bir risalede St. Bernard mükemmel

¹⁵ J. J. I. von Döllinger, *Akademische Vorträge*, III. 263.

¹⁶ Bakınız: G. Schnürer, *Die ursprüngliche Templerragel*.

¹⁷ Jac. de Vitruvius, *Hist. Hierosol.* apud *Gesta Dei yer Francos*, CLXV, p. 1083, quoted by W. G. Addison, *History of the Knights Templars* (1842), 5 n.

Hristiyan muhâripleri nasıl olur onu tasvir etmiştir. Onlar, düşmanlarını öldürmekle günaha gireceklerinden veyahût bilâkis kendileri öldükleri takdirde ziyan olup gideceklerinden korkulan olmaksızın efendileri olan İsa için harbedeceklerdi; zira öldürürken de ölürlen de hiç bir cinayetle töhmetli değildirler, bilâkis bununla şeref kazanmış olacaklardır. Eğer öldürürlerse, İsa'nın menfaatine olacaktır; şayet ölürlerse kendileri kazanacaklardır. Bir Hristiyan bir kâfiri, bir münkiri öldürmekle şereflenir, çünkü böylelikle İsa memnun ve razı edilmiş olur. Gerçi münkirleri zaruret olmaksızın öldürmek caiz değildir; fakat günahkârın sopasının müminin kafasına inmesine mani olmak için ve mevcut ahval ve şerait içinde, onları öldürmek daha muvafıktır. St. Bernard, salibin askerlerine hitaben teşvik edici sözlerini söylerken adeta kendinden geçti: «İleri! sakın ve memnun gidiniz; İsa'nın Salibinin düşmanlarını zaferle tenkil ediniz; emin olunuz, ne hayat ne memat sizi Allahın sevgisinden ayıramaz; içinizde galebe çalarak dönecekler mesut ve şerefli, muharebede ölenler ise daha mesut olacaklardır.»

Hiç bir zaman kâfir öldürmenin bundan daha lirik ve heyecanlı sözlerle meth ve sena edildiği görülmemiştir.

Korkarım ki Tampliyeler'in çoğu bu yüksek ülküyü tahakkuk ettirmemişlerdir; 13 üncü asrın sonunda onların yaşayış şartlarında ve âdetlerinde büyük bir değişiklik vukua gelmiştir. Hakikatte onların iptidadaki heves ve temayüllerinden eser kalmamıştı. 1095'ten 1291'e kadar takriben iki asırlık bir müddet zarfında muhtelif Ehli Salip Muharebeleri birbirini takip etmişti. Bu muharebeler 1291 de sona erdiği zaman Haçlılar acınacak surette mağlup olmuşlardı; Hilâl, Salibe galebe çalmıştı. Bu sene içinde Akkanın zaptile garp milletlerinin son tutundukları yer ellerinden gitmiş ve Tampliyeler Şövalyelerine iş kalmamıştı. Tarikatlerinin erkân ve kaidelerine göre fakir bir hayat sürmeleri, silâh ve elbiselerinden maada malları olmaması icap eden bu Tampliyeler arada fevkalâde zengin olmuşlardı. Bütün Avrupa'nın üzerine dağılmış malikânelere ve geniş araziye sahip olmuşlardı. Büyük mikyasta bankerlik ve sarraflık da ediyorlardı.

Bu şövalyelerin sayılarını mübalâğa etmeye temayül gösterilmiştir: Mr. Gmelin (J. Gmelin, pp. 231-2) itimada lâıyk bazı rakamlar zikrederek, hiç bir vakit 2.000'i aşmamış olduklarını hesap etmiştir. Buna tarikatın müritleri de ilâve edilirse hepsi takriben 15.000'e balığ olur¹⁸.

Tarikatin Avrupa kıtasındaki senelik geliri takribi olarak altı milyon İngiliz lirası tahmin edilmiştir¹⁹ ki ihtimal bu da büyük bir mübalâğadır. Matthew Paris, bu şövalyelerin, vasiyet ve bağışlamalardan husule gelmiş birçok iratlardan başka, Avrupa'da dokuz bin geniş arazileri (manoir) olduğunu yazmaktadır.(Mathaei Paris, 1640, p. 615) Yine bu muharririn ifadesine göre bu şövalyeler kibirli, azametli ve çok defa da gasıp idiler. Her halde bunların, para yapmak için, banker sıfatile haiz oldukları müsait vaziyetten azamî derecede istifade etmiş oldukları aşıkârdır. Müellifler bunların gurur ve sefahatlerine dair o zamanlardan kalma, meselâ «bir Tampliyeler gibi içki içmek» gibi halk tâbirleri toplamışlardır. Keza bu kabilden olarak şu vakayı da zikredebiliriz: Bir Başrahıp verdiği bir vaızda tarikatın iptidadaki sadeliğinden ay-

¹⁸ *Ibid.*, p. 234.

¹⁹ Addison, p. 97.

rılmasına teessüfler ederek, St. Bernard'ın koyduğu usul ve nizamlara riayet etmeyip onları bozmuş olanların fena gün ve âkıbetlere uğrayacaklarını tefe'ül etmiştir.

Tampliyeler birbirinin ardınca Papalardan mühim imtiyazlar elde etmişlerdir, bunları bütün şümulde kullanmışlar ve beynelmilel bir teşekkül olmak sıfatile kendilerine mahsus ve doğdukları memleketlerin menfaatlerinden müstakil olarak takip ettikleri bir siyasete malik olmuşlardır. Millî hâkimiyetten ziyade Papalığın kudretine dayanarak mevcudiyetlerini idameye temayül göstermiş olsalar gerektir²⁰. Birçok yerlerde bu şövalyelere hasetle bakıldığı açık bir hakikattir.(H. G. Prutz, München, 1907, p. 5) Fakat sayılarının en fazla olduğu Fransa'da bile, bunların devlet için hakikî bir tehlike teşkil ettiklerini hiç kimse tasavvur etmemiştir sanılır; kat'î veya devamlı bir tesir ika edebileceklerini kabule imkân olmayacak derecede dağınık ve serpilmiş bir halde bulunuyorlardı. Öldürücü darbenin indirilmesine tekaddüm eden zamanlarda tarikate karşı hususî veya daha geniş mikyasta bir kin ve husumet beslendiğini gösteren deliller zayıftır. Bir kaç sene sonra onları mahvedecek olan Philippe 1304te onların şefkat ve din uğrundaki çalışmalarından bahsetmişti. İhtimal bu şövalyeler kendi sınıf ve mesleklerindeki diğer insanlardan ne çok daha iyi, ne de çok daha fena kimselerdi; ömürleri birçok memleketlerde ve harp meydanlarında geçmişti; fiilen kendi tarikatlerinin kanunlarından başka hiç bir kanuna tâbi değillerdi, kendi emirleri altında bulunanları şiddet ve istibdatla idareye alışmışlardı. Birdenbire zamanın, ihtimal en kulağı delik olanlar da dâhil, bütün insanların hiç beklemedikleri şaşırtıcı bir hâdise olmak üzere, bu kudretli tarikatin, bu St. Bernard'ın çocuğu, Kilisenin, Prenslerin, bütün memleketlerde kendisine mallar teberrü eden dindar vâkıfların mergupu (beğenileni) olan bu tarikatin kötü şekilde bir Rafizilik yuvası olduğu ihbar ve ilân ediliverdi; müritleri, o zamana kadar misli görülmemiş derecede aşağı ve sistematik bir ahlâksızlıkla itham edildiler; tarikatin kendisi de gayrimukaddes bir müessese ilân edildi. Tarikatin salık ve müritleri zindanlara atılıp işkenceler yapıldı, birçoğu ateşte yakıldı; beş altı sene müddetle hemen her Avrupa memleketinde vahşî takibata tâbi tutuldular.

Takibatın nasıl vuku bulduğunu ve nasıl tarikatin mahvile sona erdiğini görmek için, zamanın ahval ve şeraitini, siyâsî ve malî vaziyetini ve hususile Fransa'da Saltanatın, Papalığın, Ruhban sınıfının, Tampliyeler'in mevkilerini ve bunlardan daha az olmıyarak, Enkizisyon Mahkemelerinin salâhiyet ve vazifelerini anlamaklığımız lâzımdır. Evvelâ Saltanat fakirdi. Para tedarik etmek için ümitsiz çarelere tevessül etmişti; meselâ, paranın ayarını o kadar sık sık bozup kıymetten düşürmüştü ki halk arasında Philippe'e kalpazan diyorlardı (Dante'ye göre, o, «Fransa'nın belâsıdır» il mal di Francia) (12 *Purg*, VII. 109; cf. XX. 91.)

Philippe tarikate borçlanmıştı, borcunu ödeyecek parası yoktu. Diğer taraftan Saltanat ile Papalık makamları arasında bir mücadele devam etmiş ve bundan Fransız Saltanat makamı bariz surette muzaffer çıkmıştı. Papa VIII. Boniface kandırılmış, aldatılmış, tezvil edilmiş ve sefalet içinde ölmüştü; kısa bîr fasıladan sonra yerine V.ci Clement geçti; bu zat sağlam karakterli değildi, kararsız ve mütereddit idi; Philippe'in nüfuz ve Saltanatına karşı zaman zaman isyan etmekle beraber yine de onun bir kuklası idi, Kendini kralın tahakkümünden kurtarmağa

²⁰ Gmelin, p. 225; e. g. Bull *Omne datum optimum*, 1172 —18 June, 1163— 26 October, 1173; Rymer, I. 27.

çabalamış olabilir; fakat gayreti her defasında boşa gitmiş, sonunda daima mağlûp olmuştur. Kendisini bekliyen felâketi uzaklaştırmak için eline birden fazla fırsat geçmiş olabilir, lâkin iradesindeki zaaf ve kararsızlık onu yine o felâkete sürüklemiştir. Kralın, çok arzu ettiği şey, kendi etrafında, aforoza rağmen her müşkülü yenip muvaffak olabilecek cesur, zeki ve kurnaz insanların bulunmaları idi. Devlet adamı ve hukukçu yetiştirmek için bir mektep kurulmuştu. Buradan çıkanlar memleketin siyasî hayatında ve teşkilâtında büyük bir rol oynamaya başlamışlardı. Roma hukukuna göre yetiştirilmiş, Roma imparatorluğunun teşkilâtını iyi bilen, onu mükemmel ve kusursuz bir abide gibi görmeğe alışmış, hükümdarın kuvvet ve kudretini yükselten ve kendilerini Kilise ile ihtilâf haline atmağa âmade olmuş olan hukuk ve içtimaiyat âlimlerini kastediyorum. Bunlar, tabir caizse, feodal sistemin haricinde kalan ve Allaktan başka Efendi tanımayan bir tarikati hoş görmüyorlardı; bu aristokrat cumhuriyetten nefret ediyorlardı. (Lavocat, Procès des frères et de l'Ordre du Temple, p. 103) Bunların meslek ve akidelerini daha sonraları Bodin gibi zatlar daha etraflı şekilde tetkik ve izah etmişlerdir; fakat bu zatlardan evvel daha o zaman bile bunların meslekleri şu şekilde ifade edilmiş bulunuyordu: «Bu kanun şövalyeleri, bu kurşun ve demirden yaratılmış mahlûklar, bu Plaisianlar, Nogaret'ler, Marigny'ler, Roma hukukunu ve Roma imparatorluk mâliyesini aynen taklit ederken korkunç bir soğukkanlılık ve sükûnetle hareket ediyorlar.»

Bunların arasında, o zamanki faaliyet ve nüfuzu lâıkiye ancak son zamanda takdir edilmiş bir hukukşinas bulunuyordu: Pierre du Bois. Bu zatın sabit bir fikri vardı: Fransa'da kralın kudretini yükseltmek; bu, kendisinin fevkalâde taassup gösterdiği bir mevzudu. Bu zat pek çok yazılar yazdı; Tampliyeler hakkında yazdıkları da az değildir. Mumaileyh Requête Censée nin («makul arıza»nın) muharriridir; bu arıza halk namına krala hitaben ve Papa V.ci Clement'dan tarikatın ilgasını istemesini rica zımında yazılmıştır. Bunun gibi mumaileyhin Tampliyeler meselesi hakkında kralın ağzından Papa'ya bir teklif yazdığına da inanılmaktadır; keza tarikâtın kaldırılmasını rica yolunda halktan krala, daha mükemmel bir arıza daha yazmıştır. Bu son yazısında kralın Tampliyeler üzerinde kaza salâhiyeti olduğunu müdafaa eder. Rafizî olmaktan ziyade mürtet dönmeler olduklarından, Tampliyeleri kralın kaza salâhiyetine tâbi katiller addetmek gerektir. Bu, o zaman zaten buna tamamen inanmış olan kimseleri tatmin edecek mahiyette bir delildi. Çok mahir ve cesur bir adam olan Du Bois'nın, tarikatın ilgasile mallarının müsaderesi fikrine herkesi alıştırmak hususunda çok gayreti sebketmiştir. Sonra, keza ruhban sınıfını da tarikatten şikâyetçi idiler.

Bütün bunlara ilâveten şu noktayı da müsaadenizle arz edeyim ki bahsettiğimiz zaman hayallerin çöktüğü, ümitlerin kırıldığı bir inkisar ve fütur devresine tesadüf eder. Haçlılar mağlûp olmuşlar, herkesin bildiği ve hiç beklemeden şaşıtı ve veçhile bariz bir şekilde yenilmişlerdi. Bu kadarla kalmıyordu. Garplılar Şarklılarla karşılaşmışlar, birbirleriyle muharebe etmişler, yekdiğerini saymağı öğrenmişlerdi, Artık memleketlerine, evvelce sefere çıkarken kafalarına sarsılmaz surette yerleşmiş olan evvelden edinilmiş fikirlerle dönemezlerdi. Ehli-salip Muharebeleri şüphesiz itikatlarda bir karışıklık, bir nevi yorgunluk, şaşkınlık ve birçok zihinlerde reybilik husule getirmiştir ki bütün bunlar iptidada bu muharebeleri tevhit etmiş olan cezbe ve yüksek şevk ve heyecanın tabiî neticesi idi. insanların Arzı Mukaddesi kazanıp

imanlarını kayıp veya haleldar edebilmelerinin mümkün olduğu meydana çıkmıştı. Araplarla beraber düşüp kalkmak, yurt olarak şarkta yaşamakla Haçlılar şüphesiz şark âdetlerinden bazı şeyler kaptılar; zengin ve çok defa tenbeldiler; garp milletlerine iğrenç görünen itiyatlarla ülfet etmişlerdi. Bundan başka, vakit, Rafizilikten çok bahsolunduğu, bazı bölgelerde takibat için âdeta kuduz bir hırs gösterildiği bir zamandı. Bundan başka—ilk defa olarak Dr. Lea tarafından ispat edilmiş olduğu üzere—hâdisede bir âmil olarak, mütekâsif ve kuvvetli bir teşkilât haline gelmiş olan Enkizisyon Mahkemelerinin ehemmiyeti de aşikârdır. Tasvir etmek üzere bulunduğum dava ve takibat, bu Enkizisyon Mahkemelerinin ilk büyük muvaffakiyeti idi, bu mahkemeler olmasa takip işleri akamete uğrayabilirdi. Enkizisyon, kendi kurulu teşkilâtını bu takip islerinin emrine vermiş ve en fena vahşetlerin üzerine kanunilik perdesi çekmiştir. İlk defa olarak en kuvvetli darbesini vurmuştur.

«O zamanda baştanbaşa bütün Fransa krallığı Enkizisyonun hükümferma olduğu bir memleketti... Güzel Philippe (Philippe IV) kendisinden, evvel veya o zamandan beri hiç bir hükümdarın, hattâ İspanya kralı Philippe II'nin bile yapmadığı bir şekilde, Enkizisyoncuların ve Dominiken tarikatının mürevviç ve hâmisi kesilmişti.» (Döllinger, III. 252)

Dr. Finke'nin dediği gibi:

«Böylece Enkizisyon ile Monarşi, orta çağın başka bir devrinde görülmedik şekilde birbirine bağlanmış görünüyor. Gerçi çok defa cismanî kuvvetin Enkizisyonun emrine tâbi oluşuna tesadüf ederiz, fakat Fransa'da bu münasebetin aksini ve binnetice birçok itibarla Enkizisyon faaliyetinin bir karikatürünü buluyoruz. Trampliyeler davalarının esasını Enkizisyonun teşkil ettiğini iyice kavramadıkça bu takibatı tamamen anlamamıza imkân yoktur.» (15 H. Finke, Papsttum und Untergang des Templerordens, I. 149.

Bilmiyorum, Enkizisyon Monarşiyi rametmiş veyahut Monarşi En kizisyonu tahakkümü altına almış diye gösterilebilir mi? Bu ittifakta, müttetiklerden her biri diğerini kendisine faydalı bulmuştur.

Şimdi, takibatta hâdiselerin nasıl cereyan ettiğine dair kısa bir icmal yapmağa sıra gelmiştir. Bunları iki kısımda toplamak kabildir: Tarikate mensup fertler aleyhindeki davalar, bizzat tarikatın kendisi aleyhindeki davalar; birinci kısım davalar tarikat mensuplarının suçlu olduklarını ispata, ikinci kısım davalar ise Rafizilik töhmetini bizzat tarikatın üzerine yüklemeye matuf idi. Bu ikinci nokta ispat edildiği takdirde tarikatın mallarının müsaderesine yol açılmış olacaktı. Papa 1306 da, taç giymesinden pek kısa bir zaman sonra, Tampl'in Başrahiplerinde St. Jean şövalyelerini (sonraları bunlara Malta şövalyeleri denmiştir) Arzı Mukaddesin istirdadı çareleri etrafında istişarelerde bulunmak üzere Fransa'ya gelmeye davet etmişti; bunun bir hileli plân olup olmadığını bilmiyorum. St. Jean şövalyeleri bu davete icabet etmediler. Tampliyeler'in Başrahibi Jacques DuMolay daveti kabul ederek 1307 senesinin başında geldi. İki tarikatın birleştirilmesine dair neticesiz kalan bazı müzakereler cereyan etti. Mumai-leyh rütbe ve seviyesine lâıyk merasimle karşılandı. Şüphesini tahrik edecek ortada hiç bir şey yoktu. Kral anî ve habersiz bir darbe indirdi; 1307 Eylülünün 14 üncü günü, Fransa'nın eyalet adliye memurları olan (Bailli)lerle (Sénéchal)lere gizli emirler yolladı; bunda Tampliyeler'in

büyük fenalıklarından uzun uzun bahisle, memurlara onları gelecek Teşrinievelin 13 ünde birdenbire yakalayıp hapse atmak ve mallarını zaptetmek için talimat vermişti. Emre göre, icap ederse işkence yapılacaktı; eğer hakikati itiraf ederlerse affolunacakları vadedilecekti, «eğer itiraf etmezlerse, ölüme mahkûm edileceklerini kendilerine bildiriniz.» (16 Dupuy, Histoire du Procès des Templiers, II. 309, quoted by Addison p. 202.)

Buna imtisalen (buna uygun olarak, bunun gibi), 1307 Teşrinievelinin 13 üncü gecesi Fransa'daki bütün Tampliyeler'in tevkif ve hapsedilmesi için emirler verildi. Bir gün evvel, Başrahip Du Mollay, Prenses Catherine'in cenaze merasiminde hazır bulunmağa davet edilmişti. Ertesi gün baştanbaşa bütün Fransa'da Tampliyeler, pek az istisnalarla, hapsedildiler, Tarikatin hazinesinin durduğu Paris merkez binası Kralın nazırları tarafından işgal edildi. Üniversitenin profesörleri Kral tarafından mesele hakkında fikirlerini söylemeğe davet edildiler. Halk tabakası Palace Royal da (kral sarayında) Dominiken'ler tarafından verilen hutbelerle tahrik ve tehyiç edilmişti. Kral tarafından başlıca Avrupa hükümdarlarına Tampliyeler hakkında yapılan ithamları anlatan ve onları aynı tedbirleri ittihaza teşvik eden mektuplar gönderildi. Tampliyeler'in batıl bir puta taptıklarına, «bu putun gözleri yerinde gökyüzünün ışığı kadar parlak iki kıymetli taş bulunduğuna, Tampliyeler'in bütün ümitlerini bu taşlara bağlamış oldukları muhakkak bulunduğuna, bu taşların kendilerinin yüce Tanrıları olduğuna, ona bütün kalplerde inandıklarına»²¹ dair etrafa garip hikâyeler işaa (uydurulmuş) edilmişti. Keza bunların tarikat mensuplarının cesetlerini yaktıkları, küllerini tarikatın genç müritlerinin üstlerine serpmek üzere toz haline getirdikleri tevatür ediliyor, onlar tarafından işlenen her çeşit iğrenç ve menfur şeylere dair şayialar dolaşıyordu. Paris'te ve Fransa'nın diğer birçok taraflarında, Serviente'ler de dâhil olmak üzere, tarikatın mensupları yakalandılar ve kendilerinden itiraflar elde etmek maksadile eziyet ve işkenceye tâbi tutuldular. Bütün bunlar kanunî idi; davalar Başenkizisyoncu Guillaume de Paris'nin idaresi altında ve onun talebile açılıyordu. Bir kere bir kimsenin rafizî olmasından şüphe edildi mi, yeni delil elde etmek maksadile derhal işkence cezasını tatbika başlamak Enkizisyon Mahkemelerinin usul ve teamülleri cümlesindendi. İşkence korkunçtu; birçoğu bu eziyetin altında ölüyordu. Elbette ki, birçokları kendilerine isnat olunan her cürmü itiraf ediyorlardı; hattâ itiraflarını tasdik bile ediyorlardı. Eğer itiraf ve ikrarlarını geri alsalar veya değiştirseler biliyorlardı ki tekrar işkenceye maruz kalmaları Veya mürtet dönme diye ateşe atılıp yakılmaları ihtimali vardı. Tarikat için teessüfe şayandır ki, Başrahip Du Molay de bir itirafta bulundu ve imzaladı. Gerçi sonradan bunu geri aldı amma Kral ve Papa bu ikrardan çıkarabilecekleri azamî istifadeyi elde ettiler.

Bu girift ve karışık davaları hakkile anlatmaktan ümitsizleniyorum, bu mevzua dair ciltlerle kitap yazmış olan zevat bile tahkiyelerine vuzuh vermeğe muvaffak olamamışlardır. Yalnız, davalarda altı sene sürmüş safhalar mevcut olduğunu kaydedebilirim.

Bu hareketin baş muharrikleri bulunan Kral Philippe ile Papa Clement'in neler yapmış olduklarına tekrar avdet ediyorum. Papa bir müddet, kendisine ait olan bir meselede kralın harekete geçmiş olmasını haysiyetine yedirememiştir; zira Tampliyeler Papanın kaza hakkına

²¹ Addison, p. 203, quoting Dupuy, p. 24, ed. 1713.

tâbidirler. Fakat Papa yine kararsızdır; icap eden azimli hattıhareketi ittihaz etmedi. 1307 Teşrinisanının 22 ncî günü ısdar ettiği kurşun mühürlü bir ferman (Pastoralis proeeminentice) ile Avrupa hükümdarlarına kendisinin ithamların doğruluğuna kani bulunduğunu, hapse atılmış kimselerle malları emre âmade tutmaları lüzumunu bildirmiştir.

1307 Teşrinievvelinde Papa, Enkizisyonculara takip ve davaları durdurmaları için emirler verir. Fakat Phiiippe'in kurnaz müşavirleri vaziyete karşı koyabilecek, onun uhdesinden gelebilecek kabiliyette insanlardı; Papanın bu teşebbüsünü akamete uğrattılar. Kral 15 Nisan 1308 tarihinde Tour şehrinde bir nevi Millî meclis topladı. Bu meclis huzurunda türlü ithamlar serdetti; işkence yolile elde edilmiş şahadet ve delillerin zorile, meclisten Tampliyeler'in öldürülebilmeleri icap ettiğine dair bir karar istihsal eyledi. Müteredit Papayı harekete teşvik için tazyik yapıldı; o da, ithamları tetkik için beş kardinal tayin etmeğe razı oldu. Bu komisyon, bitaraf değil tarafgir bir komisyondur, (Gmelin, p. 388) keza, oraya getirilen şahitler, onlar da seçme ve şuradan, buradan toplama şahitlerdi.

«Bunların bir kısmı tarikati terketmiş veyahut tarikatten çıkmış teşebbüs etmiş kimseler olup kendiliklerinden gelip şahadet ediyorlardı. Geriye kalan diğerleri, cayma halinde kendilerini tehdit eden korkunç cezanın tesirile, Enkizisyon Mahkemesinin önünde yapmış oldukları ve birçok ahvalde kendilerinden işkence ile elde edilmiş bulunan itirafları teyit ediyorlardı.» (H. W. Lea, Middle Ages, 281)

Papa ile Kral nihayet işde birlik ve kafadar olduklarından her şey Kralın gözettiği gayeye doğru süratle ilerliyordu. Papa, **Facimus misericordiam**, fermanıyla bütün Avrupa'da ki piskoposlara kendi mintakalarında bulunan Tampliyeleri huzurlarına celbetmelerini ve Papa tarafından tayin edilen komisyon azalarile birlikte, onların suçları hakkında bir tahkikat yapmalarını emretti; eyalet ruhanî meclisleri sonra toplanıp kararlarını vereceklerdi. Bütün prens ve ruhanî reislere gönderilen diğer bir ferman (**Regnans in Coelis**) ile umumî bir ruhanî meclis, tarikatın mukadderatını müzakere ve karar altına almak üzere, 1310 senesi Teşrinievvelinin 1 inci günü için Vienne'de toplantıya çağırıldı. Bu meclis, şu veya bu sebeple tehir edilmiş ve filen 16 Teşrinievvel 1311 tarihine kadar toplanmamıştır.

Bu beyanname ile Papa Clement V muhtelif Avrupa hükümdarlarına bir takım itham madde ve noktaları gönderdi, Tampliyeler'in bu cihetlerden isticvap olunacaklarını telkin etti. İngiltere'ye yollanmış olan listede yazılı madde ve noktaların sayısı 87'dir; başka yerlere gidenlerdeki adedi biraz daha fazla idi. (H. W. Lea, Middle Ages. 263) Tarikatın aleyhindeki isnat ve ithamların bazıları için, sadece, bunların sistematik ahlâksızlık ithamları olup burada yazılamıyacak derecede ayıp ve müstehcen şeyler bulunduğunu söyleyebilirim. Başta gelen itham birinci maddede yazılı idi:

« ... her fert tarikate girerken veyahut kendisini tarikate kabul edenin sonradan buna her lüzum hissedişinde: bazen İsa'nın kâh çarmıha gerildiğini, kâh Mesihliğini, kâh ulviyetini, bazan Hazreti Meryem'i ve bazan da Allah'ın bütün azizlerini inkâr etmiştir; tarikate kendisini kabul edenler tarafından buna inandırılmış ve teşvik edilmiştir. Umumiyetle bunu kardeşlerin (yani papazların) hem de ekserisinin yaptığını kaydediniz.»

Hepsi «kaydediniz ki» kelimelerde başlayan diğer maddeler de hristiyan akidesinin inkârına müteallikti:

"Tarikate kabul edenler kabul edilenlere İsa'nın hakikî Allah olmadığını veyahut bazı kere münci ve mesih olmadığını veya bazan da çarmlıha gerilmediğini söylemiş ve öğretmişlerdir.

«Bu aynı kimseler tarikate kabul ettikleri kimselere İsa'nın yalancı peygamber olduğunu söylemişlerdir.

Bunların rivayetine göre Hazreti İsa insaniyetin halâs ve mağfireti için değil kendi günahlarından dolayı ıstırap çekmiş ve çarmlıha gerilmişti.»

Bundan sonra, yine «kaydediniz ki» diye başlayan ve üzerinde en çok ısrarla durulan itham geliyordu:

«Bunlar tarikate aldıkları kimseleri haça veya haçın resmine veya oymasına veya İsa'nın tasvirine —her ne kadar bazıları kenarlarına tükürüyorlarsa da— tükürtmüşlerdir. Kaydediniz ki bunlar bazan aynı kimselere haçı ayaklarının altına alıp çiğnemelerini emretmişlerdir.» (J. Michelet, *Procès des Templiers*, I. 90.)

Diğer bir itham noktasını da bir kediye tapma meselesi teşkil ediyordu:

«Kaydediniz ki, onlar bir kediye tapınışlardır; bu kedi bazan onların içtimalarında görülmüştür.» (*Ibid.*, I. 91.)

Onların hususî putları da vardı:

«Kaydediniz ki, onların her eyalette putları mevcuttu. Yani bir takım kafalar ki bazıları'nın üç bazılarının tek yüzü vardı; bazıları bir insan kurukafası idi.

«Kaydediniz ki onlar o putlara veya bu puta tapınmışlar ve bilhassa rahiplerin büyük meclis ve toplantılarında bunlara ayinler yapmışlardır.»

48 den 57 nci maddeye kadar olan kısım şu mealde idi:

«Kendi Allahları diye bu puta tapınışlardır; içlerinden bazıları ve büyük bir kısmı böyle hareket etmişlerdir; bu kurukafanın kendilerini kurtarabileceğini, onun servet yarattığını ve tarikate bütün servetlerini onun verdiğini, topraktan tohumu onun bitirdiğini, ağaçlara onun çiçek açtırdığını söylemişlerdir.» (*Ibid.*, I. 92.)

Hâdiselerin başka memleketlerdeki seyir ve cereyanını velev büyük hatlarile kabataslak bile olsa, anlatmak için saatler ister. Mevzu, alâka çekicidir; bunun böyle oluşu kısmen de, son bir kaç sene zarfında yeni vesikalar bulunmuş olmasındandır. Fakat bunları burada incelemeğe imkân yoktur, ayrı ve belli başlı bir tetkik ister. Ben burada, o da kısa olmak şartile, sadece İngiltere'de olup bitmiş vakalara temas edeceğim. İptidada Edward II, 16 Teşrinievvel 1307 tarihinde Philippe'in yaptıklarına imtisalen hareket etmekten içtinap etti; yüksek şeref mevkilerini işgal etmekte olan insanlara karşı yapılan bu ithamlar inanılır şey değildi. Fakat Papanın 22 Teşrinisani 1307 tarihli fermanım alınca, o da Tampliyeler'in tevkif ve mallarının zapt ve müsadere edilmesine dair emir ısdar etti. (Rymer's *Fœdera*, III. 18; Lea, İÜ. 288.)

Londra’da tahkikat, 1309 senesi Teşrinievvelinin 20 nci günü Londra Piskoposu ile Papanın tayin ettiği Enkizisyoncular önünde başladı. Tampliyeler masumiyetlerini iddia ettiler; aleyhlerindeki şahadet ve deliller zayıf ve müphemdi. İtham edenler, işkence tatbik edemediklerinden, yol alamıyorlardı; memleketin kanunu veya örfü buna mani idi. Papa, tahkikatın yoluna dikilmiş olan bu engele öfkelenerek krala, kanun veya örfü rağmen, işkence tatbik etmesi için ısrarda bulundu.

«Tampliyeler’in kendilerine atfolunan suçlar hakkında hakikati inkâr eyledikleri söylenmekte olmasına rağmen, sen, bu ithamların tahkiki emrinde bu şahıslarla tarikatlerine karşı işkence yolile tevessül edilecek muameleleri menetmişsin... Rica ederiz çok sevgili oğlumuz, dikkat et ve akılâne mülâhaza ile tart, acaba bu yaptığın, şerefın ve selâmetinle kabili telif midir, krallığının şanına uygun mudur?» (Quoted by Addison, (Addison zikrediyor), s. 243.)

Kral nihayet mukavemetten vazgeçti; eğer mevkuf hiç bir şey itiraf etmek istemezse işkence tatbik edilebileceği ferman buyuruldu:

« ... ve bu nevi tevkif ve azillerle, evvelkilerden başka bir itirafta bulunmıyacak olurlarsa o zaman işkenceye tâbi tutulabilsinler, fakat öyle ki bu işkenceler her hangi bir uzuv iptal veya daimî tatile uğratılmadan ve çok kan dökülmeden yapılacaktır.»(Wilkins, *Concilia*, II. 314, Quoted by Addison, p. 244.)

Bu, İngiltere’de işkencenin açıkça tanınmasına ait ilk ve belki yegâne hâdisedir. Fakat hepsi boşuna; Tampliyeler üç seneden fazla mevkuf ve işkence altında tutulmuşlardı; tevatür ve şayia kabilinden tamamen kıymetsiz bazı emareler toplanmıştı; Tampliyeler’in mallarını alıp dağıtmak için krallık makamının eline bir bahane verilmişti. Fakat ithamların doğruluğunu ispat edecek deliller namına ortada katiyen hiç bir şey yoktu. Başka memleketlerde sevk ve idare edilmiş olan tahkikatın vermiş olduğu neticeler hakkında Mr. Addison’un kitabından şu fıkra’yı zikredeceğim:

«Bu arada, Hıristiyanlık âleminin her tarafında Tampliyeler aleyhinde mümasil tedbirlerle tevessül edilmiştir, fakat bunların suçlu olduklarına dair yukarıda işaret edilenlerden daha iyi hiç bir delil asla meydana çıkmamıştır. Tarragona ve Aragon Ruhanî Meclisleri, işkence tatbik ettikten sonra, tarikatın rafizilikten beraetine karar vermişlerdir. Portekiz’de ve Almanya’da Tampliyeler masum ilân edilmişler ve Fransa Kralı onun kuklası olan Papanın nüfuz dairesinin haricinde bulunan hiç bir memlekette bir tek Tampliye ölümüne mahkûm edilmemiştir.» (Addison, p. 274)

Fakat Fransa’da daha müessir tedbirler kullanılmıştır. Orada, tarikatın muhakemesi denilebilecek olan hâdise 1310 Nisan’ında başladı; dava kat’î şekilde görülecekti, binaenaleyh verilecek ilâm aleyhinde her türlü kanun yolları kapalı bulunacaktı. Tampliyelere mensup oldukları tarikati gelip müdafaa etmeleri için davetiyeler tebliğ edildi. Kendilerine emniyet vadedilmesi üzerine bir elli dört kadar Tampliye ortaya çıktılar ve tarikati müdafaa etmek arzusunda olduklarını bildirdiler. Evde hesap yaparken çarşıyı düşünmemişlerdi, ileri sürdükleri müdafaalar evvelce itiraf ettikleri her şeyden nükûlü tazammun ettiğinden, bunlar, yine eski dalâletlerine rücu ettikleri bahane edilerek 12 Mayıs 1310 tarihinde, kral Philippe’in en

mahir ve en meşum adamlarından biri olan mahut Enguerrand de Marigny'nin kardeşi Sens Başpiskoposu Philippe de Marigny'nin emrile yakıldılar. Bütün takip ve davaların ne kadar riyakâr olduğunu ispat için bir bürhana ihtiyaç varsa muhakkak ki bu vak'a buna fazlasile delildir.

Fransa'da Ruhban Meclisleri birbiri ardınca tarikati mahkûm etmişlerdi; şimdi Papanın harekete geçmesine müsait zaman gelmişti. Böyle olduğu halde bile Viyenne Ruhban Meclisi ayak diremiş ve güçlûkle yola getirilmişti. Bu meclis üzerinde Kral ve Papa tarafından yapılan mütemadi ve ağır tazyiklerden sonra, işin yalnız başına Papa marifetile halli takarrür etti: neticede, Papanın **Vox in excelso** fermanile tarikat ilga ve malları müsadere edildi. Philippe de, davanın maddî menfaatlerini kendisi almış toplamış olduğundan, bu takip ve davalara saik olmuş bulunan sebeplerin cezaî olmaktan ziyade siyasî mahiyette görünmesinden memnundu. Bu suretle tarikat netice itibarile aslâ mahkûm edilmemişti.

Tarikate mensup şövalyelerin bizzat kendilerine nasıl bir muamele tatbik edilecekti? Bu cihet onları muhakeme etmiş olan mahkemelerin takdirine bırakılmıştı. Sonunda bunların ek-serisi, hele Fransa'da muhakkak surette, kale zindanlarında çürüdüler. Fakat tarikatın başı olan zatı daha şiddetli bir âkıbet bekliyordu.

Beş seneden fazla bir müddet hapiste yatmış olan Başrahip Paris'teki komisyonun huzuruna sevkolundu. Orada bu zat itirafının doğruluğunu şiddetle inkâr etti:

«İki defa istavroz çıkararak ve bir takım başka hareketler yaparak, adı geçen itirafında mevzubahs olan şeylerle sözü geçen Papa fermanlarında münderiç diğer hususlardan dolayı kendisinin fevkalâde mütehayyir olduğunu iddia ettiği görüldü. Sair bir takım sözler meyanında ezcümle: Eğer o ilk sözlerimi dinlemek için tayin edilmiş olan komisyon azalarının yerinde başkaları bulunsa idi o zaman ben de başka türlü konuşur, başka türlü söylerdim, dedi.»²²

Fakat hepsi nafiye. Başrahibi derhal ölüme mahkûm ettiler. Kendisi idam yerine geldiği zaman şunları söyledi:

«Suçumu itiraf ederim; kabahatim —ki benim için şerefsiz ve utanılacak bir şeydir— işkence azabı ve ölüm korkusu yüzünden, Hristiyanlık davasına necip bir surette hizmet etmiş olan yüce bir tarikate rezilcesine günahlar ve haksızlıklar isnat etmek suretile yalan beyanatta bulunmuş olmaklığımdır. İptidada söylemiş olduğum yalanların üzerine bir yenisini daha katarak sefil ve şerefsiz bir surette canımı kurtarmağa çalışmağa tenezzül etmem.»²³

Şehadet ve delillerin umumî tesiri ve davaya müteallik usul ve muamelelerin mahiyeti hakkında bir kaç söz ilâve edeceğim:

İlk olarak, bu bir sürü tahkikat işlerini yürütmüş ve başka başka tabiiyetlerdeki bu kadar çok insanı işkenceye ve ölüme mahkûm etmiş olan mahkemelerden başlıyalım. İlk bakışta

²² J. Michelet, *Proces des Templiers*, I. 34.

²³ Addison, p. 279.

bütün bunlar garip görünür. Derebeğliğin en kuvvetli zamanında idi. Her Derebeğinin kendi mahkemeleri vardı. Kralın da kendi mahkemeleri mevcuttu. Bu, Derebeğliğin bir mümeyyiz vasıf ve hususiyeti idi. Bundan maada Papa da muhtelif memleketlerde piskoposlar veya onların memurları veyahut Enkizisyon Mahkemeleri tarafından idare edilmek üzere tahkikatlar açmıştı. Bir kaç vak'a müstesna, hiç bir tarafta Papanın kaza hakkı ve salâhiyetinden şüphe eden veya bunu münakaşa eden çıkmamıştır. Lâik Mahkemelerin salâhiyet sahaları mahallî idi. Lâik Mahkemeler yalnız kendi salâhiyet mıntikalarında veya tabiiyet bağı mucibince, tebaalar tarafından başka yerlerde işlenmiş suçlara bakabilirlerdi. Daha fazlasına salâhiyetleri yoktu; onların salâhiyetleri mülkî idi; bu da derebeğlik rejiminin mümeyyiz vasıflarından biri idi. Ruhanî meselelerde ruhanî hâkim sıfatı ile piskoposların salâhiyetleri de aynı veçhile kendi piskoposluk mıntakaları dâhilinde ika edilen suçlara inhisar ederdi. Diğer taraftan, Enkizisyon Mahkemesi, bilkuvve, bu nevi tahditlerden hiç birine tâbi değildi; bir yerde in'ikat edince nerede işlenmiş olursa olsun bütün suçları rüyet edebilirdi; her hangi bir ferdi her hangi bir memlekette işlediği suçtan dolayı muhakeme edebilirdi. Keza cari usulde lâik mahkemelerin kaza salâhiyetinden, sınıf, rütbe ve diğer sebep ve mülâhazalar icabı olarak, bazı istisna ve muafiyetler mevcuttu; fakat Enkizisyon Mahkemesi bahsinde böyle tahditlerin tesiri yoktu; yüksek tabaka olsun, aşağı tabaka olsun, prens olsun, köylü olsun, Ruhban sınıfı olsun lâik insanlar olsun ona tâbidi. Evveleri Rafıziliğe taallûku olan bütün mesele ve davalar kilise mahkemelerine aitti. Lâik mahkemelerin bu işlerle—yalnız, maznun mahkûm olduktan sonra onu yakmak veya diğer şekilde cezalandırmak ciheti müstesna— hiç bir alâkaları yoktu. Fakat şimdi meşgul olduğumuz zamandan çok vakit evvel rafızilik lâik bir suç mahiyetini almış bulunuyordu; bunun neticesi olarak lâik mahkemeler aynı madde üzerinde kaza hakkına malik olduklarını iddia ediyorlar, hem de şiddetle iddia ediyorlardı; kilise makamları kendi vazifelerini yapmadıkları takdirde, lâik hâkimler işe müdahale hakkına maliktiler; Fransa Kralının hukuk müşavirleri bu nazariyeye istinaden onları harekete geçmeğe ve davaya vaziyet etmeğe mecbur edebiliyorlardı.

Papa kendisinin tarikat ve mensupları üzerinde haiz bulunduğu kaza hakkına vaki bu tehlide bir müddet için itiraz etti. Buna «siz onları, kilise hukukundan müstakil, Ruhanî Mahkemelerin salâhiyetinden hariç suçlarla itham ediyorsunuz» cevabı verildi. Kanunî vasıtalarla kendilerini müdafaaya çalışan Tampliyeler iki taraflı bir müşkül içinde idiler. Papaya müracaat etmek istiyorlardı; hukukan böyle bir hakları vardı da, Lâkin Papa bu işleri birtakım Kardinalların hususile, Philippe'in bir kuklası olan Palestrina Piskoposu Kardinal'in eline bırakmıştı.

İthamları zikir ve izah etmiş bulunuyorum. Ancak şunu ilâve etmeğe mecburum ki bu ithamlar müphem ve gayrı muayyen şeylerdi: Rafızîlik, ahlâksızlık ve küfür ithamları. Bunlar ancak gitgide ve yavaş yavaş sabit birer şekil aldılar, sonunda bunlardan bazıları —metinleri zorlayarak, eğerek bükerek de olsa ne yapıp yapıp kanaat edinmek merakında olan hukukçulara has bir kitaba uydurma sayesinde- iki tarafa da gider ustalıkla şekillere konuldular.

Renan'ın ithamların inkişafı ve bir davanın maznun aleyhinde kademe kademe kuruluşu hakkındaki sözlerini zikretmekten nefsimi menedemiyeceğim:

«Görülüyor ki, kilise makamları bu bedbaht insanları kurtarmak maksadile bir defî dermeyan eder etmez, merhametsiz düşmanlar hemen onlara—mahkûmiyetlerini emniyet altına almak ve onları ille mahkûm ettirmek için— yeni cürümler isnat ediyorlardı. Bunca korkunç ıstıraplar doğurmuş olan böyle iftira dolu tertipler ve hileler burada bütün dehşetleriyle göze çarpar. Du Bois’ın 1300 tarihlerine doğru yazdığı en eski hicviyelerinden Tample tarikatının yok edilmesi tasavvurunun daha o zamandan mevcut olduğu anlaşılabilir. Fakat o esnada bütün tarikate Rafizilik isnadı mevzu bahis değildi. Bu rafizilikler, ancak, tarikatın mallarını zaptetmek için yegâne çarenin onu din ve iman aleyhinde cürümlerle itham etme olduğu görüldükte icat edilmişlerdir. Philippe, 1291 de İtalyan tacirlerini, 1306 da Yahudileri hep dinî suçlar ileri sürerek soymuştur. Boniface VIII aleyhine buna benzer ithamlar yapılmıştı; Tampliyelere tevcih edilen isnatlar tıpkı Boniface’inkilerin kalıbına dökülmüştü. Tample tarikatının ilgası bahsi tenkidi bir şekilde tetkik edilirken, bu esrarengiz işin izahı için Pierre Du Bois’ın eserleri incelenmelidir. Orada, tarikatın ilgasının 1300 senesinden daha sonra tezekkür edilmiş bir iş olmadığını, bunun 1307 senesine gelinceye kadar ileri sürülmemiş olan sözde rafiziliklerin neticesi olmadığını ispat eden deliller bulunacaktır.»²⁴

M. Renan’ın bu mülâhazaları çok kuvvetlidir.

Şimdi başka bir meseleye geliyorum: Tampliyeler itham edildikleri bütün bu fiillerden veya hut bunların bazılarından suçlu mu idiler? Tarikati onun azası olan fertlerden ayrı olarak mütalea ediyorum. Eski noktai nazar diyebileceğim, yani son asırda yapılan bazı araştırmalara gelinceye kadar umumî olan görüş, kâmil onların masumiyetleri lehinde idi. Bir müddet için müellifler arasında çok fikir sallantıları ve tereddütler olmuştur, bunu kabul ederim. Fakat bugün racih fikrin Tampliyelerin beraetleri lehinde olduğunu söylemekte haklı olduğumu zannediyorum. Esasında bu meseleye verilecek cevap, işkence ile veya işkence tehdidi altında elde edilen delile atfolunacak kıymete göre değişir, imdi, o zamanda işkence usulünün hakikati meydana çıkarmağa yarıyan bir vasıta olarak müesseriyetine dair geniş bir surette yayılmış, hemen hemen çılgınlık derecesinde bir itikat vardı. İptidada kilise mahkemesi tarafından istikrahla kabul edilmiş ve bazı tahditlere tâbi tutulmuş iken, sonradan bu tarz, hakikati meydana çıkarmanın daimî, meşru ve mühim bir vasıtası halini almıştır. Roma Ceza Hukuku, şeref ve itibarına hâle veren bir keyfiyet olmak üzere, bu işkence usulünü esirler hakkında ve bir de hür insanlar için bazı nadir hallerde kabul etmişti. Fakat kilise bilkuvve bu tahditleri bir tarafa attı; bu mevzua dair iğrenç bir fen vücuda geldi. İngiliz Tampliyeler’ine işkence tatbik etmek için kıt’adan İngiltere’ye makineler getirilmiş olduğunu tarihte okuyoruz. İhtimal bu davalar işkence kullanmanın en görülmemiş derecede geniş bir raddesini irae ederler. Böyle işkence ile elde edilmiş delillerin itimada lââyık hiç bir tarafı olmadığı kanaatini besliyen bir kimse nazarında —ki ben tamamen bu kanaatteyim— Tampliyeler aleyhindeki dava kökünden ortadan kalkar; zira bu dava hemen hemen münhasıran böyle bir debi üzerine kurulmuştur. Dr. Döllinger’in dediği gibi: «Bütün Hristiyanlık âleminde bir Tampliyeye, buna işkence ile veya işkence korkusu ile icbar edilmedikçe, hiç bir vakit ve hiç bir yerde bir itirafta bulunmamıştır.»²⁵

²⁴ J. E. Renan, *Etudes sur la politique religieuse du règne de Philippe le Bel*, p. 363..

²⁵ Döllinger, III. 257; Lea, III. 260.

Enkizisyoncuların lehçelerindeki manada işkence tatbik olunmadığı zaman olursa o takdirde dahi âdet üzere bir takım şaşırtıcı çare ve desiselere başvurulurdu. Bunlar açık ve dürüst bir mahkemeyi muhal kıldığı gibi mahkemenin, maznunların verdikleri cevaplar arasında bir takım mübayenet ve tenakuzlar bulup çıkarmasına imkân verirdi; isticvabı zapta geçiren kâtin bin mezkûr mütentakız cevapları birer ikrar ve itiraf şeklinde göstermesi caizdi.

Davanın hâdiselerine dair yapılacak kısa bir tenkit de şudur: Muvaffakiyetle bir müdafaa serdine taallûk edebilecek bütün teşebbüsleri akamete uğratmak ve mahkûmiyetleri sigortalamak için mahirane hesaplanmış bir sürü usulü muhakeme kaideleri vardı. Bir kaçını söyleyelim: Maznun suçu inkâr ettiği zaman işkence tatbik olunurdu; şayet inkârında ısrar edecek olursa, işkence tamamen Enkizisyoncunun arzu ve takdirine bağlı olan mütezayit bir şiddetle yapılırdı. Birçok maznuna mukadder olan bir usul de şu idi: Aleyhlerindeki şahitlerin isimleri kendilerine söylenmezdi; ihtimal adı ifşa edilmeyen filân veya filân şahsın kendi aleyhlerinde şahadet edecekleri kurnazca onlara ihsas edilirdi. Bir maznunun aleyhinde şahit olarak bütün mücrimler dinlenebilirdi; hâlbuki diğer taraftan aynı mücrimler maznunun lehinde şahadete ehil değildiler. Bundan başka maznuna kanunî yardımında bulunan veya müdafaasını ne şekilde yapacağına dair ona rey ve mütalea beyan eden kimse kendisini büyük bir tehlikeye maruz bırakmış olurdu; Böyle bir şahsın aleyhine rafizilik cürmünde müşevvik veya mürevviç diye takibat yapmak imkânı hâsıl olurdu. Bunun gibi, bir kimse kendisinden işkence yolile elde edilmiş olan itirafı, sonradan tazyik ve korkutma baskısı kalkınca, geri alır veya onu değiştirirse hakkında mürtet ve dönme muamelesi yapılırdı ve bu sıfatla yakılmağa yollanabilirdi.

Dahası var, itham eden için müsait o kadar çok usul vardı ki, Rafizilik maddelerinde mahkemenin kısa usulü muhakeme tatbikine, bütün kanunî şekil ve resimleri nazara almağa, avukatları muhakemeye kabul etmemeğe, usulü dairesinde ilâm yazmak mecburiyetinden vareste kalmağa salâhiyeti vardı. (F.J. M Raynourd, Temple, p. 60)

Bedbaht maznunun iradesinin nasıl kırıldığını, aklının nasıl darmadağın edildiğini, vücudunun nasıl zayıflatıldığını, kendisinin nasıl tenakuzlara düşürüldüğünü, gizli çalışan Enkizisyoncular tarafından ona ne türlü dolaplar, desiseler yapıldığını teferrüatle anlatmağa vaktim yok. Fakat, böyle vasıtalara ve böyle bir sistemle koparılmış ikrarların bugünkü herhangi bir mahkemede zerre kadar kıymeti olamaz demekte haklı olduğumu göstermeğe yetecek kadarını söylemiş bulunuyorum. Keza zannederim ki, Tampliyeleri mahkûm eden mahkemenin muazzam ve masumiyeti cürme tahvildeki kudreti itibarile üstüne bir başkası daha gelmemiş bir makine olduğunu ve çarkından çıkardığı en büyük eseri de Tampliyeler davasının teşkil ettiğini göstermeğe elverecek kadarını da söyledim.

İthamların en çoğunun gayrıvarit olmalarındaki büyük ihtimal hakkında bir şey demiyorum. Meselâ, Tampliyelere izafe olunan seyyie ve fena hal ve itiyatların tarikatın çok kuvvetli düşmanları tarafından daha evvelden ifşa ve dünyaya ilân edilmemiş olmaları, davaya gelinceye kadar bunlardan hiç bahis bile edilmemiş olması bu isnatların varit olmaları ihtimalini azaltmaktadır. Keza tarikat mensuplarının herkesçe malûm alenî tavrı hareketleriyle serdolan gizli hareketleri arasındaki tezat, «hor görüp istihfaf ettikleri iddia edilmiş olan dava ve mev-

zulara onların büyük bir ekseriyetince gösterilmiş olan kahramanca sadakat ve bağlılık» da bu cümledendir.

Hakikaten bitaraf bir delil elde etmemiz nadiren vakidir, lâkin bulduğumuz zaman, bu delil maznunun lehine çıkmaktadır. Meselâ, rahip Petrus de Palude Lugdunensis²⁶ diyor ki:

«Birçok Tampliyeler'in isticvaplarında hazır bulundum; içlerinden bazıları ithamname-de sayılan fena hareketlerin çoğunu ikrar, diğer bazıları bunları toptan inkâr ediyorlardı. Birçok sebeplerden dolayı bana öyle geldi ki itiraf edenlerden daha çok inkâr edenlere inanmak gerekiyordu.»

Mumaileyh bundan sonra, bir muharebede bir tek atın üzerine binmiş ve biri kendisini Allaha diğeri şeytana ısmarlamış olan iki Tampliyenin hikâyesini anlatır.

Bir veya iki muharrir, ezcümle Prutz, tarikatin ancak erenlerce, tarikat ehlince bilinen gizli bir mezhep ve mesleği mevcut olduğunu ispata çalışmışlardır. Bu zatlara göre, mezkûr mezhep şarktan alınma olup ithamlarda dermeyan edilen hususlara esas itibarile tevafuk etmektedir. Bu, Prutz tarafından büyük bir ceht ve gayretle müdafaa edilen, fakat hakikî esastan ari bulunan bir faraziyedir.

Tarikate kabul ve mülâzemet sırasında yapılan merasimden bazılarına zaman zaman biraz gülünçlük ve hattâ kaba şaka çeşnisi karışmış olabilir. Keza tarikate yeni girecek namzetlerin kayıtsız ve şartsız itaatini denemek için sert ve kaba çareler kullanılmış olabilir. Şövalyeler ordugâh usul ve âdetlerine alışık askerlerdi; maiyetleri doğuş ve menşe itibarile aşağı tabakaya mensup ve kıymetsiz seciyeli insanlar olmuş olabilir. Orta çağda vakar ile kabalık, en mukaddes şeyler ile kudsiyetle hiç alâkası olmıyan şeyler nadiren birbirinden uzak tutulurdu. Katedrallerin damlarında ekseriyetle bayağı ve gülünç suratlardan yapılma oluk başlıkları, şehit ve azizlerin tasvir ve resimlerinin yanında bulunurdu. Bunun gibi, olabilir ki, umumiyet itibarile St. Bernard'ın koyduğu nizam ve usullere heyeti umumiyesi itibarile iyi bir şekilde riayet eden bu şövalyelerden bazıları kaba eğlencelere müsamaha etmiş ve dine aykırı sözleri hoş görmüş olsunlar, izam ve tahrif edilmiş olan bu tarikat âdap ve erkânına uymıyan hareketlerde ve yerinde olmıyan bu zevklerde fennî tâbiri ile **Vehcmens Suspico**²⁷ denilen bir şey mevcuttu; geri kalanını da işkence tamamlamıştır.

Tarikatin kendisine gelince: onun hakkında verilecek hüküm beraet olmalıdır. Bu hâdisedeki davacılar tarafından işlenmiş olan cinayet, eski davalar tarihinin gösterdiği en nefrete lâyık cinayetler arasındadır ve böyle caniler içinde Kral Philippe ile Papa Clement en başta gelirler. Bütün bu davaların asıl sebebi mal ve para karşısında duyulmuş olan tama ve aç gözlülüktür, Fuller'in dediği gibi: Balı almak için arıları yakmak lâzım geliyordu.

²⁶ Michelet, II. 195-6.

²⁷ Şiddetli şüphe.

III. JEANNE d'ARC DAVASI

Bazen tarihin en unutulmaz muhakemesi diye vadedilen bir davaya temas ediyorum. Vak'a mazide uzaklaştıkça bütün insanların ona karşı alâkaları da o nisbette artmaktadır. Jeanne d'Arc davasını murat ediyorum. Bu hâdisenin hikâyesi bazı noktalarında hâlâ karanlıktır. Eğer elde edilseydiler ispat noktasından büyük kıymeti haiz olabilecek mahiyette olan bazı vesikalar kaybolmuşlardır; Jeanne d'Arc hakkında tahkikat yapmak ve onun aleyhinde itham noktaları vücuda getirmeye yarayabilecek malzeme ve malûmat toplamak üzere mahkeme tarafından Domremy ve civarına gönderilmiş olan komisyon azaları tarafından alınmış olan ifadelerin bundan böyle artık ortaya çıkması ihtimali yoktur. Zan ve tahmin edebiliriz ki bunlar, bu ifadelerin arzu ettikleri ifadeler olmadığını gören kimseler tarafından ve bu sebeple yok edilmişlerdir. Zira bu ifadeler Jeanne d'Arc'ın o kadar çok lehinde idiler ki... Bereket versin, her şeye rağmen, Jeanne d'Arc'ın mahkûmiyeti ile neticelenmiş olan dava ile bu birinci davada verilmiş olan mahkûmiyet kararını bozmak için Jeanne'ın ölümünden sonra açılan ikinci muhakemede cereyan etmiş olan muamelelere dair dikkate şayan derecede tam bir icmal mevcuttur. Jeanne d'Arc, Jeanne d'Arc olmasaydı, hatırlanmaya lâyık bulunmasaydı, safiyet ve kahramanlık namına ne varsa hepsinin bir timsali olmasaydı, hayatı, payine erişilmemiş harikalar hayatı olmasaydı dahi onun muhakemesi, kilise usulü muhakeme sistemi altında cereyan etmiş davaların bilinen en mükemmel bir numunesi olarak, gene de dikkat ve tetkike lâyık olurdu. Bir hukukçu için (ki ben de bu davaya münhasıran bir hukukçu sıfatıyla bakmak istiyorum) son derece enteresandır. Birinci davada bu sistemin her safhası tecessüm etmektedir, ikinci davada ise, tabir caizse, eksperlerin birinci davada yapılmış olan muameleler hakkındaki tefsir ve tenkitlerini görüyoruz. Bu ikinci muhakeme ile bütün şerh ve tefsirlerin en iyisine yani bir istinaf veya temyiz mahkemesinin kararına malik olmuş gibiyiz.

Davanın bir başka cihetten de mana ve ehemmiyeti vardır. Bu ehemmiyet, bu davanın, uzun bir dava silsilesinde başta giden bir dava, vs ortaçağ ceza hukukunun bir rezaleti ve yüz karası olmasındandır. Eğer bu davaya münferit bir hâdise gözile bakar veya bu davanın sihirbazlık maddesine dayanan davaların uzun silsilesi içinde büyük şöhreti haiz —belki de her zaman için en meşhuru diyebileceğim— ilk dava olduğunu unutursak onu anlıyacağımıza ihtimal veremem. İki buçuk asırlık bir müddet bütün Avrupayı kasıp kavurmuş olan salgın büyü ve sihir korkusu, hâd olarak, takriben Jeanne d'Arc'ın ateşte yakılarak ölümüne mahkûm edildiği sıralarda başlamıştır. Gerçi o zaman henüz tam şiddetini bulmamıştı; fakat etrafa yayılmasına saik olan sebepler kamilen faaliyettedir ve biraz sonra göstereceğim gibi, bu sebepler Jeanne d'Arc'ın mahkûmiyetini intaç etmişlerdir.

Şüphesiz, Jeanne d'Arc'ın hayatının başlıca hâdiseleri kimseye yabancı değildir.

1429 senesinde Fransa'nın ikbal ve talii sönük ve düşük bir haldeydi. Fransızların Manş sahilinde Agincourt'ta mağlûp oldukları zamandan beri İngiliz orduları hemen hemen fasılasız zaferler kazanmışlardı. Henry V in ölümü vaziyeti değiştirmemişti. Paris İngilizlerin elindeydi. Memlekette ayrılık, anlaşmazlık vardı. Charles VII bilkuvve bir mülteciden başka bir şey değildi. Maiyetindekiler dağılmışlar ve kuvvei maneviyeleri kırılmıştı. Orlean şehri beş ay

dayanmıştı, fakat çok şiddetle sıkıştırılıyordu. İngilizlerin müttefiki olan Burgonya Dükası'na şehrin teslim olması hakkında teklifler yapılmıştı. Artık bu işin sonu uzak görünmüyordu. Bu müşküller içinde, henüz on yedisinde bir kız olan Jeanne d'Arc'm Lorraine taraflarında Domremy'deki köy evinden gelerek 1429 senesi kışında kralın sarayına nasıl gittiğini, gaipten gelen bir sesin kendisine ihtar ettiği vazifeyi Kral C'harles'a nasıl anlattığını; kendisine ilk zamanda nasıl inanılmadığını ve istihfaf edildiğini; sonunda kendisine nasıl inandıklarını; fransızları nasıl harekete teşvik ettiğini; Flenry VI ya, Rejan Bedford'a ve Orlean önündeki İngiliz ordusuna, Fransa'nın bütün şehirlerini geri vermeleri için nasıl taleplerde bulunduğunu; nasıl Bedford'a, ika ettikleri zararları takas ve memleketi terk ve tahliye ettikleri takdirde sulh yapmaya hazır olduğunu ve aksi takdirde, onları Fransa'da bin senedenberi görülmemiş şekilde silâh kuvvetile memleketten dışarı atmaya Allah tarafından memur edildiğini söylediğini tekrar anlatmaya lüzum görmüyorum, bunlar defalarla anlatılmış şeylerdir.

Jeanne d'Arc İngiliz askerlerine hususî bir mektup göndermiştir. Bunda şunları söylüyordu:

«Siz Okçular ve Orlean önünde yatan diğer silâhlılar, Allah aşkına çekilin, kendi memleketinize gidin. Dediğimi yapmazsanız karışmam, Küçük Bakireden çekininiz, korkunuz ve onun size yapacağı zararları pek yakında ve pişmanlıkla hatırlıyacaksınız. Sözüme inanınız; Fransa Mukaddes Meryemin oğlu, göklerin sultanı İsa'ya ait olan Fransa aslâ sizin olmayacaktır. Ona ancak Charles sahip olacaktır.»

Jeanne d'Arc, İngiliz kumandanlarına —Suffolk, Korkunç Talbot, Scales vesaireye— bir name yolladı; bunda diyordu ki: «Orlean şehirinde sulh aktetmek arzusunda olduğunuzu cevaben bildiriniz. Bunu yapmazsanız sonunu siz düşünün, hakkınızda çok fena olacak.» İngiliz kralının naibine de şu yolda azametli bir haber göndermiştir:

«Bedford Dükası, siz ki kendinize İngiliz Kralının Fransa naibi adını veriyorsunuz, Küçük Bakire sizden kendi mahvınıza kendinizin sebep olmamanızı rica eder. Makul olanı yapmazsanız, Fransızlar, Hıristiyanlık âleminin şimdiye kadar bir eşini daha görmediği en güzel harp menkıbeleri ve kahramanlıklar yaratacaklardır.» (J. Quicherat (éd.), Procès de condamnation et de réhabilitation de Jeanne d'Arc, IV. 306-8.)

Vakanüvisin dediği gibi, İngiliz kumandanlarının bu haberlere aldırış etmemiş olmalarında şaşılacak bir şey yoktur. Lâkin rahipler sınıfı, askerler ve tecrübeli devlet adamları gibi mevki sahibi insanların üzerinde bu on yedi yaşındaki köylü kızının bu kadar çok nüfuza malik olması, onların bu azametli haber ve mektupların gönderilmesine muvafakat edişleri onun yüksekliğini mükemmelen izah eder, hattâ onun halk tabakalarına ilham ettiği sevgiye ve askerlerin onun karşısında duydukları saygı ile karışık korkuya dair elimizde mevcut şahadet ve delillerden daha kuvvetli bir surette izah eder. Orlean'ın, İngilizlerin muhasarayı terketmeleri üzerine nasıl kurtulup ferahladığını, Fransızların nasıl yeniden yüreklendiklerini, nasıl zafer üzerine zafer kazandıklarını, bütün şehirlerin nasıl birbiri ardınca inansızların eline geçtiğini, işine 1429 Şubatında başlayan Jeanne d'Arc'ın nasıl Temmuzun 17'sinde Rems Katedralinde Charles VII'in taç giyme merasiminde hazır bulunabildiğini anlatmaya lüzum görmüyorum. Ondan sonra Jeanne d'Arc'ın artık köyüne dönmek arzusunu izhar etmiş olduğu sanılıyor; vazi-

fesi bitmişti; fakat Kral, kalması için ısrar etti; o da Kralın sözünü dinledi. Bilâhare, bildiğiniz gibi, Naip Bedford'un azmi ve Fransa Kralının gevşekliği ve uyuşukluğu yüzünden işlerin gidişi Fransızların aleyhine döndü. Parise yapılan bir hücum akim kaldı ve Jeanne d'Arc yaralandı; müttefikleri olan İngilizlerin yardımına gelen Burgonyalılar'la döğüşürken Mayıs'ın 23'ünde Ligny Kontu Lüksemburk'lu Jean'ın taraftarlarından Vendômelu Bastard'ın eline esir düştü. İngilizler buna fevkalâde sevindiler, zira Monstielet'in dediği gibi esir ettikleri Jeanne d'Arc'ın onların gözünde 500 muharipten fazla kıymeti vardı, zira bu derece korktukları başka hiç bir kumandan veya şef yoktu -. Bundan sonra Jeanne d'Arc'ın İngilizler'e teslimi için uzun müzakereler ve pazarlıklar cereyan etti: Bastard harp kanunları mucibince iktiza eden fidyesi ödenmedikçe Jeanne d'Arc'ı teslim etmekten istin- kâf ediyordu. Bu bedel pek büyüktü, Bedford bu meblâğı güçlkle topladı. Jeanne d'Arc mahpesten mahpese götürüldü, en nihayet İngiliz generali Warwick'e teslim edilerek Rouen kalesine kapatıldı, orada prangaya vuruldu.

Şimdi, daha büyük ehemmiyetli bazı safhaları meskût geçerek, başlıca ve her şeyden evvel hukukçu noktai nazarından mütalea etmek niyetinde olduğum davaya gelelim. Jeanne d'Arc muhakemeye sevk edilmeden evvel aylar geçti. Gerek onun bir İngiliz taraftarı olan Beauvais Piskoposu Pierre Cauchon'a teslimine mütedair 3 kânunusani 1431 tarihli emirname ısdar edildiği zaman ve gerekse itham maddelerinin hazırlandığı tarih olan 19 Şubatta, muhakemeye, henüz başlamıştır denemez, Jeanne d'Arc'm kendisini muhakeme eden hâkimlerin huzurlarına çıkmadan evvel takriben bir sene mahpeste zincirlerle bağlı kaldığını derhatır etmedikçe onun vazı ve hareketini hakkile takdir etmiş³» olmayız.

Evveleminde mahkemenin mahiyetini ve terekübünü mevzubahs edelim. Mahkeme, Beauvais Piskoposunun Mahkemesi idi. Kendisi riyaset ediyordu; fakat o zaman böyle mahkemelerde mutat olduğu veçhile Rafizilik ve sihirbazlık davalarında Enkizisyonun bir mümessili hazır bulunurdu. Bu davada mahkeme heyetine dâhil olan Enkizisyon mümessili, Fransa Enkizisvon Başmurahtası Jean Graveran'm Rouen Piskoposluğu dâhilindeki vekil veya naibi olan Jean le Maître idi. Anlaşıldığına göre Le Maître bu işten hoşlanmamıştır. Onun bu nefretini yenmek için «açıktan açığa tehdit kullanıldığı söylenir» (*H. W. Lea, History of the Inquisition in the Middle Ages, III. 362.*) Kendisi Graveran'dan hususî bir emir alıncıya kadar davaya ait muamelelere karışmaya salâhiyeti bulunup bulunmadığı hususunda şüphe ve tereddüt göstermiye devam etmiştir.

Bu heyetin refakatinde Piskoposlardan, Başpapazlardan, ilahiyat doktorları vesairenden mürekkep büyük bir yardımcı heyet vardı. Cem'ân 95 kişi kadardılar, Alenî celselerde adetleri umumiyetle 14 ile 16 arasında tehalüf ediyordu; fakat 22 Şubat Celselerinde 48 kişi bulunmuştur. Bunları zikretmekten maksadım şudur ki bu rakamlar, davanın hâdiseler ve ahval ve şeraitindeki diğer birçok şeylerin de göstermekte olduğu veçhile, bu davanın istisnâî bir mahiyet ve güçlük arzeden ve faydalı olabilecek her yardımın istihsalini gerektiren bir dava ad ve telâkki edilmiş olduğuna işarettir. Dava dört kısma ayrılır:

1) Maznun aleyhindeki ithamları tertip ve teşkil etmek maksadile yapılan hazırlık muameleleri;

2) Zamanımızdaki manasile dava ve muhakeme safhası ki buna o zaman adı usul ıtlak olunuyordu;

3) Jeanne d’Arc aleyhine verilen ve müebbet hapse mütedair bulunan ilâm;

4) Jeanne d’Arc’ın gûya sözünden dönmesi veya irtidat etmesi üzerine verilen ikinci ilâm, yani kendisinin bir sihirbaz ve Rafizî olduğundan yakılması icap ettiğine dair olan ilâm.

Bu safha ve kısımların her biri hakkında bir şey söylemek isterim. Bilindiği üzere, iki büyük dava ve muhakeme sistemi vardır. Birisi halen İngiltere’de ve medenî memleketlerde umumiyetle kabul edilmiş olanıdır ki bu usulde davacı ortaya çıkar, vazıh ithamlar serd ve bunları delillerle ispat edeceğini iddia eder. Lâik mahkemelerde umumiyetle davacı davasını iptidada tesbit ve izah etmek, senet ve delilini göstermek ve ithamını ispat etmekle mükelleftir. Bugün umumiyetle itibardan düşmüş, fakat bahsettiğim zamanda bütün ruhanî mahkemelerde ve bir dereceye kadar da lâik mahkemelerde harıl harıl tatbik edilmekte bulunmuş olan diğer bir sistem daha vardır ki bunda bir maznun şüphe üzerine tevkif edilir, vazıh ithamlar yapılmaz, bunun yerine alenî celsede değil bilâkis kimseye duyurmadan gizlice yapılan tahkikat ve mükerrer isticvaplar sayesinde onun aleyhinde tedricen bir dosya ve dava vücade getirilir. Fransa’da ruhanî mahkemelerde böyle bir sistem cari idi. O zamanki tabirde «hazırlık usulü», bu hâdisede, Rafizîlik ve sihirbazlık ithamlarına esas olabilecek malzeme ve malûmatı elde etmek maksadile Jeanne d’Arc’ın başlıca mahpeste isticvabından ibaret olmuştur. Bu, adalet duygusuna aykırı olan bir tarzdır, fakat kilise hukukuna tamamilen tevafuk ediyordu.

Şüphesiz ithamların tertip ve teşkili o kadar kolay iş değildi. Bilâkis çok güçtü. Bir komisyon, Jeanne d’Arc aleyhinde delil toplamak üzere Domremy ve havalisine gönderilmişti. Bu teşebbüs muvaffakiyetsizlikle neticelendi. Komisyon, gittiği yerden Jeanne d’Arc hakkında yalnız hemşerilerinin onu sofı, saf ve nezih bir hayat süren bir genç kız olarak tanıdıkları merkezinde iyi haber ve raporlarla geri döndü. O zaman toplanmış olan ifadeler hiç bir vakit ortaya çıkarılmamıştır. Eğer Jeanne d’Arc aleyhinde bir şeyi ihtiva etselerdi, emin olabiliriz ki, neşredilirlerdi. Davanın hedefi Jeanne d’Arc’a o zaman yekdiğerile karıştırılmakta olan sihirbazlık ve rafizilik suçlarını isnat etmek ve onun duyduğu seslere ve gördüğü hayallere dair söylediği sözler üzerine ithamlar kurmaktır. Lâkin onun aşikâr olan din gayretini, ateşli sofuluğunu, kiliseye ve kilise kanunlarına sadakatini, hayatının tertemiz oluşunu nasıl izah etmeli, müşkülât buradaydı. Adlî muamelelerin mutadın fevkinde uzaması —İkinci Kânunun dokuzundan Mayısın yirmi dördüne kadar sürmüştür— ve davanın buna benzer arzettiği birçok hususî alâmetler, güdülen maksat ve neticeye erişmek için çekilen fevkalâde güçlüklerle şahittir. Dava başlangıçta o kadar zayıftı ki beraet ihtimali olduğunu düşünmive mütemayilim. Jeanne d’Arc ruhanî mahkemelerden beraet kararı almakla tamamilen selâmete ermiş, kurtulmuş olmayacaktı. Vakanüvisin söylediği gibi, İngilizler onun ölümünü çok arzu ediyorlardı. Kral yahut daha doğrusu Bedford onu elde etmek için pahalı bir bedel ödemiş, onu esir tutana 10.000 altın lira ile iki veya üç yüz liralık teminatlı ırat vermişlerdi. Henry, Jeanne d’Arc’ın esir düştüğü sıralarda Beauvais Piskoposuna yazdığı mektupta: beraet etse bile onu gene

bırakmayacağını anlatır ²⁸. Bu mektup baştan aşağı Jeanne d’Arc’ın suçlu olduğuna dair iddialarla doludur. Kral Henry bu mektubunda: Allah indinde menfur ve İlâhî Kanuna mugayir olarak bir kadının kendi cinsinin elbiselerini çıkarıp bir erkek muharip kılığına girerek birçok kanlı ve Zalim hareketler yaptığı ve saf halkın gözünü boyayıp kandırarak onları gûya kendisinin Allah tarafından gönderildiğine ve İlâhî sırlara agâh olduğuna inanmaya sevkettiği görüldüğünü yazdıktan sonra, bu kadını, hurafelere ve batıl akidelere inanmaktan ve diğer en büyük günahlardan maznun olduğu için ve Paris Üniversitesi tarafından talep edilmekte olduğundan kilise mevzuatının ve İlâhî kanunların emirlerine tevfikan isticvap olunmak ve aleyhinde takibat yapılmak üzere, Piskoposa tevdi ettiğini söylemektedir. Mektupta şu cümle de vardır: Jeanne «muhafazaları altında bulunduğu askerlerimiz ve zabitlerimiz tarafından bağlanıp hakikaten ve fiilen teslim edilecektir». Geçerken işaret edelim ki bu emir hiç bir vakit yerine getirilmemiştir. Mektubun sonu Kralın niyet ve maksatları hakkında hiç bir şüphe bırakmamaktadır.

«Kararımız, nasıl olursa olsun şu Jeanne’ı salıvermeyip yeniden önümüzde muhakeme etmek, yukarıda sözü geçen suçlardan ezkaza onun mahkûm veya itham edilmediği bulunursa onlardan veya bunların her hangi birinden veya akide ve imanımıza temas veya taallûk eden diğer her hangi bir suçtan dolayı onu muhakeme altına almaktır.»²⁹

Jeanne d’Arc’ı emir ve tesir altında bulunan bir mahkeme huzurunda takip ve dava etmek hususunda bazı müşkülât, üzerinde durmak istediğim iki hâdise olmasa belki de iktiham edilemeyecek (göğüs gerilemeyecek) müşkülât vardı. Masumluluğu suçluluğa çevirmekteki müessiriyeti itibarile dünyada üzerine daha mükemmeli gelmemiş olan korkunç surette kuvvetli bir makine icat ve o zamanda bu makine tekemmül ettirilmişti; işlerde dürüstlüğün ve açıklığın bütün teminatını ortadan kaldıran bir makine; öyle bir sistem ki, cismanî eziyet ve işkenceye başvurulmadığı zaman bile, maznun, bu sistem altında, tekrar tekrar sorguya çekilmekle, tehditlerle, desise ve hilelerle, yanlış telkinlerle, yanından bütün müşavir ve arkadaşlarını uzaklaştırmakla ve gıdayı azaltmak suretile öyle bir hale getiriliyor idi ki davacı bu vaziyetteki kurbanına ne isterse hepsini zorla söyletebiliyordu.

«İsticvap sanatı büyük bir sanatti; korkunç ve aynı zamanda ekseriya namert ve haincesine bir sanat, maznunu hâkimin ocağına düşüren bir sanat haline getirilmişti. Maznun, müşavirsiz olarak ve ithamı bilmeden cevap vermek mecburiyetindeydi. Bundan başka üstelik bir de doğru söylyeceğine dair yemin de ediyordu.» (A. Esmein, France, p. 142)

Maznun şahit ikame edemezdi; adlî muamelelerde maznuna müşavirlik edebilecek babayiğit az bulunurdu. Çünkü böyle bir hareket bu kimseyi Rafızilik maddesinden takibata maruz kıları; mahkûmiyet ise muhakkaktı.

Tampliyele’ın 1307 - 1313 senelerindeki davalarını anlattığım sırada, bu makineyi tarif etmek fırsatını elde etmişim; bu makine o tarihten beri arada geçen bir asırdan fazla müddet-

²⁸ *Procès*, I. 19.

²⁹ *Procès*, I. 19.

lik fasıla esnasında daha mükemmel bir hale getirilmişti. Gerçi Jeanne d’Arc bir piskoposluk mahkemesi huzuruna çıkarılmıştı, fakat şu var ki bu mahkemeye bir Enkizisyon Hâkimi de katılmış ve Dr. Lea’nın izah ettiği veçhile, Enkizisyonun metotları bu arada tekâmül etmişti. On beşinci asrın ikinci yarısında Eymericus’ün **Directorium Inquisitorum**’u ortaya çıktı. Bu suretle mezkûr Enkizisyon sistemi bütün vüsatile tekmil kilise mahkemelerine teşmil edildi.

İlk zamanlarda kilisenin sihirbazlığa karşı nisbî bir yumuşaklıkla hareket ettiğini bir vesileyle işaret etmiştim; büyücülüğü ve büyüye inananları, başlıca, büyüünün abes ve inanmıya lâyık olmıyan batıl bir şey olduğundan dolayı takip ve tecziye ederdi. Lâkin Haçlılar Seferleri zamanından itibaren şeytanî ruhların mevcudiyeti ve kudreti nazariyesi gittikçe daha muayyen bir şekil almıştır. Tamamile izah edemiyeceğim birçok sebeplerden dolayı, insanların dikkati, her yerde faaliyette bulunduklarına inanılan bu gizli ve fena ruh ve kudretlere evvelce aslâ misli görülmemiş bir şekilde çevrilmişti.

En akıllı insanlar bile bu gülünç incizaptan kendilerini kurtaramamışlardır. St. Bernard, şeytan ve insan üzerindeki kudreti ve muhtelif şekilleri mevzuuna dair söyleyecek birçok şeyler bulmuştur:

«Şeytan bir kere bir insanın iradesini ram ve ifsat edebildi mi artık onun gözüne aslı olmıyan şeyler gösterir, suret ve hayaller resmeder, binbir renge boyar, kafatasının içinde her şeyi tağlit eder. Ortaya ülûhiyete dair korkunç, imana mütedair müthiş, iman ve akidenin tekevvününe müteallik hayret verici şeyler atar; zihnin çanağına öyle öldürücü zehirler akıtır ki bunların altında bunalan günahkâr itirafı zünup sırasında korku ve dehşetinden titrer».³⁰

O zamana kadar gevşek tutulmuş olan şey, sonradan St. Thomas Aquinas’ın tedrisatile bariz ve sıkı bir şekle konulmuştur. Kilisenin büyücülük ve sihirbazlık karşısındaki vaziyeti, bu zatın büyük ölçüde tesirile, hasmane olarak taayyün ve takarrür etmiştir.

Bu mahkemede aza olan her şahıs St. Thomas Aquinas’ın³¹ **Summa Theologica** adlı klâsik kitabına şaşmaz bir rehber gözüyle bakıyordu. Bu eser bir buçuk asır müddetle bütün üniversitelerde okutulmuştur.

Müellif, müphem ve mütemevvîç olan mevzuu sistem altına almış, ona ilmî bir şekil vermişti. Hazreti Eyüp hakkındaki şerh ve tefsirlerinde (St. Thomas Aquinas c. 1, lectio 3) şeytanların «havaları bozmak, fırtınalar çıkarmak, gökten ateş düşüyormuş gibi şeyler yapmak» kudretlerini münakaşa ve tafsil etmiştir. Bir başka yerde Rafizîlikten bahsetmiştir:

«Böyle olmakla beraber, kayde şayandır ki bazı kimseler sihirbazlığın aslı olmadığını bunun imansızlıktan ileri geldiğini söylemişlerdir. Zira bunlara göre şeytanlar insanın kendi tasavvur ve hayalinden başka bir şey değildir; yani insan onları kendisi tahayyül etmiştir, sonra da bu hayalden korkarak muztarip olmuştur.»

Mumaileyh bu nazariyeyi reddederek gizli kuvvetlerin yegâne doğru izahının şu olduğunu

³⁰ Migne, *Patrologia Latina*, CLXXXIV, col. 841. (Zikredilen bu parça, St. Bernard’a değil, kâtibi olan, Nikolas de Montieramey’e atfolunan bir vaızdan alınmadır.)

³¹ 1224 veya 1227’de doğmuş, 127’ te ölmüştür.

kat'î bir lisanla ifade ediyor: «Filhakika Katolik akidesi şeytanların birer hiç değil bilâkis bir mevcudiyetleri olmasını ve fiillerde zarar vermiye muktedir olmalarını istilzam eder.»³²

Jeanne d'Arc'ın ölümüne Aquinas sebep olmuştur demiyorum. Lâkin onu muhakeme etmiş olan hâkimlerin hepsinin kafası Melek Üstat diye anılan Aquinas'ın öğrettikleriyle doluydu. Umumiyetle kabul olunan farz ve tahmine göre, sihirbazlık aleyhindeki mücadele Papa İnnocent VIII'in fermanı (Birinci Kânun 1484) ve bir de 1489'da **Malleus Maleficarum** nam eserin basılıp geniş mikyasta neşir ve tamim edilmesile başlamıştır. Bu kitap, matbaanın tamammüm ettiği sıralarda çıkmış olup sihirbazlık hakkındaki müesses kanaat ve fikirleri evvelce buna dair pek az malûmat sahibi olan muhitlerin içine kadar yaymış ve binlerce insanın mahvını intaç etmiştir. Ne gariptir ki yeni matbaa sanatının ilk tesirlerinden biri böylelikle muzir bir vehim ve hurafenin ehemmiyet ve kuvvetini arttırmıya yaramak olmuştur. Bu kitabın ve 1484 fermanının şüphe götürmeyen büyük tesirine rağmen, sihirbazlık bahsinde zihinlerin, okumuş okumamış herkesi saran bir şekilde bulanması 1430'dan başlamıştır demekte haklı olduğumu sanıyorum. Mühim olan şu ki mevzubahs olan zamandan itibaren artık erkeklerle kadınlar bu suçtan dolayı müsavi şekilde takip edilmeyip bilâkis bundan böyle ayıklanıp seçilenler betahsis kadınlardı. Takribi bir ifade ile söylemek lâzım gelirse Jeanne d'Arc'ın muhakemesi erkek sihirbazın yerini kadın sihirbaza bıraktığı ve kadınların sureti mahsusada takip olundukları devri işaretler.

Habis ruhların kuvvet ve tesirleri hakkındaki bu meslek ve fikirler bilginlerin kitap ve derslerinden halkın itikatlarına sirayet etmişti. Ondan evvel halkın, orman ve korularda yaşıyan tayflar, cinler, periler, melekler ve şeytanlardan mürekkep kendine mahsus bir ruhlar âlemi vardı. Bunların bazıları kötü, bazıları garip ve acayip şeylerdi; lâkin ekseriyet itibarile zararlı değillerdi. Teskin edilmeye müsait ve bazıları da lûtufkâr ve iyi idiler. Fakat sihirbazlığın tesirlerde bütün bu saydıklarımın hepsi değişmişti: Teoloji mitolojiyi zehirlemiş, iyi ruhları öldürmüştü. İnsanların evvelce güzel, esrarlı ve romantik diye baktıkları mütenevvi şekillerde şimdi onlara, sadece, kendilerinin düşmanı olan şeytanı ve onun her tarafta daima faaliyette olan birçok ajanlarını görmek öğretilmişti. Yüksek sesle konuştuğu zaman haddi zatinde insanların en iyi hasletini teşkil eden samimi vicdana gelince —İlâhî bir kanuna itaati emreden bir iç sesi olmak itibarile ruh onu dinleyip mutavaat ettiği zaman— artık mahkûmiyete sebep ve zemin ittihaz edilir olmuştu. Bu derunî nasîh ve mürşitler şeytanın en iğvakâr teşvikleri sayılıyordu. Leibnitz, on üçüncü asrı, bütün asırların en ahmak ve uyuşuğu olarak göstermiştir. Şeytanın tarihi diye yazdığı vakıfane eserinde Roskoff bu asır için **eigentliche Teufelsperiode** tabirini kullanarak, şeytanın en nüfuzlu ve itibarlı olduğu bir devirdi demiştir. Lâkin bu hal, tetkik edeceğimiz davaya ve ondan uzun zaman sonralara kadar hiç bozulmadan devam etmiştir.

Davanın ikinci merhalesine, o zamanki tabirle adî usul safhasına geliyorum. Bu işte öneyak veyahut davacı olan Jean d'Estivet bazı itham maddeleri hazırlamıştı. Jeanne d'Arc bunlara yeminli olarak cevap vermiye davet edilecekti. Bu maddeler yetmiş tane olup, kılı kırka yararcasına ve ustalıkla yazılmışlardı, çoğu da pek ince tefrikler üzerinde dönüyordu. Jeanne

³² St. Thomas Aquinas, *Quodlibet*, XI. 10.

d’Arc’tan bunların her birine cevap vermesi isteniyor ve bu suretle elde edilen cevaplar üzerine başka sualler soruluyordu ki bunların bazıları onu tuzığa düşürmiye veya şaşırtmıya matuftu. Bu ikinci merhalenin mühim bir safhası, maznunun ikrarlarından çıkardan bir takım hususların on altı ilahiyat doktoru ile altı ilahiyat üniversite Ve ilahiyat lise mezunu mütehassısın tetkikine arzedilerek bunların fikirlerinin sorulması olmuştur. Bu zevatın hemen hemen hepsi az çok maznunun aleyhindeydiler. Cevapların bazısı bedahete aykırı faraziyelere istinat ettirilmiştir. (*Proces*, I. 343.) Esen bu umumî aleyhtarlık havası içinde bir tek itiraz sesi yükselmiştir. Rouen Piskoposluk Meclisi azasından rahip Jean Carin, maznunun beyanatının kilise kanunlarına uygun olduğu mülâhazasında bulunduğunu dermeyan etmiştir. (*Ibid*, I. 353.)

Rouen rahibinin mesuliyeti deruhte etmek istemediğine ve Jeanne d’Arc’a aleyhtar olan bir ekseriyeti (*Ibid.*, I, 353 n.) kazanmanın güç olduğuna dair alâmetler vardır. Davanın diğer bir hâdisesi de, o zamanlar hukuk ve ilâhiyatta mütemayiz bir nüfuza malik olan Paris Üniversitesinin bu davaya karışmış bulunmasıdır. Mahkemeleri takyit etmemekle beraber, bu Üniversitenin rey ve fikirleri, aynile Romadaki *Jurisconsulti*’ninkiler kadar çok büyük kıymet ve ehemmiyeti haizdi. O zamanlar Üniversite İngilizlerin işgali altında bulunuyordu ve tam o esnalarda büyücülük ve sihirbazlığı takip hususunda sıkı bir vaziyet almıştı. Keza Paris üniversitesi Beauvais Piskoposuna yolladığı bir mektupla iman ve akideye taallûk eden bu rezâletin bertaraf olunabilmesi için davayı tahrik ve takip etmesini emrederek davanın, meseleyi olgun ve etraflı bir surette mütalea etmek istiyen birçok münevver insanların yatağı olan Paris şehrinde görülmesini ısrarla talep etti. Üniversiteye yapılan müracaat hiç şüphesiz ancak beklenen neticeyi verdi: Netice tamamen aleyhteydi. Jeanne d’Arc’ın gûya kendisine malûm ve ayan olduğundan bahsettiği şeyler ya muzir riyakârlıktır, ya vehimdir; zira kendisine gerek malûm ve gerekse ayan olan şeyler şeytan, iblis, ifrit gibi habis ruhların eseridir, denildi. Jeanne d’Arc’ın erkek elbisesi giymesi de küfür addedildi; bu zatlerin indinde Jeanne d’Arc Allahı tezyif eden bir şahıs ve yalancı putlara tapmaktan bihakkın maznundu.

Davanın ikinci safhasının ve Jeanne d’Arc’ın her gün tekerrür eden merhametsiz ve uzun isticvaplarının tafsîlâtı ve teferruatı hakkında söylediklerim pek azdır. Lâkin şu nokta çok dikkate lâyıktır ki, kendisinin hali ve hareket tarzı, hattâ *garezkârane* yazılmış resmî icmal ve tahkiyelerdeki şeklile dahi bir harikadır. Mahkemelerde biraz tecrübesi ve dava ve muhakemeler edebiyatına biraz vukufu olan bir şahıs sıfatile derim ki, tarihte Jeanne d’Arc’ın en kuvvetli ve en cesur insanı yıkabilecek bir zor ve tazyik altında göstermiş olduğu tahammülle mukayese edilecek başka hiç bir şey tanımıyorum, bilmiyorum. Kanun yolile ifna edilmiş olan şehitlerin oldukça uzun olan tarihi içinde diğer herkesin üstünde kendini gösteren mütemayiz şahsiyet ne Bruno, ne Servetus, ne Galile, ne Campanella’dır; cesareti, imanının bütünlüğü şevk ve heyecanı ve yüce akliselimde bu genç köylü kızıdır. Ona içinden bazı sesler geliyor, gözüne bazı hayaller görünüyordu; fakat bunların hiç biri onun anlayışını kamaştırmamış, amelî şeyleri vuzuhla kavramak kabiliyetini teşettüte uğratmamıştır. Davanın cereyanı sırasında mahkemede hazır bulunmuş olanlardan biri bu bapta demiştir ki: «Jeanne d’Arc’ı devlet ve harp meselelerinden **(deregno et guerra)** bahsederken görenler onu Ruhülku- dūs konuşturuyor sanırlardı» (*Procès*, II. 332.) Diğer bir şahit şunları söylemiştir:

«Jeanne d’Arc’a sorulan suallerin sık sık kesildiğini iyice hatırlıyorum; birçok kimseler tarafından birden güç sualler soruluyor ve daha Jeanne bunlardan birine cevap vermeden bir başkası bir başka soru irat ediyordu. Buna canı sıkılan Jeanne: «Hep birden değil, sırayla sorunuz» dedi. Soru soranlar kendisine sorulan ince, şaşırtıcı ve münevver bir adamın bile güçlükle cevap verebileceği suallere onun nasıl cevap verebildiğine hayret ediyorlardı.» (*Procès*, III. 332.)

İhtimal Jeanne’ı herkes kadar tanımış olan kâtip Manchon’un bu bapdaki şehadeti şudur:

«Dava zaptında görüleceği üzere kâh oldukça akıllı, kâh safiyane cevaplar veriyordu. Şuna kaniim ki böyle çetin bir davada bu kadar âlim insanlara karşı kendini müdafaa için kendi menabii kâfi olmadığına göre müdafaalarının ilhamdan başka suretle izahı mümkün değildir.» (Ibid, II 342)

Jeanne d’Arc’ı sorguya çekenler bir şahidi şaşırtma ve tenakuza düşürme usullerinin bütün inceliklerini fevkalâde iyi bilen mahir kimselerdi. Bunlar, Jeanne d’Arc’ın küçükken kendi yaşındaki diğer çocuklarla birlikte Domremy yakınındaki ormana gidip perilerin uğrağı olan yaşlı bir meşenin altında dansetmiş olmalarına büyük bir ehemmiyet atfediyorlardı. Maksud, onu meşum ikrar ve itiraflarda bulundurup bocalatmak, bunaltmak idi. Fakat Jeanne’ın safiyane doğru özlülüğü kendisini sorguya çekenlerin bu oyunlarını boşa çıkarıyordu. Verdiği cevapta, perilerden ve faaliyetlerinden bahsolunduğunu duymuş olmakla beraber onlara inanmadığını, bunların' sadece sihirbazlıktan ibaret olduklarını söylemiştir.

Meselenin yeniden tetkikini tavsiye ederek dava hakkındaki talebe iştirakten imtina etmiş olan maruf Üniversite Rektörü Gerson’un Jeanne’m amelî akliselimi ve keskin hissi selimi üzerinde şu sözlerle durmuş olması kayda şayandır:

«İyice akılda tutulmak gerektir ki bu genç kızla arkasındaki askerler, meselâ haddi zatinde Allah’ı lüzumundan fazla tahrik etmek demek olan bu hareketlerle beşerî akıl ve hikmet yolundan ayrılmış değillerdir.»³³

Burada insanın hatırına Sokrat’ın Heliast Mahkemesi karşısındaki hali geliyor, fakat nihayet biz onun kendisini muhakeme etmiş olan hâkimlerin karşısındaki tavır ve hareketini sadece veyahut başlıca onu çok seven kendi tilmizlerinin anlatmış olduklarından öğreniyoruz; Jeanne’ın faziletlerde nafiz hissi selimi ise kendisinin düşmanları tarafından kaleme alınmış bulunan kayıt ve siciller arasından bütün parlaklığıyla görünüyor. Jeanne’ın harpteki mahareti hakkında bir şey söylemek bana düşmez. M. Anatole France onun harp işlerindeki maharetini aşağılamaktadır. Mumaileyhin askerî tabiye meselelerine müteallik bulunan bu hüküm ve kararını münakaşa etmiyorum. Maahaza Jeanne ile harbetmiş olanlar ve bilhassa kendisine karşı döğüşmüş olan İngilizler muamileyh müellifle aynı fikirde değildirler. Jeanne’ın aleyhindeki takibatın asıl sebebinin onun şecaatinin İngilizlere saldığı dehşet ve korku olduğu aşîkârdır. Orlean’ı kuşatan orduların zayıf noktalarını farketmekte bu genç kızın gösterdiği keskin görüşlülük, 400 sene sonra bir topçu teğmeninin (Napoleon) Toulon müdafilerinin

³³ *Procès*, III. 303.

çürük taraflarını bulmaktaki derin bilgisini hatırlatır. Şunu söylemeliyim ki bu davanın insan üzerinde bıraktığı intiba iman ve cesaretle birleşmiş yüksek bir amelî Zekâ intibaıdır.

Biraz da Jeanne’a atfolunan bir hâdise olarak onun gûya ilk sözlerinden caymasından bahsedeceğim. Tarih bu bapta bazı noktalarda karanlıktır. Ateş verilip tutuşturulmak üzere St. Ouen mezarlığında bir odun yığını hazırlandığı; Jeanne’ın. tehditlerle, kandırmalarla, vaitlerle ve ıztıraptan bedenen ve dimağen çökmüş bir halde bir vesikanın altına imza yerine (okuma yazma bilmediği için) bir haç işareti koyduğu muhakkaktır. Lâkin ihtimal haricinde olmadığı veçhile, bir vesika yerine bir diğerinin ikame edilmiş olup olmadığı belli değildir. Maahaza, Jeanne’ın, yanında danışacak kimse olmadığından, kâğıtlardan birinin veya ötekinin içindeki-leri anlıyabileceğini düşünmek abes olur. Tevkifhanede geçirdiği hayatın şartları icabı olarak, vücudu uzun ve mükerrer işkencelerden bitkindi; oruç tutmuş, fena adamların elinde en hadit muamelelere maruz kalmıştı. O derece kaba muameleler ki kendi davacıları bile bunlara niha-yet verilmesini emretmişlerdir. Böyle bir vaziyette bulunan Jeanne, imza etmesi için ısrar edi-len şeyin ne olduğunu tartıp takdir edemezdi. Mevkuf ile Mahkeme arasında bir mücadele cereyan ediyordu. Diğer gizli bir mücadele, de Mahkeme ile İngilizler arasındaydı. İngilizler sabırsızlanmaya başlamışlardı; bu gecikme ve talikleri anlamıyorlar, Jeanne’ın derhal öldü-rülmesini istiyorlardı. Eğer onun nüfuzunun muhiti sarmış olan sihrini bozmak lâzımsa harp icapları onun ölmesini iktiza ettiriyordu. Beri yanda Beauvais Piskoposu, İngilizlerin istediklerini yapıp Rouen Başpiskoposluğuna hak kazanmaya can attığı halde, şekil ve zevahiri korumak istiyor ve şüphesiz Jeanne’ın müebbeden hapsini emretmekle Efendilerinin işini görmüş olacağını düşünüyordu. Nitekim Mahkemenin ilâmı bu gayeye matuftu. Bununla mu-hakemenin üçüncü safhası açılmıştır diyebilirim. ilâm şu yolda yazılmıştı:

«Jeanne d’Arc’ın, kendisine bir takım şeyler malum veya ayan olduğuna dair yalan id-dialarda bulunmak, başkalarını dalâlete sevk etmek, hiffetle dikkatsizce inanmak, batıl keha-netlerde bulunmak, Allaha ve Azizlere söğmek, kanuna, mukaddes kitaba, kilise emirlerine karşı günah işlemek, Allahın mukaddesatını tezyif etmek, ahaliyi ayaklandırmak, irtidat et-mek, dinî tefrikalar çıkarmak cinayetini irtikâp etmek ve Katolik akidesinde doğru yoldan pek çok sapmak suretile en ağır bir şekilde günahkâr olduğuna karar verildi».

Fakat Jeanne bu kusurlarına alenen tövbe etmiş olduğundan Mahkeme merhametli dav-ranmak istedi; buna binaen onu müebbet hapse, orada keder ekmeğini yiyip elem suyunu içmiye, yaptıklarına ağlayıp bundan sonra artık bir daha ağlanacak şeyler yapmamıya mah-kûm etmiştir. Öyle geliyor ki ilk günlerde Jeanne kaderine razı olur ve ilâmda menedilen şey-lere mutavaat etmek ister gibi davranmıştır. Bu cümleden olmak üzere kadın elbisesi giymeye muvafakat etmiştir. Davanın kendi maksatlarına uymıyan böyle bir netice vermesine İngilizle-rin canları sıkıldı, kızdılar, köpürdüler. Piskopos ile Kardinal Beaufort’un maiyet rahibi ara-sında bir çekişme vukua geldiğinden bahsolunur. Mahkeme heyetinin taallüllerinden öfke-lenen maiyet rahibi, Piskopos’u Jeanne’ın taraftarı olmakla itham ve bunun üzerine bu da onu tekzip etmiştir. Keza kitaplarda okuduğumuza göre rahipler sınıfından bir takım kimseler İn-gilizler tarafından ölümle tehdit edilmişlerdir.

Îlâm, Mayıs'ın 24'ünde sâdır olmuştu. Fakat Piskoposla muavinlerinden bazıları ayın 28'inde Jeanne'ı hapishanede ziyaret ettiklerinde onu değişmiş buldular; tekrar erkek elbisesi giymişti; ihtimal muhafızları onu kandırıp kadın elbiselerini değiştirtmişlerdi yahut da, Jeanne'ın mazbut resmî ifadesine bakılırsa, «erkekler arasında kaldığı müddetçe kendisi için kadın elbisesinden ziyade erkek esvabı giymenin daha çok yakışık alacağından dolayı»³⁴ böyle hareket etmiştir. Onlar kendisine; hani sen vâdetmiştin dedikleri zaman o, bu vaitten bir şey anlamamıştı; bu zevat da onun ayinlere iştirak için kiliseye gitmesine müsaade etmek ve ayaklarından prangaları çıkarmak hususundaki vaitlerini tutmamışlardır. Jeanne'ın kırılan cesareti yeniden yerine gelmişti, tekrar hatiften Îlâhî sesler duymuştu. O zaman, resmî zabıtnameye göre, kendisine bir takım hayallerin, meselâ Ste. Chatherine ile Ste. Marguerite'in hayallerinin ayan olduğunu inkâr ettiğini söylemediğini ve söylemişse dahi bilmediğini, bir kâğıt imzalar-ken ne yapmışsa bunu yakılmaktan korktuğu için yapmış olduğunu ve şimdi de hakikate mu- gayir olandan başka hiç bir şeyden caymadığını; kalede sivil idarenin elinde uzun zaman daha mahpeste kalmaktansa toptan bir defada ceza görmeyi, yani ölmeyi tercih ettiğini; keza her ne kadar kendisine tövbe ettirmişlerse de, Allaha veya imana karşı hiç bir şey yapmamış olduğunu ifade ettikten sonra, şunları ilâve etti: «Şimdi diyorum ki, o zaman, Allah'ın tövbekâr ol- mamı istediği şeylerden maada hiç bir şeye tövbe etmek niyetile hareket etmemiştim. Hâkim- lerim isterlerse tekrar kadın elbisesi giyebilirim. Fakat bundan ötesine gelince daha fazla hiç bir şey yapamam.» Bu beyanat üzerine Piskopos, bir şahidin ifadesine göre (Proces, II. 5), dışarıda işin neticesini öğrenmek için bekliyen İngilizler'e: «Allahaismarladık, göreyim sizi, gayret! Bu iş oldu» dedi. Hakikaten de öyleydi. Arkası çabuk geldi. Bunlar ayın 28'inde olu- yordu. Ayın 30'unda, Jeanne'ın kusur ve suçlarını, bunlara tövbe edeceğine dair vaidini, tek- rar eski sakim vaziyete nasıl döndüğünü sayıp döken karar çıktı. Bu ilâmda Jeanne:

«Kendisine bazı ilâhî şeyler malûm veya ayan olduğunu yalan yere iddia eden bir şahıs, tehlikeli bir müfsit, bir mütecasir, büyücü kadın, Allaha ve Azizlere söğen, bizatihi Allah'ı mukaddesatında tezyif eden, ilâhî kanuna, mukaddes kitaba, kilisenin emirlerine karşı günah- kâr, ahaliyi ayaklandıran, zalim, dininden dönen, nifakçı, iman yolundan sapmış bir insan», olarak tarif ve tavsif ediliyordu.

Îlâm, Jeanne'ın, «kiliseden koparılıp alâkası kesilmiş bir şeytan uzvu olup, Rafiziliğin cüzzam hastalığı gibi iliklerine kadar işlemiş olduğunu» ilân etmekle nihayetleniyor ve onu, başkalarını da bulaştırmaması için, sivil idareye teslim olunmaya mahkûm ediyordu. (Ibid, I, 474-475)

Son safha Rouen pazaryerinde cereyan etmiştir. Jeanne d'Arc orada, başına üzerinde «Ra- fizî, Tekrar dalâlete sapan, Putperest, Dönme» kelimeleri yazılı kâğıttan bir taç giydirilmiş ol- duğu halde yakılmıştır. Zapta geçmiş en son hareketi, alevler içinde istavroza sıkı sıkı sarılması olmuştur. Ona eza ve cefa etmiş olanların en son hareketleri de, odun yığınlarını eşleyip bir kenara çekerek halka Jeanne'ın hakikaten bir kadın olduğunu göstermek ve küllerini Sein neh- rine savurmak olmuştur. Şüphesiz birçok kimselerin düşüncesi, fena bir hareket yapılmış olduğu

³⁴ *Procès*, I. 455,

merkezindeydi. Fakat halk tarafından umumî bir feveran gösterildiğine dair bariz bir delile tesadüf etmiyoruz. Piskoposla arkadaşlarının endişeli oldukları muhakkaktır. Jeanne aleyhinde, onun hapishanede yaptığı iddia olunan ve kâtiplerin imzadan istinkâf ettikleri beyanata istinat eden yeni deliller tasni etmiye çalışıyorlardı. Mamafih cezaya ve —görünüşe bakılırsa— âmmenin takbihine uğramamışlardır.

1450 senesine gelinceye kadar bu ilâmı iptal edecek ve Jeanne’ın hatırasını müdafaa edecek her hangi bir şey yapılmamıştır. Bu tarihte Kral, Maître Bouille’yi meseleyi tahkik edip Büyük Rahipler Meclisine bir rapor vermiye memur etti. Muhakemenin dürüstlükten ari olduğunu göstermek üzere, yekûnu büyük bir miktara baliğ olan delil ve şهادetler toplandı. Bu meyanda en mühim ve mukni olanı, resmî zabıtnameyi tutmuş olan kâtip Manchon’un şهادeti idi. Evvelce cereyan etmiş olan adlî muamelelerin kıymet ve muteberiyetile, Jeanne’ın ikrar ve itiraflarından evvelce mahkeme Heyeti tarafından çıkarılmış olan on iki itham maddesi hakkında kilise hukuku âlimlerinin en güzidelerinden bazılarının fikirleri alındı. Jeanne’ın annesile iki erkek kardeşinin talebi üzerine Piskopos Pierre Cauchon’un mirasçıları aleyhine bir dava açıldı. Bunlar Mahkemeye davet edildiler ve icabı veçhile gelip duruşmada hazır bulundular. Jeanne d’Arc’ın aleyhindeki davada muharrik ve elebaşı olan Estivet ile Enkizisyon Hâkimliğini yapmış olan Le Maître’in aleyhlerinde gıyap kararı verildi, zira bunlar Mahkemeye gelmemişlerdi. Yığınla delil ve şهادet toplanmıştı: bunlar Jeanne ile beraber harbetmiş olan rütbeli askerlerle onu Mahkemede ve hapishanede görüp tanımış olanların ifadeleri idi. Bütün bu ifadelerin hepsi de onun safiyet ve masumiyetine, vazifesine olan kuvvetli inanına, kendisini muhakeme etmiş olan hâkimlerin karşısında gösterdiği cesarete şهادet ediyorlardı. Bu ifade ve şهادetler içinde Jeanne’ın idam edilmesini itiraz etmeksizin sükût içinde seyretmiş olan adamlardan sâdır olanlar da vardı. Davanın usulî muameleleri 7 Teşrinisani 1455’ten 7 Haziran 1456’ya kadar sürdü. Bu tarihte, davaya bakan komisyon, kararını verdi. Bu kararda «Jeanne aleyhine vaktile ileri sürülmüş olan itham maddelerinin onun kendi sözlerinden «aldatarak, suiniyetle, iftira ile desise ile bedhahlıkla»³⁵ istihraç edilmiş ve cezayı arttıran sebeplerin ilâma hileyle dercedilmiş olduğu ve itham maddelerinin, Jeanne’ın ağzından suiniyetle, iftira ile, desise ile alınmış olması ve onun ikrar ve itiraflarına tekabül etmemesi itibarile» iptali lâzım geldiği; Jeanne’ın Papalık makamına müracaat etmesine müsaade olunması hakkındaki mükerrer talepleri nazarı dikkate alınarak ve sözde irtidat edişinin de işkencecilerin karşısında ve ateşte yakılmak tehdidi altında korkudan ve zorla elde edilmiş bir keyfiyet olmasına binaen eski ilâm ve adlî muamelelerin «desise, iftira, haksızlık, tenakuz, aşikâr hukukî ve maddî hatalarla dolu olduğu» hüküm altına alınmıştı.» (Proces, III. 360)

Bu karar üzerinde ısrar ve ehemmiyetle durmaktan maksadım, Jeanne’ın mahkûm edilmişinin muasırları tarafından namuslu insanların ezkaza işledikleri bir adlî hata telâkki edilmiş olduğunu göstermektir. Keza davanın benim üzerimde bıraktığı tesir de budur. Ben evvelce bir müddet davanın heyeti umumiyesini, Afrika’da bir Hotanto köyünde korkuya tutulmuş, uluyan, çıplak bir vahşî sürüsünün betbaht ve bir büyü üstadının keşfedip meydana çı-

³⁵ *Procès*, III. 359.

kardığı bir kadının etrafına üşüşerek dans ettikleri bir sahneye, bunun gibi bir şeye benzetmiye mütemayıldım; onda bu mahiyeti görüyordum. Bu kıyas yanlış olsa gerektir. Çünkü dava taassuba kapılmış ve haklı olduklarından emin bulunan insanların eseri olmayıp belki bilâkis mesuliyeti paylaşarak maksatlarını ele geçirmek gayesini güden ve haksız olduklarından gocunan adamların eseri idi. Jeanne'ı esir edenler indinde onun bir sihirbaz kadın diye öldürülmesi, zamanımızın tabirde, bir askerî lüzum meselesi idi; onu taklit etmiye çalışan başka kızlar da vardı; ve İngilizlerin mağlûbiyeti ve Fransa'dan atılmaları için İlâhî kuvvetlerin ve meleklerin faaliyette olduklarına dair halkta uyanan telâkkiye bir nihayet verilmek icap ediyordu. İngilizler Jeanne'ın yalnız ölmesini değil, belki hususî bir tarzda ölmesini de istemişlerdir. Jeanne hapishanede hastalandığı vakit ziyafetine giden hekim Guillelmus de Camera (Proces, III, 51)², kendisile beraber başka bir doktorun Warwick tarafından nasıl çağırıldığını ve Earl'in nasıl kendilerine Jeanne'ı ihtimamla tedavi etmeleri lâzım geldiğini, çünkü Kralın hiç bir veçhile onun tabî bir ölümle ölmesini arzu etmediğini söylediğini anlatmıştır. Kral Jeanne'ı çok para vererek ele geçirmiş olduğundan onun adalet pençesinde ölmekten başka şekilde ölmesini istemiyordu; Jeanne yakılacaktı, binaenaleyh doktorlar, hastalıktan kalkabilsin diye ona fevkalâde dikkatle bakmak ıstırasında idiler. Bu lüzum kendilerine anlatıldı. Onlar da hastayı muayene ettiklerinde ateşi olduğunu gördüklerinden kan almak için hacamat tavsiye ettiler. Bunu Warwick'e açtıkları zaman o: «Aman kan alma bahsinde dikkatli davranmalısınız, çok hassas ve nazık bir iştir; Jeanne'ı öldürebilir» demiştir. Bu şekilde bir ölüm askerî ve siyasî maksatlarla Jeanne'ın alenen idam edilmesini isteyenlerin gayelerine uygun olamazdı.

Bedford ile Warwick'i bu yolda harekete sevkeden âmiller korku, kin, bir kadının önünde bozguna uğramaktan utanma duygusu, millî bir hissin uyanması korkusudur. Hâkimlerle muavinlerine gelince onlar «mükemmel bir adalet» (bonne justice) tevzi ettiklerine, kanunun metninden ayrılmadıklarına ve iktidar mevkiindeki fırkanın işini gördüklerine kanidiler. Davanın baştan aşağı bütün muamele ve safhalarında zulüm şaibesi olduğu kadar iki yüzlülük ve riya şaibesi de vardır.

Vakit müsait olsaydı biraz da Jeanne'ın duyduğu semavî sesler hakkında bazı şeyler söylemek ve onları Sokrat'ın —bu zata ait davada bahsetmek fırsatını bulduğum— «ilâhî mürşidinin» ikaz ve ilhamlarla karşılaştırmak isterdim. Bilhassa Sokrat ile Jeanne d'Arc'tan her birinin aşikâr, sanki maddeye temessül etmiş bir derunî mürşitten bahsediş tarzlarını, Sokrat'ın samimî ve safiyane sözlerde Jeanne d'Arc'ın semavî seslerin mahiyeti hakkında hâkimler tarafından tekrar tekrar sorguya çekildiği zaman gösterdiği ketumiyet ve ihtirazı mukayese etmek iyi olurdu. Fakat bu mevzu bizi bahsimizden çok uzaklara sürükler. Netice olarak üç mülâhaza serdedeceğim; bu mülâhazaların müsamaha ile karşılanmasını rica ederim, çünkü bunlar hukukçunun iştigal sahasının ve kendime çizdiğim hudutların biraz dışına taşmaktadır. Birincisi: her mektep çocuğunun onu okuyabilmesi için Jeanne d'Arc'ın, ikinci dava da dâhil olmak üzere, tercümei halinin süssüz ve his karıştırılmadan sade, açık bir dille yazılmasını görmeyi ne kadar arzu ettiğimi söylemektir.

Jeanne d'Arc'ın hayatı son çağın hakikî destanı ve menkıbesidir veyahut kahramanlığa ait ne varsa hepsinin idealini nefislerinde ve gelecek nesiller için teşahhus ettiren diğer bütün insanların destanı ve bugünün erkek ve kadınlarına daha yakından hitap eden bir ideal olabilir. Çünkü Jeanne'ı ne kendi devri, ne de sonraki çağlar anlamışlardır. Onun tarihte tuttuğu yeri ve yaptığı işi tanıtan delillerin azlığı karşısında hayretler içinde kaldım. Elime ancak soğuk bir fıkra ile onu yanlış tanıtan bir kaç şiir parçası geçti. Şayanı dikkattir ki Jeanne'a haksızlık etmiş olan memleketlerin iki dâhisi onu yanlış anlamışlar, hor görüp aşağılamışlardır. Nisbeten yakın zamanlarda, son asra gelinceye kadar âlicenap ve ona lâıyk olabilecek sözlere rastlamadım. Onu keşfeden on dokuzuncu asır olmuştur demek istemiyorum, sadece şunu söylemek istiyorum ki, artık orada kalacağına inandığım mevkiine Jeanne ancak bu asırda yükseltilmiştir.

Serdetmek istediğim ikinci mülâhaza sizden, bütün bu haksızlıkların yapılmasına göz yummuş olan bu devrin lehinde hafifletici bir sebep olarak, şunu hatırlamanızı rica etmektir ki, o devirde dürüstlük ve kabalıkla yanyana safiyet ve yüksek kahramanlık da vardı;

Şayet zulüm ve teaddi erbabı varsa buna mukabil kanaat fedaileri ve şehitleri de mevcuttu; eğer zamanın insanların bir çoğu arasındaki hayat münasebetleri kaba ve alçak idiyse İlâhî sesler duyanlar ve bunlara itaat edenler de vardı; o İlâhî sesler —bunları elinizden geldiği kadar aklileştiriniz— rakik veya hadit vicdanlara hitap eden ikaz ve irşatlardı; hükmü altında bütün bu zulümlerin işlendiği kanunî sistemin gayesi, zamanımızdaki ceza hukuku âlimlerinin asıl hedef dedikleri, maznunu cezalandırmaktan ziyade ıslah idi. St. Francis'in zamanı Jeanne d'Arc'ın yakıldığı devirden çok uzak değildi. İmitation her halde Jeanne'ı tammış olması muhtemel bulunan birisi tarafından yazılmıştı. Birbirine uyan veya birbirine tezat teşkil eden bu şeyler hayatın anlaşılmasız sırlarındandır. Şu da var ki maznunlar için Enkizisyon Mahkemesi korkunç bir şey olmakla beraber sivil bir mahkemede onların akıbetleri daha da feci olabilirdi.

«Enkizisyon Mahkemesi münhasıran imanla alâkadar olurdu; fiiller yalnız taallûk ettikleri kanaat ve imanların delili olarak onu alâkalandırırdı ve bütün rafizilik tezahürleri —velev ki İsa'nın fakir olduğunu söylemekten ibaret olsun veya Şeytana tapmaya sai bulunsun veya hut isterse Şeytanla münasebette bulunmak veya insan hayatına kasdetmek olsun— hepsi cürümde müsavi idi. Böyle olunca, bir sihirbaz veya büyücü ihtimal, sivil mahkemeler tarafından muhakeme edilmekten ziyade Enkizisyon Mahkemesinin eline düşmeyi tercih ederdi; çünkü bu son şıkta maznunun, rafiziliğe müteallik işlerde müstemirren riayet ve tatbik olunan değişmez kaidelerden istifade gibi bir menfaati vardı.»³⁶

Son arzedeceğim mülâhaza Jeanne d'Arc'ın karakteri hakkında edindiğim intibayı, davanın tetkikinden çıkan şekliyle tekrarlamaktır. Bu karakter; metanet, kahramanlık ve akliselimin mistisizm, keskin feraset ve hâdiseleri kavrayış kabiliyetiyle o nadir imtizaçlarından biridir. Jeanne'ın namer'i âlemdeki hayatı onun amelî akıl ve hikmetini kör etmemiştir; gerek mahkemelerin kendisine yabancı olan muhit ve havası içinde ve gerekse hiç şüphesiz daha alışık olduğu muhasaralarda ve muharebe meydanlarında onun bu amelî akıl ve hikmeti daima kendini göstermiştir.

³⁶ Lea, III. 449.

İV. GIORDANO BRUNO DAVASI

Bugün, kilise mahkemelerinin muhakeme usulü sisteminden bir misal ve nümuneyi ele alıyorum; bu muhakeme usulü, evvelce işaret ettiğim gibi, lâik hukuku adıye mahkemelerinin muhakeme usulleri üzerinde derin bir tesir icra etmiş, ilmî maharetle, vukufla vücuda getirilmiş ve mahiyetine kâfi derecede nüfuz edilmemiş olan bir sistemdir. Monsieur Fournier nin umumî mahiyette serdettiği aşağıki mülâhazalar, bu sistem hakkında bihakkın dermeyeran edilebilir:

«Eski Kilise Müessesesi burada muhteşem bir abide gibi göze çarpıyor; Hristiyan Roma bu müessesenin inşasına yeni imanın kuvveti ile birlikte, dünyaya hâkim olanlardan aldığı hükümet ananelerini malzeme olarak getirmiştir.»³⁷

Giordano Bruno davasını birçok davaların tipik bir numunesi diye seçtim. Bu dava, bir sınıf davalar hakkında elimizde mevcut olan icmallerin belki mükemmele en yakın olanıdır. Fikirleri yüzünden en büyük ukubetlere uğramış ve düşünme hürriyetine konmuş harikulade bir sansür sisteminin kurbanı olmuş insanların muhakemelerini kastediyorum. Bunların isimleri yazılsa uzun bir liste olur; içlerinde Vanini, Campanella, Galile, Servetus vardır; insaniyetin iyiliğine hizmet etmiş en meşhur dâhilerin bazıları ile isimleri unutulmuş bir alay insanlar ki bu yoldaki büyük gayretleri ve fikirleri aydınlatmaya çalışmaları kendi hayatlarına mal olmuştur. Onların, gördükleri işlerden veya insaniyete öğrettikleri şeylerden veyahut tarihteki mevkilerinden bahsetmek niyetinde değilim. Bu cihetlere ancak kısaca ve arızî olarak temas edeceğim; Felsefe veya umumî tarih ile meşgul olmuyorum. Bu davalara başlıca hukuk tarihi hâdiseleri, muhtelif muhakeme usulü tarzlarının örnekleri, insanların hemcinslerinin cezaya lâayık olduklarına kanaat hâsıl ettikleri muhtelif yollardan birer numune, birer misal nazarile bakıyorum. Bunun neticesi olarak, ehemmiyeti haiz belli başlı unsurlardan bazılarını meskût geçeceğim; dava ya müteferri muamelelerin muhtelif safhaları üzerinde fazla duracağım; meskût geçilenlere nazaran bihakkın daha az ehemmiyetli addedeceğimiz hususlardan bahsedeceğim.

Bruno davasının anlaşılması için onun muasırları ile hayatının hal ve şartlarından bir nebze malûmat vermek lâzımdır. Mumaileyh 1548 senesinde İtalya'nın şimali garbisinde Kalabriya'nın Nola şehrinde karışık ve çok nazik bir devirde doğmuştur. O tarihlerde havada yeni ve inkılâpçı fikirler esiyor, her çeşitten yeni keşiflerden bahsolunuyor, eski kanaatler hakkında ortaya birçok şüpheler, meseleler atılıyordu. Bruno'nun doğumu şu zamana rastlar: Skolâstik felsefe karşısındaki vaziyeti Bruno'nunkinden başka türlü olmayacak olan ve en meşhur sözleri Bruno'nun aksi sedasına benziyen Bacon'dan on üç sene kadar evvel; felsefesinin hararetti mümessili olacağı Copernic'in ölümünden beş sene kadar sonra; aynı mahkeme huzurunda uzun müddet aynı fena muamelelere maruz kalacak olan Galile'den on altı sene kadar evvel; şiirlerinde ve bazı piyeslerinde, meselâ Fırtına ve Hamlet'inde münekkitle Bruno'nun şiirlerine şayanı dikkat bir benzeyiş buldukları Shakespeare'den on altı sene kadar evvel; derin bir tesir icra edeceği Spinoza'dan seksen sene kadar evvel; keza tesiri altında kalan Leibnitz'den takriben yüz sene kadar evveldir. Harikulade değişikliklerin vukua gel-

³⁷ P. Fournier, les Officialites au Moyen Age, p. 1.

mekte olduğu bir zamandı. Dünya, Amerikanm keşfi ile büyümüştü; gökler namütenahi genişlemişti, Copernic'in himmetile yeni dünyalar meydana çıkmıştı; Luther öleli iki sene kadar oluyordu; Reforma hareketi yeni bir mukabil cereyanla karşılaşılıyordu; nihayet, Bruno için hepsinden mühim bir hâdise olmak üzere, Enkizisyon Mahkemelerinin faaliyetleri yeniden canlanmakta idi. Hür düşünen, serbest konuşan insanlar için kötü bir zaman olmakla beraber cesur fikirlileri hür düşünüp serbest konuşmağa sevkeden bir devirdi. Bruno intibah Devrinin (Renaissance) en yüksek seviyesini bulduğu zamanda dünyaya gelmişti; kendisi binefsihi İntibah Devrinin tipik bir adamı idi. Bir asker oğlu olup belki de anası babası onu bu mesleğe hazırlamışlardı. Fakat o hiç istidadı olmadığı halde bir Dominicain oldu. Kabına sığmaz, inatçı, biraz kavgacı, neye dair olursa olsun her şeyi öğrenmeğe susamışçasına hevesli olduğundan genç yaşında kendisini artık bir daha çekip kurtaramayacağı badirelerin içine attı. Kendisinin dediği gibi, ceketinizin ilk düğmesini yanlış iliklediniz mi ötekiler de ters gider. İşte kendisi de böyle olmuştu. Daha genç bir papaz iken sorduğu sualler ve ortaya attığı mülâhazalar âmirlerinde onun rafiziliği hakkında şüpheler uyandırdı. Birçok defalar cezalandırılmıştı; nihayet Napolideki Enkizisyon Mahkemesine ihbar edildi (D. Berti, Vita di Giordano Bruno da Nola 1868 pp. 54 57); kendisini mahkemeye çağırdılar. Hakikatte aleyhine açılan davalar iki tane idi. Davate icabet edecek yerde kaçtı. Bunun üzerine kendisini gıyaben mahkûm ettiller. Ondan sonra bütün hayatı bir memleketten ötekine dolaşmakla geçmiştir. Bruno, o tarihte her tarafta rastlanan gezgin âlimlerin tam örneğidir. Ders vererek, musahabeler yaparak, nutuklar irat ederek, zamanın düşüncelerine aykırı fikirleri müdafaa ederek durup dinlenmeyen ve yerinde durmıyan mizacile bir yerden ötekine gezdi durdu. Ekseriyetle sert bir şekilde cereyan eden münakaşalara karışmadığı hiç görülmemiş, bir yerde kavga çıkarmadan uzun müddet durduğu nadiren vaki olmuştur.

Bruno bir yerde aslâ uzun zaman kalmamıştır; Cenevre, Toulouse, Paris, Oxford, Marburg, Prague, Frankfort... sirasile bunların hepsinde oturmuştur. Onun böyle gezgin bir hayat sürmesini temin etmiş olan şartlar bugün mevcut değildir. Ö zaman Avrupa âlimleri daha kozmopolit idiler, bütün kültür adamları lâtince biliyorlardı; çoğu bu dili kolaylıkla konuşuyorlardı. Üniversiteler onlara muvaffakiyet imkânı veriyordu; şayet Ruhban sınıfından iseler manastırlarda yatıp kalkıyorlardı. Herkesi teshir eden, liyakatli bir adam olan Bruno gittiği yerlerde kendine düşmanlar edindiği kadar dostlar da edinmiştir. Fransa Kralı III cü Henri'nin pek gözdesiydi: 1583 den 1585 senesine kadar muhtelif zamanlarda İngiltere'de Fransız sefiri Michel Castelnau de Mauvissiere'in evinde misafir olarak kalmıştır. Zamanın devlet ricalinden Walsingham'i, Burghley'i ve Mendoza'yı tanıyordu. Sir Philip Sidney ile Fulke Greville'in ve muhtemel olarak da Spenser'in arkadaşı idi. Shakespeare'i tanımış olduğu tahmin olunmuştur. Fakat kendisinin, Shakespeare'in Londra'ya gelmesinden evvel Fransa'ya döndüğü sanılır. Ahmaklara hele âlim taslaklarına tahammülü yoktu, onlara güler yüzle tesamüh göstermemiştir. Kavgacı, mücadeleci ve iliklerine kadar yeni fikirlerle dolu olduğundan umumiyetle çok geçmeden her gittiği yeri kendine zindan ediyor, oralarda barınamaz hale geliyordu. Ya meth ya hakaret, methetmediklerine hakaret ederdi. Ateş gibi, sözünü esirgemez, mücadeleci bir adamdı. Kendisinde yumuşaklık ve tevekkülün eseri yoktu, kendi me-

ziyetlerini saklamaz, açıktan açığa söylerdi; bir darbe yiyince, mukabilinde o da vururdu. Oxford Üniversitesine yolladığı mektuplarda kendi kendisini şu yolda tasvir eder:

«Daha saf ve hakikî, daha az zararlı bir öğretim tedris eden ve başlıca Avrupa üniversitelerinde tanınmış profesör; fikirleri tasdik ve kendisi her yerde hürmetle kabul edilen bir filozof... uyuyan fikirleri uyandıran; kendini beğenmiş, batılda ısrar eden cehaleti yola getiren bir adam. Her itibarla umumî bir insan sevgisi talim eden, İtalyan'ı İngiliz'den, erkeği kadından, piskoposu hükümdardan, hâkimi askerden, rahibi halktan fazla düşünmeyen bir adam; münasebette bulunduğu insanlar arasında ancak daha uslu, nazik, samimî ve faydalı olanlar tarafından sevilen ve yalnız etrafına budalalık yayanların ve riyakârların nefret ettikleri, şerefliilerin ve çalışanların sevdiği, asil ruhların alkışladığı şahsiyet.»³⁸

Bruno gibi son derece değişik ve çeşitli bir mizacı bir tek cümle içinde hulâsa etmeğe imkân olamaz. Öyle bir tabiat ki içinde, Shelley'i andıran bir kısım, Spinoza'ya yakın çok cihetler ve Rablais'yi hatırlatan bir garabet ve kaba mizah çeşnisi vardı. Bütün bunlara ilâveten aramsız, sömürücü bir faaliyet, göze görünmiyen şeylere karşı şiddetli bir alâka, zamanın büyük keşiflerinin netice ve tesirlerde hattâ sarhoşluk diyebileceğim derecede bir zihnî meşguliyet; yıkmaya doğru yönelmişe benzer gözü pek bir atılganlık tasavvur ediniz; işte Bruno. Şiirlerinden birinde ölüme bile «dalmak» tan bahsederek:

Ölüme dalacağım elbet, biliyorum gerçek;

Ölümümle fakat hangi hayat boy ölçüşecek? (De gl'heroici Furori, 3rd Dialogue, Sonnet 16.) der.

Bruno için Copernic'in mesleği, muasırlarının birçoğunun saydıkları gibi, sadece bir faraziye ibaret değildi; bilâkis coşkun bir heyecanla mevsimli mevsimsiz etrafa neşredilmeğe lâyık bir hakikatti. Kâinatın azametinin insanlar üzerinde ilk defa bir şafak gibi söktüğü, göklerin ve arzın görünüşlerinin değiştiği, mekânın ve fezanın sonsuzluğunun ve birçok dünyalar var olduğunun meydana çıktığı o devir, Bruno'nun gözüne ve anlayışına büyük bölüm, dünya tarihinin sularının bölüm çizgisi (hattı taksimi miyah) gibi görünüyordu. İnsan şimdi bile onun yazılarında ve şerhlerinde, bu mevzua temas ettiği zaman, bir nevi ateş görür, bir nevi hararet duyar. Bruno sonsuz mecaz ve istiareler içinde gaşyolur. O, insan ile Allah'ı yekdiğerinde birleştiren (insanı fena fillâha götüren) o yüksek vecd ve istiğraktan ilham almıştır.

«Bruno'ya öyle geliyordu ki», şimdi bu sözleri Höffding'den naklediyorum, «sanki kâinatın hudutları namütenahiye kadar genişletilinceyedek ve sabit küreler yok oluncaya kadar hiç serbestçe nefes almamıştır. Şimdi bundan böyle fikrin cevelânına engel olabilecek bir hudut kalmamıştı; artık «bu kadar; bundan Ötesi yok» diye bir Şey mevcut değildi. Eski kanaatlerin insanın düşüncesini içine tıkdıkları dar mahbes artık kapılarını açıp yeni bir hayatın temiz havası içine yol veriyordu;» (H. Höffding, *A. History of Modern Philosnphy*, I. 129.)

Mahkemeye sevk edilışinden çok zaman evvel, daha ziyade felsefe hakkında olmak üzere, manzum ve mensur birçok yazılar yazmıştı. Felsefî mesleğinin gayesi ekseriya belli ve

³⁸ J. L. MacIntyre, *Giordano Bruno*, p. 22.

vazih değildi. Fikirleri, sanki kaçamaklı olmak ister gibi, istiare ve teşbihlere o kadar bürünmüşü ki... Fakat onların çoğunun içinde yine de bütün tabiatın vahdetine, ebetkarar bir kâinata, mekânın sonsuzluğuna, dünyaların taaddüdüne inanmış, bir usare veya kan gibi dolaşıyordu. Keza o zaman bütün ilim dünyasına hâkim olan Aristo felsefesine karşı kuvvetli bir mücadele temayülü; otoriteye karşı isyan; «o zaman için çok dikkate şayan bir nokta olmak üzere esasında mefkûreci olan bir felsefi görüş ve anlayışı dünyanın ilmi telâkkisile birleştirmek teşebbüsü» (H. Höffding, *A. History of Modern Philosophy*, I. 139.) yine onun fikirlerindendir. Bruno vahdetin her şeyden akdem olduğu bahsinde, geçmişteki üstatlardan Eflâtun, Plotinus ve İtalyan filozofu Küzalı Nicholas ile birleşir; fakat aynı zamanda «Lessing ve Kant'm ebedî cidali en yüksek hakikat addeden fikirlerinin mübeşşiridir; keza onun altın devri fikri karşı-sındaki vaziyeti bize medeniyet tarihinin modern telâkkisini hatırlatır.» (Ibid., I. 148.)

Höffding onun mesleğini «İntibah Devrinin vücuda getirdiği en büyük felsefi fikir âbidesi» diye tasvir eder.(Ibid. I. 110.) Bruno modern filozofların birincilerindendir.

Pek çok olan yazılarındaki (*La Cena de le Ceneri, De la Causa, principio et Uno, De V infinito universo et Mondi, Spaccio de la Beştin trionfante, Çabala del Cavallo Pegaseo, De gl' heroici furori ete.*) temayülleri itibarile bütün Avrupa'da tanınmış, Enkizisyonu yakından bilen, o zamana kadar zaten iki davada maznun mevkiine düşmüş ve bir mahkeme tarafından gıyaben mahkûm edilmiş olan Bruno'nun cezadan kurtulmak için savuştuğu ve firarî diye cezaya çarptılmak üzere beklenmesi muhtemel bulunan İtalya'ya girmeğe teşebbüs etmesi elbet akıl kârı değildi. Gerçi kendisi, o zaman İtalya devletleri içinde yalnız ilmi himaye eden yegâne memleket olarak mütemayiz değil, aynı zamanda başka hiç bir yerde kendilerini emniyette göremiyen birçok insanların sığındıkları şehir olan Venediğ'e gitmişti; buranın mahkemelerinin de büyük şöreti vardı; Bruno orada başka her yerdekenden daha az tehlike içinde olabilirdi. Fakat böyle olmakla beraber, bazı arkadaşlarının düşüncelerine göre, onun burada dolaşması yine akıllıca bir iş değildi. Kendisinin oraya selefi Sixtus V den daha az haşin olan yeni Papa XIV üncü Gregoire'a bir eserini ithaf ederek Kilise ile barışmak ümidile gittiğini söylerler. İhtimal Venediğ'e gidişi kendisine dost geçinen Giovanni Mocenigo isminde birisi tarafından aldatılarak oraya getirilmesi şeklinde olmuştur. Bu zat Bruno'nun talebesi idi. Asil bir Venedik ailesindendi; zayıf, boş, kıskanç tabiatlı idi; Bruno'da hafızaya ait bir takım sırlar (*Secreti della memoria*) olduğuna inanıyor ve ondan bunları kendisine öğretmesini istiyordu. Bir dereceye kadar kabule şayan bir keyfiyet diye Bruno'nun Enkizisyon tarafından kendisine kurulmuş olan bir tuzağa düşmüş olduğu ileri sürülmüştür:

«Mocenigo devlet tarafından (Savii all'Eresia) namile Venedikteki Enkizisyon Heyeti nezdine tayin edilmiş bulunan hâkim muavinlerinden biri olup bu heyetin entrikalarına alışkanlığı vardı. Aynı zamanda kendi günahlarını çıkaran rahibin de tesiri altında idi.

Bruno'yu onun emrile ihbar etmiştir. Bunun üzerine Enkizisyonun Bruno'ya bir tuzak kurmuş, onun da hiç bir şeyden şüphe etmeden bunun içine düşmüş olduğunu hâdiseler son derecede varit ve muhtemel göstermektedir.»³⁹

³⁹ MacIntyre, p. G8.

Bu fikir kabul edilemez. Böyle bir suikast hazırlamış olanlar Brimo'nun elde etmiş olduğu birçok kaçma fırsatını ona vermezlerdi. Bruno Venediğ'e 1591 senesi sonbaharında gelmiştir. 23 Mayıs 1592'ye kadar henüz tevkif ve hapsedilmemişti. Bundan başka bir keyfiyet daha vardır ki o da Miss Plumptre'in⁴⁰ işaret ettiği gibi Bruno'nun Zürich ve Padua'da durarak yolda sekiz ay geçirmiş olmasıdır. Enkizisyon yaptığı şeyleri savsaklıyarak, sürünce-medede bırakarak yapmaz, vurduğu zaman birdenbire vururdu. Umduğu ve bu maksatla para verdiği gizli bilgiyi elde edemediğinden dolayı münkesir olan bir talebenin haset vehim ve idraksizliğini göz önüne alırsak Mocenigo'nun yaptığı ihbar işini kâfi derecede izah eden sebepleri bulmuş oluruz.

Bruno 23 Mayıs 1592'de Mocenigo tarafından tevkif edilerek resmî makamlara teslim olundu. Sevk edildiği mahkeme Enkizisyon Mahkemesi idi. Venedik Enkizisyon Mahkemesinin kendine mahsus hususiyetleri vardı. Menşei ve terekküp şekli başka türlü idi. Roma mahkemesinin basit bir tabii mahiyetinde değildi. Papalıkla olan ihtilâfta Cümhuriyetin haklarının Papalığa karşı büyük müdafii ve kahramanı olmuş olan Paolo Şarpi yazdığı bir eserde Venedik'teki Enkizisyon Mahkemesinin menşei ve Roma ile olan münasebetlerini tasvir etmiştir. Bu müellifin ısrarla söylediğine göre:

«Bu devlette Enkizisyon dairesi Roma Mahkemesine (Roman Curia) bağlı olmayıp “En Parlak Cumhuriyet’e yani Venedik Cumhuriyeti’ne aitti. Papalık makamının tasvibile bu Cümhuriyet tarafından kurulmuş olduğundan müstakil idi. Bu sebeple başka hiç bir yerden emir telâkki etmek mecburiyeti olmaksızın kendi âdet ve nizamlarına göre idare edilirdi.» (P. Sarpi, *Discorso deli' Origine, etc.* (1639), p. 36.)

Venedik Cümhuriyeti mahkemenin tamamile bir kilise müessesesi olduğunu kabul etmiyordu. Bu nokta üzerinde müellif Sarpi kuvvetli bir surette durmaktadır:

«Her ceza davasında üç kısım vardır: Ratio Deficti tahkikat, yani cürüm itibarile tahkikat, vakıaların tetkiki ve karar. (Ibid., p. 20.)

«Birinci kısım tetkikat yani hangi fikrin Rafızilik teşkil ettiğini tetkik etmek evvel ve âhır daima kilisenin salâhiyetine giren bir husus olarak telâkki edilmiştir, hiç bir veçhile lâik ve cismanî kuvvete ait olamaz... Fakat maznun ister masum, ister mücrim olsun nizamların emrettikleri cezayı tayin zımnında vakıaları tetkik etmek ve her iki takdirde de beraet veya mahkûmiyet kararını vermek tamamile lâik ve cismanî kuvvete aittir.» (P. Sarpi, *Discorso deli' Origine, etc.* (1639), pp. 21, 23.)

Daha 1249 tarihinden itibaren Venedik hükümeti kendine mahsus bir hattı hareket tutmuştu; rafızilik davalarında Kilise hâkimlerde beraber mahkeme heyetine dâhil olacak kimse-leri kendi seçip tayin ediyordu. (Ibid., p. 33.) Bu itibarla Venedikte Enkizisyon Mahkemesi adî mahkemeye benzemiyordu; Papanın Murahhası (Noncio)ile Patrik ve Enkizisyon Başhâkiminden (Padre İnqisitore) ve bir de (Savii all'Eresia) denen ve muamelelerin muteberiyeti için huzurları şart olan üç hâkim muavininden terekküp ediyordu. Bunlar her

⁴⁰ C. E. Plumptre, *Studies in Little - known Subjects*, p. 120.

sene hükümet tarafından tayin edilirdi. Mukaddes Ofis denen Enkizisyon Mahkemesi tarafından yapılan şeylerin hiç birini Venedik Dukasile Senatodan saklamamağa ve Devletin kanun ve örflerine veya aldıkları gizli talimata mugayir addettikleri bütün muameleleri geri bırakmağa yemin ederlerdi. Bu takyitleri Roma Mahkemesi bertaraf etmeğe çalışıyor, fakat Cümhuriyet Hükümeti bunlara dört elle sarılıyordu. (P. vanLimborch, *Historia Inquisitionis* (Amsterdam, 1G92), p. 63.)

Kilise usulü muhakeme sistemi altında bir davanın nasıl cereyan ettiğini daha evvelki konferanslarımda anlatmıştım. Bu tarz en son Roma usulü muhakeme hukukundan alınmıştır. M. Fournier'ye göre:

«Mevzubahs devirde kilise mahkemelerinde cari olan muhakeme usulü, kararnamelerle (Decretals) değiştirilip basitleştirilmiş olan Roma kanunlarının kabul ettikleri muhakeme usulü idi... Bu muhakeme usulünün esasları Justinien kanunlarında bulunur.» (Fournier, p. 129; Kilise Mahkemeleri muhakeme usulü hakkında şu esere de bakınız: N. München, *Das kanonische Gerichtsverfahren und Strafrecht.*)

Bu sistem altında yürütülen bir davanın belli başlı safhalarını şuraya tekrar nakledeyim:

1) Birincisi davanın başlamasıdır ki üç türlü olabilirdi: a) itham ile tabiri mahsusile bu usul inscriptio lihelli şeklini alırdı, bunda muayyen bir itham edici tarafından yapılan muayyen bir itham mevcut olurdu; bu metot nadiren kullanılırdı. (*Libellus* hakkında bakınız: Fournier, sahife 13.1, 242). b) Bir muhbir tarafından gizlice yapılan bir ihbar ile; muhbire, maznun aleyhinde ileri sürülen maddeleri kimseye ifşa etmiyeceğine dair yemin ettirilirdi ⁴¹; bu umumiyetle tatbik edilen cari usul olmuştur (İhbar yolu ile takip hakkında bakınız: Fournier sah. 256). c) Resen Mahkemenin harekete gelmesile; bu, 1198 senesinde büyük bir devlet adamı olduğu kadar büyük bir hukukçu olan Papa İnnocent III tarafından ihdas edilmiş bir usuldür. (Ibid, p. 268)

2) Bundan sonra ilk tahkikat safhası gelir; bu da maznun aleyhinde bir dava mevzuu mevcut olup olmadığını tahkik ve tesbit maksadile ve gizli olarak idare edilirdi. Şahitler çağrılır, fakat kimler oldukları maznundan itina ile gizlenirdi. «Enkizisyon hâkimini, itham edenleri itham edilene, ifşa etmekten menediniz» düsturu bu sistemin şiarı idi⁴².

3) Üçüncü safha tevkif ve hapistir.

4) Bunun arkasından maznunun sorguya çekilmesi gelirdi. Bu da gizli idi. Mahkeme huzurunda veya tevkifhanede yapılabilirdi; sık sık tekrarlanabilir ve keza aleyhindeki şahitlerin isimleri kendisine söylenmeden icra edilirdi. Bu bapta dikkatle işlenip hazırlanmış ve mukavemetin her şeklini kırmak için ve her vasıtayı kullanmak üzere uzun bir tecrübeye ve insan tabiatının zâfları ile dimağ patolojisi hakkında derin bir bilgiye istinat eden kaideler vardı. Tehditler, vaitler, okşamalar, suç ortakları tarafından yeminsiz olarak yapılan itiraf ve ikrarlar,

⁴¹ Limborch, p. 263.

⁴² Limborch, p. 261.

her türlü desise ve hattâ icap ederse, işkence serbestçe kullanılırdı⁴³. **Directorium Inquisitorium** isimli eserinde Eymeric'in tavsiyelerini ve ifade ettiği esasları okuyunca, modern isticvap usulünde tevessül edilen çare ve kurnazlıkların Enkizisyon Mahkemesinde cari olanlara kıyasen ne kadar iptidaî ve gayrıfennî olduğu görülür Eymeric rafızilerin suçlarını saklamak için başvurdukları on yol ve çareden bahseder:

1. Birincisi iki manaya çekilebilir sözler söylemek.
2. İkincisi kaçamak ve safsata yoludur ki sözü uzatmakla olur.
3. Sualin veya isticvabın tabiî seyrini değiştirmek.
4. İşittiği sözlerden gûya hayret içinde kalır gibi yapmak.
5. Bir türlü sadede gelmemek... Bunda maznun kendisine sorulana yeminle cevap vermez de kendisine sorulmamış olan şeyleri anlatır.
6. Kelimeleri yerlerinde kullanmamak, göz göre göre biri yerine diğerini kullanmak.
7. Kendini mazur göstermek, temize çıkarmak.
8. Gûya vücudunda zayıflık, dermansızlık olduğunu iddia etmek.
9. Aptallık, delilik halleri takınmak.
10. Zahirî kudsiyet ve mübareklik göstermek.

«Fakat onların, muhakemelerinde tesadüf edildiği veçhile, kendilerini gizleme hususunda hünerden ziyade faide bekledikleri için başvurdukları başka birçok ve çeşitli usuller daha vardır.»

Merak ediyorum, acaba sayısız fenalıklar yapmış olan bu sistemin girift makinesini icat etmek ve işletmek için sarfolunan zekâdan fazlası hiç bir vakit hukuk ilmi uğrunda sarfedilmiş midir? Şüpheliyim. (Gonsalvius; Limborch tarafından kendi eserinde zikredilmiştir, s. 281)

5) Davada son safhayı mahkemenin kararı teşkil ederdi. Bu hüküm ya beraate yahut kilise cezalarından birine müteallik olabilirdi. Yahut da mahkûm ateşte yakılmanın terbiyeli ve nazikçe söylenişi ile «kan dökülmeksizin» muamele, ifa olunmak üzere sivil idareye teslim edilirdi.

Herhalde mahkeme, lafızda, cezaya müteallik asrı nazariyelerin hepsine vâkıftı; intikam esasına müstenit cezalara nadiren hükmederdi. Kararlarının başlıca gayesi ruhun selâmetini yani mücrimin ıslahını temin etmektir. Şarta bağlı veya mücrimin ilerideki tavır ve hareketini tecrübeyi ve cezanın ona göre infazını derpiş eden kararlar verirdi. Enkizisyon mahkemeleri, şeklen, bu vadide son zamanların ceza mütehassıslarının ortaya attıkları nazariye ve prensiple-re şayanı dikkat bir surette tekaddüm etmişlerdir.

Alenî duruşma, şahit ikamesi veya muvacehesi, onlara muhakeme esnasında taraflar ve hâkimler tarafından şهادetlerin doğruluğunu kontrol maksadile sualler sorulması, maznunun kendini bir avukat vasıtasile temsil ettirmeğe⁴⁴ veyahut hattâ şahit çağırmağa hakkı gibi şeyle-

⁴³ Limborch, ch. XIV: «Quibus artibus Inquisitores e captivis confessionem elicere studeant,» p. 277.

⁴⁴ Limborch, p. 282.

rin mevcut olmadığını ve mahkemenin her türlü şekil ve rasimleri bertaraf ederek basit usulü muhakeme tatbik eylemekte serbest bulunduğunu söylemekle sistemin umumî hatlarını hulâsa etmiş oluyorum.

Bu usulî muamelelerin bazı tarafları size ceza ıslahatına müteallik modern nazariyeleri hatırlatabilir. Fakat hakikatte bu sistem öz ve mahiyeti itibarile, —Tacitus’ün «ferdin canını ve malını gizli düşmanların veyahut münafıkların keyif ve insafına terkeden bir sistem» diye tavsif ettiği— Tiberius ve Neron zamanlarındaki muhbirlerin ihbarları üzerine yapılan tevkifleri hatıra getirir.

Şimdi gelelim bu davada nasıl yürünmüştür meselesine:

23 Mayıs 1592. Bruno, Mocenigo tarafından Enkizisyon Başhâkimine bu tarihte ihbar edilmiştir. Mocenigo bunu «vicdanımın tazyiki altında ve günahımı çıkaran rahibin emri ile yaptım» diyerek izah etmiştir. Bu zat Bruno’yu ağır rafizilik suçlarıyla itham etmiş ve onun vaktile Romada Enkizisyon Mahkemesinde takibata maruz kalmış olduğunu söylemiştir, ihbarnamesinde Ciotto ve Bertano adında iki şahit zikrettiği gibi buna Bruno’nun üç kitabile (**opereta**) isimli küçük bir eserini de leffetmiştir. (Berti, p. 327)

İkinci ihbar 25 Mayıs 1592 de vaki olmuştur. Bu ihbar belki de Mocenigo’nun günahlarını çıkaran papaz tarafından yapılmıştır. Mocenigo, Bruno ile aralarında geçen bir konuşmayı nakletmiştir. Buna nazaran gûya Bruno, “ben Enkizisyon Mahkemesinden korkmuyorum, zira fena, hiç bir şey söylediğimi hatırlamıyorum, şayet ağzımdan böyle bir şey çıkmışsa bile onu yalnız sana (Mocenigova) söyledim” demiş (Berti, p. 329). Mayısın 25’inde ihbar Enkizisyon Başhâkimi tarafından o zaman Mukaddes Ofis diye anılan Enkizisyon Mahkemesine takdim edilmiştir.

Bundan sonra, usul olduğu veçhile, maznundan itina ile gizlenen bazı şahitler ve bu meyanında Bruno’ya Frankfort’ta rastlamış ve isimleri Mocenigo tarafından verilmiş olan iki kitapçı da çağırılmıştır. Bu iki şahit Bruno’nun lehinde veya aleyhinde pek az şey söylemişlerdir. Yalnız bunlardan biri, Bruno’yu nezdinde misafir etmiş olan Frankfort’taki Carmelite manastırı vaizinin onun dinsiz olduğunun farkına varmış bulunduğunu söylemiştir. Bunun arkasından keza bu mahkemenin usulleri mucibince maznun, aleyhinde bir dosya ve dava teşkili maksadile uzun uzun bir sürü isticvaplara tâbi tutulmuştur. Bu sorgular o kadar sık o kadar sürekli o kadar kılı kırka yararcasına idi ki, hattâ işkence kullanılmasa bile, maznunun sinirleri umumiyetle bunlara dayanamıyor ve kendisini muhakeme edenlere karşı mukavemeti kırılıyordu. Suçun ispat vasıtaları, tabir caizse, maznundan sıkılarak çıkarılıyordu.

29 Mayıs 1592 de Bruno mahkeme huzuruna getirilerek sorguya çekilmiştir. Davanın resmî zabıtlarında Mumaileyhin eşkâli şöyle tasvir ediliyor⁴⁵: «orta boylu, kumral sakallı, kırk yaşlarında kadar görünen bir adam.» Hayatına Venediğe ne gibi sebep ve şartlar altında gelmiş olduğuna dair sıkı sıkıya isticvap edilmiştir.

⁴⁵ Berti, p. 339,

Aynı günde Mocenigo, Bruno aleyhinde yeni bir ihbar daha yaparak onun sonradan bir takım rafizice sözler daha sarfetmiş olduğunu yeminle beyan etmiştir. Bu zat perde arkasından birisi tarafından kışkırtmışa benzer. (Berti, p. 342.)

Ertesi gün (30 Mayıs 1592) Bruno bir daha sorguya çekilmiştir. O da hayatım daha fazla tafsilât vererek anlatmış, nerelerde bulunmuş ve ne gibi kitaplar yazmış olduğunu söylemiş ve eserlerinden bazılarında «iyi bir Hristiyan'ın yapmıyacağı tarzda namünasip ve fazla filozof-çasına» (*Ibid.*, p. 349.) bir lisan kullanmış olduğunu kabul etmiştir. Aradan pek kısa bir müddet geçtikten sonra (2 Haziran 1592'de) yeniden ve Bruno'nun şimdi Enkizisyon hâkimlerinin daha fazla tanınmış oldukları kitapları ve felsefî mesleği hakkında mahkeme huzurunda arayıcı ve münakaşalı bir isticvap celsesi daha olmuştur. Bu celsede Bruno pek çok sıkıştırılmış ve vahim itiraflar yapmak zorunda kalmıştır (*Ibid.*, pp. 257-9). «Fakat», demiştir, «ben bu şeyleri ne salâhiyetle söyleyerek (**ex professo**) ve ne de doğrudan doğruya Katolik akidesine hücum etmek maksadde yazmış veya söylemiş değilim, onları söyledim ve yazdımsa ancak sözlerimi sadece felsefî muhakemeye istinat ettirerek veyahut da rafizilerin düşüncelerini nakil zımnında yazdım, söyledim.» (*Ibid.*, p. 357.)

Aynı günde Bruno tecessüt (incarnation), cevher istihalesi (transsubstantiation), tenasüh (transmigration) gibi Hristiyan itikatlarına müteallik bahisler üzerinde tevkifhanede dahi isticvap —tevkifhanede isticvap mutat ve cari bir usuldü— edilmiştir. Bruno bu sefer de bazı ahlâkî suçlardan hiffetle bahsetmiş olduğunu itiraf etmiştir.

Haziran 1592. Tekrar bir istintak daha. Bu defaki isticvabın mevzuunu felsefî mesleğinin birçok noktalan, Rafizilikle tanınmış memleketlerdeki ikameti ve Rafizilerle düşüp kalkması, dünyanın yaradılışı hakkındaki düşünceleri, Kraliçe Elizabeth ile diğer Rafizî prensleri meth ve takdir etmesi hakkında izahat istemek teşkil etmiştir. Bruno bu defa da kendi aleyhine birçok şeyler kabul ve tasdik etmiştir. «Ben birçok Rafizîlerin ve Rafizî prenslerin senasında bulundum. Fakat onları ne Rafizî ne de dindar ve sofu oldukları için değil, belki sadece malik oldukları ahlâkî faziletlerden dolayı methettim.»⁴⁶

Haziran 1592. Mahkeme —ağlebi ihtimal o zamana kadar Bruno'nun yazıları hakkında az şey bilirken— şimdi onun **de Sigillis Hermetis et Ptolomei** isimli kitabının bir nüshasını elde etmişti⁴⁷.

23 Haziran 1592. Müverrih Morosini'nin çağrılması için tahkikata kısa bir müddet için fasıla verildi. Bu zat şehadeti sırasında, Bruno'nun aslâ iman aleyhinde bir şey söylediğini duymamış olduğunu ifade etti. Ciotto da tekrar çağrıldı, o da aynı vadide beyanatta bulundu.

Bütün bu tahkikat ve isticvapların hepsini bastan başa sayıp dökecek değilim. Bunlar en muvazenesine hâkim insanların bile takatini tüketecek veya zayıflatacak kadar çok ve sürekli-dir. Binaenaleyh son isticvaba geçiyorum (30 Temmuz 1592). Maznunun o âna kadar cesur, hemen hemen mütecaviz denilebilecek olan hal ve hareketi değişmişti. Şimdi, maruz bulun-

⁴⁶ Berti, p. 373.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 378,

duğu tehlikeyi anlamış olduğundan veya hapis yatmanın veyahut mükerrer isticvapların dehşetinden yılmış ve çökmüş olduğundan mı nedir, Bruno artık güvenle konuşmaz olmuştu. Kusuraqlarını ikrar ediyor. «Rafıziliğimden şüphe edilmesine az fırsat ve sebebiyet vermemiş olduğumu itiraf ederim, fakat böyle olmakla beraber şunun da hakikat olduğunu beyan ederim ki ben daima vicdanen muazzep olmuş ve ıslahı hal etmek niyetini beslemişimdir (Berti p. 382).» Bruno'yu çok olan kabahatlerinden dolayı mütevazı bir şekilde af diler görüyoruz. Bu cihet resmî zabıtlarda onun ağzından şu yolda anlatılmaktadır:

«Bütün işlediğim günahların affını Cenabı Haktan ve siz Asaletmeap Efendilerimden kemali mahviyetle niyaz ederek, Zevatı Hakimanelerince her neye karar verilecek ve hakkımda ne tensip edilecek olursa işte ifa'etmeye hazırım⁴⁸.

«Bundan başka bana son derece şiddetli ceza vermenizi rica ederim; böylelikle, tarikatin evvelce giymiş olduğum mukaddes libasının şerefini ihlâl edebilecek olan bir alenî teşhirden kurtulmuş olurum; eğer Allahın inayeti ve siz Asaletmeap Efendilerimin lûtfu ile hayatım bağışlanacak olursa, yaşayışımı, evvelce sebebiyet vermiş olduğum rezaleti yeni vaziyetimin mazbutluğile silip unutturacak derecede ıslâh etmeğe yemin ederim.»⁴⁹

Bruno'nun bu alçalmasını ve prensipleri feda edişini mazur göstermek için: o bunları aslâ sistematik bir şekilde yapmamıştır, kendisinin remiz ve timsalleri kullanmadaki meharet ve alışkanlığı o derecede idi ki bir birine zıt fikir ve mesleklerden hiç ekini belli etmeden ve ahengi bozmadan bahsedebilir, onların her ikisini de aynı veçhile müdafaa edebilirdi, diyenler olmuştur⁵⁰.

Kanaatlerin feda edilmesini veya gizlenmesini mazur gösterecek sebepler aramamıza hacet var mıdır? Başına neler gelebileceğini bilen Bruna'yu, hattâ bir zaman Savonarola'nın bile yapmış olduğu gibi, evvelâ tevillere sapmış ve sonra da teslim olmuş olduğundan dolayı nasıl ayıplar veya muaheze edebiliriz? İkiyüzlülüğu ve hakikati gizlemeyi teşvik etmesi bu sistemin fenalıklarının en küçüğü değildi ki... Başlı başına bir tevil ve kaçamak ilmi vücuda gelmişti. Şayet müdebbir ise müdekkikin her yerde ihtiyatla konuşması, hakikat olduğuna inandığı bir şeyden bir faraziye imiş gibi bahsetmesi, müteyakkız münekkitlerini kendisinin filozof sıfatı ile bir takım ve ilâhiyatçı olarak da başka türlü bir takım fikirleri olduğuna inandırması lâzım geliyordu. Zikretmiş olduğum sözler Bruno'nun söylemiş olduğu son mevsuk sözlerdir⁵¹. Ondan sonrası için muamileyh hakkında bilinen şeyler dolayısıledir ve gayriresmidir. Bir müddet ses sada çıkmadı; mahkeme müzakerelerini durdurdu, hangi sebepten dolayı olduğu belli değil. Muhtemeldir ki Bruno'nun af hakkındaki talebi, şayet Roma Mahkemesinin müdahalesi olmasaydı, kendisinin telkin ettiği veçhile isaf olunacaktı. 17 Eylül 1592 tarihinde Roma'daki Mukaddes Heyet (Enkizisyon Mahkemesi) tarafından, icabı bu şehirde teemmül edilmek üzere, Mumaileyhin Ancona'ya gönderilmesi, oradan da Roma'ya

⁴⁸ Berti, p. 384.

⁴⁹ *Ibid.*, pp. 384-5.

⁵⁰ Çbr. Sig\vart, *Kişine Schriften*, I. 10ti.

⁵¹ Bertî, p. 264.

sevk olunması zımında bir talep vaki oldu. Eylülün yirmi sekizinde mesele Venedik Senato-sunda mevzubahs edildi. Senato Devletin imtiyaz ve hükümlerlik haklarından birine dokunan bu talebe hemen uymak mevkiinde ve mecburiyetinde değildi.

Bu mevzua dair çok muhaberele olmuştur; Papa'nın Murahhası, Bruno'nun bir Venedik tebaası olmadığını, kendisinin Napoli ve Roma'da vaktile aleyhine açılmış olan iki davada zaten gaip ve firari vaziyetinde bulunduğunu ileri sürmüştür. «Papanın Murahhası cevaben Mumaileyhin bu devletin tebaası olmayıp bir Napolili olduğunu; evvelâ Napoli'de, sonra Roma'da adı geçen ağır cürümlerden dolayı aleyhinde cezaî takibat yapılmış olduğunu iddia ediyordu.» (Berti, p. 391). Şimdi burada, Bruno'nun hayatını yazmış olan birçok zatların işaret ve hele hiç izah etmedikleri esrarlı bir noktaya geliyorum. Cümhuriyet'in haklarının Papalığa karşı müdafaasının maruf kahramanı olan Sarpi, Enkizisyonun Venedik'teki faaliyetinin tarihi hakkında bir kitap yazmıştır. Mumaileyhin kuvvetle ileri sürdüğü nokta, Enkizisyonun Roma Mahkemesinden tamamen müstakil olduğu, nüfuz ve salâhiyetlerini Cümhuriyet'ten aldığı noktasıdır. Şarpi bu eserde mücrimlerin iadesi meselesini de münakaşa ederek bir maznunun, cürüm nerede ika edilmiş ise muhakeme edilmek üzere o memlekete tesliminin umumî kaide olduğunu kabul etmekle beraber rafızilik bahsinde bu kaidenin bir istisnası mevcut olduğunu iddia eder: «çünkü rafızinin işlediği günah Allaha karşıdır, Allah her yerde hazır ve nazırdır; yine çünkü maznun kusuruna sınıksız sarıldığı müddetçe her gittiği yerde günah işler: ve böylece de kendisi nerede cezalandırılırsa cezalandırılın suçun işlendiği yerde cezalandırılmış sayılır.»⁵² Mademki öyledir neden Venedik Cumhuriyeti bu nokta üzerinde ısrar etmemiştir, bilemiyorum.

Sonunda Cümhuriyet Bruno'yı teslim muvafakat etti. Mumaileyh Papa'nın memurlarına verildi. Bundan sonra Bruno gözden kayboluyor. 27 Şubat 1593'ten 1599'a kadar mahbeste kaldığından başka fazla pek az şey biliyoruz. Bu altı sene içinde neler oldu, bu uzun imhalin sebebi ne idi, bugün bunu kimse söyleyemediği gibi ileride de söyleyemeyecektir, kayıt ve siciller ya kaybolmuş veya imha edilmiş olmalıdır. Acaba Bruno bir kenarda unutulmuş muydu? Onun tâbi olacağı akibet ve muamele hususunda Papa mı uzun zaman tereddüt etti? Yoksa bir Dominicain (Dominiken) olmasından dolayı onun hakkında istisnâ bir cemile ve müsaadekârlık mı gösterdiler? Kendisini yeniden istintak ettiler mi? Her türlü kaçamağı bir tarafa bırakıp hakikî fikirlerini itiraf etti mi? Ona işkence edildi mi? Bilemeyiz; bu cihetler kalın bir esrar perdesi altında saklıdır⁵³. Bruno o zamandan sonra karanlıklar içinde silinip kayboluyor, kendisini bir daha ancak yakılmağa götürülürken görüyoruz. Roma Mahkemesinin onu hangi cihet ve sebeplerden dolayı mahkûm ettiğini bile katıyetle bilmiyoruz. Bütün bildiklerimiz, VIII inci Clement'in jübilesinin yapıldığı yıl olan 1600 senesinde bu vesile ile Romada bulunmuş olan Scioppius isimindeki bir Alman âliminin gayritam ve bazı cihetlerden gayrisahih olan vekayinamesinden toplanmış şeylerdir. Onun bu vekayinamesinden Roma'da cereyan etmiş hâdiselere taallûk eden kısımlarını tercüme ediyorum: «Bruno orada Mukaddes Ofis (yani Enkizisyon Mahkemesi) tarafından müteaddit defalar isticvap olunarak başlıca ilâhiyatçılar tara-

⁵² Şarpi, p. 76; Matthaeus, *de Criminibus*, ch. II. sect. 8.

⁵³ Berti, pp. 275-9.

findan mahkûm (**convictus**) edilmiştir. Bir defasında vaziyetini mülâhaza etmesi, düşünüp taşınması (**quibus deliberaret**) için kendisine kırk günlük bir mühlet verildi; şimdi fikir ve kanaatlerinden cayacağını vadediyor, biraz sonra deliliklerini (**nugas**) yeniden tazeliyordu; bilâhare, düşünmek ve bir karar vermek için tekrar kırk günlük bir mühlet daha aldı. Fakat Papa ile Enkizisyonu aldatıp oyalamaktan başka bir şey yapmadı. Takriben iki yıl Enkizisyon hâkiminin tevkifhanesinde yattıktan sonra 9 Şubatta Enkizisyon Başhâkiminin sarayına alındı. Mukaddes Ofis'in (yaşda, tecrübede, iş, hukuk ve ilâhiyat bilgilerinde bütün diğerlerini geçen) maruf kardinallerde mütehasıs hâkim muavinlerinin ve beldenin valisinin huzurlarında Bruno mahkeme salonuna getirildi, diz çökmüş bir vaziyette kararını dinledi. İlâmda sırasile Bruno'nun hayatı, tetebbuları, öğrettiği felsefî meslek, kendisini nedamete sevk için hakkında gösterilmiş olan kardeşçe alâka ve ihtimam, kendisinin ise bunu inatla reddettiği anlatılıyordu. Mumaileyh bunun üzerine itibardan düşmüş, afaroz edilmiş ve mümkün olduğu kadar rıfk ile ve —ateşte yakılarak öldürülmiye o zaman verilen bir isimle— “kan dökülmeksizin tecziye edilmek üzere sivil idareye teslim edilmiştir. Kararın tefhimi merasimi bittikten sonra Bruno tehditkâr bir eda ile şu cevabı vermiştir: “İhtimal siz, hâkimlerim, benim aleyhime bu kararı onun bana saldıgı korkudan daha büyük bir korku ile veriyorsunuz”. Valinin muhafızları onu hapishaneye götürdüler; orada acaba pişman olur mu diye sekiz gün bekletildi. Fakat hiç bir faidesi görülmedi. Böylece nihayet oradan alınıp ateşe atıldı. Tam öleceği sırada kendisine bir haç gösterildi, fakat o bunu sert bir hakaretle itti. İşte böyle yakılarak sefil bir surette cezalandı.» (Berti, p. 400). Bir müellif şu şiir dolu sözleri hatırlatıyor: «Ben savaştım ya bu yeter, —zafer taliin elindedir. Ben ne olur sam olayım, müstakbel nesiller hiç değilse şunu teslim etmemelik edemezler ki— neticede zafer kime nasip olacaksa olsun —ben ölümden korkmadım, sebatta arkadaşlarımdan hiç birinden geri kalmadım, miskin ve korkak yaşamıya canlı bir ölümü tercih ettim.» (MacIntyre, p. 99)

Hatıra, acaba Bruno suçlu mu idi, diye bir sual gelebilirse de buna itminanla cevap verilemez; çünkü aleyhindeki isnat ve ithamların nelerden ibaret olduğundan tamamen emin değiliz. Lâkin zamanın hukukçularının noktai nazarlarına göre Bruno'nun rafizilik veya irtidattan suçlu addedilmiş olması ihimal dâhilindedir. O günlere göre en esaslı ve mühim olan kaba-hatlerden ve zamanımızın dilile: serbest düşünmekten suçlu; aydınlığa doğru gitmekten korkmamaktan suçlu; kendi zamanında yapılan ve bilhassa dünyaların taaddüdü bahsinde muasırlarını hararetle meşgul eden büyük keşiflerin daha sonraki nesillerce akıllara hayret verici addedilen neticelerini diğer insanlardan dah i vazıh ve açık görmüş olmaktan suçlu.⁵⁴

Fakat hukuk tarihi âlimlerine göre hakikat şu merkezdedir ki burada suç veya adalet mülâhazalarının nevarı mesele ile alâkası yoktur. Alâkadarların gözettikleri maksat başka idi. Bir kimse bir taun veya vebayı önlemeğe veyahut yıkıcı bir seylâbı durdurmağa baktığı bir sırada ne suç veya adaletten bahseder, ne de bunları düşünür, yalnız müessir olan ne ise onu yapar. Bahsettiğim zamanlarda, insanlar önlenmesi icap eden veba ve taunların en öldürücüsü ve durdurulması lâzım gelen seylâpların en yıkıcısı ve bütün müesses nizamı altüst eden karşılarında bulunduklarına kanidiler. İşin aslına bakılırsa, bugün bir takım adlî ve usulî

⁵⁴ J. Ward, *The Realm of Ends*, p. 181.

muameleleri tarif ve tavsif için kullandığımız «dava» veya onun muadili olan «muhakeme» gibi kelimeler oldukça yeni birer mefhumdur; bu itibarla bizi yanlış yola sevk edebilirler. Dava ve muhakeme, ihtilâf mevzuu olan meseleyi evvelden edinilmiş sabit bir fikre saplanmadan tetkik etmek, tarafların her ikisini dinlemek, birbirine zıt olan delilleri tartmak ve bunlara dayanarak nihaî bir karar vermek manasını tazammun eder. Nizam ve sükûn teessüs ederek insanların adaleti düşünebilecek hale gelmeleri büyük bir terakki, hem de geç kalmış bir terakki idi. Otedenberi, bu ilerlemeyi tahakkuk ettirmek meziyet ve şerefının Roma hukukuna ait olduğu ileri sürülmüştür:

«Roma hukuku ve onun ardı sıra Kilise kanunları şu büyük ve salim prensibi, cürmünü ikrar etmemiş veyahut suçlu olduğuna aşikâr ve reddedilmez delillerle hükmedilmemiş olan herkes masumdur kaidesini⁵⁵ ilân ettiği halde Germen örfü bunun tamamen zıddı olan bir esastan hareket ediyordu. Bu barbar hukukta masum olduğunu ispat etmek itham edilen şahsa düşüyordu ve bu ispat, usulü dairesinde tebriei nefis (purgation) ile veya diğer suretle ifa edilirdi.»⁵⁶

Eğer yanılmıyorsam, usulü muhakeme muamelelerini ifade eden en eski kelimelerin bazılarında büsbütün başka bir mefhum mündemiçtir. Bizim indimizde usulü muhakeme muamelelerinin ruhu olan şey bu kelimelerde ya hiç yoktur yahut da mevcut olsa bile arızî ve tesadüfî gibidir. Nihayet öyle bir devre geliyoruz ki bu devirde mahkemelerin başlıca işi, bugün bir mahkemenin vazifesinin bitmekte olduğu noktaya yakın bir noktadan başlıyordu; o devirde mahkemenin yaptığı şey kendisine arzedilmiş olan bir nizada hakikati araştırmak değil, bir fikri beyan etmek, kuvvet ve iktidar daiyesinde bulunmak, İdarî bir fiil ve tasarruf icra etmekte. Profesör Thayer, sübut vasıtaları ve deliller hakkındaki eserinde, «dava ve muhakeme» kelimelerinden bizim şimdi anladığımız manaların nisbeten son zamanlara ait bir telâkki olduğuna işaret eder. Hiç şüphesiz daha eski usulü muhakeme ıstılah ve tabirlerinin çoğu, bir tahkikat fikrinden ziyade evvelden lesbit edilmiş bir neticenin ilânı fikrini vermektedir.

«Eski zaman hukukuna tatbik edilince bu «dava ve muhakeme» kelimeleri bir tarih yanlışlığı (anachronisme) teşkil eder. Çünkü eski hukukta böyle mefhumlar yoktu. Eski hukukun bu bapta kullandığı tabirler **probatio** (ispat), **purgatio** (kendini temize çıkarma), **defcnsio** (defi) dir; daha evvelki devirde ise nadiren tesadüf edilmekle beraber **triatio** denirdi. O tarihlerde halk kendi ihtilâf ve davalarını bizzat kendileri muhakeme ederlerdi; hattâ jüri usulünün ihdasından sonra kendisini bir jüri heyeti huzurunda temize çıkardı, beraatini ispat etti (**purgare se**) denirdi; tıpkı İngiliz müstemlekelerinde bir şahıs hakkında bir yerlinin bazı ithamlarına veya şehadetine karşı bizzat kendi yeminde kendini “temize çıkardı” veya “tebrie etti” denilmek mutad olduğu gibi.»⁵⁶

Burada bir ihtirazı kayıt dermeyan edeceğim. Tarihin en eski devirlerine ait bazı usulü muhakeme şekillerinde daha yüksek bir adalet his ve manası meknuzdur. Manu kanunlarında adaletin tevziine ve memleketi idare edenlerin adlî vazife ve mükellefiyetlerine dair bir fasıl

⁵⁵ Türk ve İslâm Hukukundaki: «Beraeti zimmet asıldır» kaidesi. (Mütercim).

⁴⁶ Fournier, p. 2G3.

⁵⁶ J. B. Thayer, A Preliminary Treatise on Evidence at the Common Law, p. 16 n.

(sekizinci fasıl) vardır. Bu fasılda ruh ve manaları şu aşağıki sözlerle ifade edilen bazı düsturlar mevcuttur ki bunlardan daha iyi ve daha hakimane hiç bir şey olamaz:

«İnsanların, ölümlerinden sonra bile, yanlarından ayrılmıyan yegâne dostları adalettir: diğer bütün dostluklar vücutla beraber fena bulur.» (Sir Williams Jones's translation, çh. VIII. 17) «Adaletin haksızlıkla ve hakkın yanlış delillerle mahvedildiği yerde, bunu tashih ve telâfi etmeksizin alçakça seyirci kalan hâkimler de mahvolacaklardır.» (Ibid, p. 14.). «Adalet mahvedilince o da mahveder; bilâkis muhafaza edilirse o da korur; binaenaleyh adaletle hiç bir vakit tecavüz etmemelidir. "Sakin ey hâkim, adalet, altüst edilince, bizi de bizzat seni de altüst etmesin"» (Sir Williams Jones's translation, p. 15.). «Nasıl bir avcı kan izlerinin delâletile yaralı bir hayvanın inini ve yatağını ararsa işte bir hükümdar da böylece delillerin serbest münakaşası sayesinde adaletin hakikî yerini aramalıdır.» (İbid, p. 44.)

Fakat bir mahkemenin vazifelerine mütedair olan bu gibi telâkkilere ilk çağlarda nadiren tesadüf edilir. Adalet yavaş büyüyen bir nebattır.

İptidâî devirlerdeki mahkemelerin usul ve muamelelerini, başlarında münevver bir Papa ve onun maiyetinde de Kardinal Bellarmine gibi asrının veya her hangi bir devrin hakikaten en büyük âlimlerinden biri olan bir zat bulunan kültür sahibi insanlardan mürekkep bir medeniyet merkezinde in'ikat eden bir mahkemenin usul ve muamelelerde mukayese edişim garip görülebilir. Fakat —yapmakta olduğumuz bu tetkik ve tettebbulardan çıkarılması icap eden başlıca derslerden biri budur ki— korku, mahkemelerin vazifelerine mütedair olan geri ve iptidâî telâkikiyi yeniden hortlatır. Bunun mutlâka veya her zaman şahsî korku olması icap etmez; bilâkis değişiklik korkusu, inkılâp korkusu, müesses eski nizamı idame etmek isteyenlerin duydukları korku, yeni hakikatlerin keşfedilmesinin husule getirdiği netice ve tesirlerin verdikleri korku, nur ve ziyanın tâ içine dalmaktan korkma dahi olabilir. Böyle bir korkunun mevcut olduğu yerde adalet olamaz. Orada mahkeme, kuvvetin bir âleti olur; hâkimler de isyan bastıran birer asker. Böyle hâkimlerin yapacakları sözde muhakemeler, bir tecziye işinden veya infaz merasiminden ibaret kalır; kurbanları da bir Bruno, bir Galile veya bir Dreyfûs olur.

V. GALİLE DAVASI

İki davadan bahsedeceğim. Bunlar hukukçuyu alâkadar etmeseler bile yine ihmal edilemeyecek, meskût geçilemeyecek davalardır. Mütefekkirlerin, kâşiflerin, muhterilerin, fen adamlarının dava ve muhakemelerinin teşkil ettikleri büyük zümreye dâhildirler. Bu itibarla yalnız hukukî bakımdan değil bu noktai nazar haricinde de alâka çekici bir mahiyetleri olup bu sınıfın tipik birer nümunesini teşkil ederler. On altıncı asırda veyahut on yedinci asrın başlarında vuku bulmuş olan bir takım davalara telmih ediyorum. Bu davaların cereyan ettikleri sahneler İtalya ile İsviçredir. Galile, Vanini, Campanella, Bruno, Servetus davaları bunlar meyanındadır. Bunlar o tarihlerde eski ile yeni nizam arasında sürüp gitmekte olan mücadeleden mühim hâdiseleridir. Her ne kadar bu davalara müterafık birçok fer'î hâdiselerin tetkikine girişmek cazip bir iş ise de ben, evvelce yaptığım gibi hareket ederek, onlarla yalnız hukuk tarihinin hâdiseleri olmaları itibarıyla meşgul olacağım.

İki dava ele aldım; Galile davası ile Servetus davası. Bunlarda hiç bir istisnâ mahiyet yoktur. Şayet onaltıncı asrın sonunda veya on yedinci asrın başında Avrupa’da ki memleketlerden birinden diğerine seyahat edilseydi, her gidilen yerde bunlara benzer derdest davalara tesdüf edilir, sivil veya kiliseye ait mahkemeler tarafından hoş görülmiyen yeniliklerin tenkili hususunda girişilmiş mümasil teşebbüslere rastlanır ve bunlara benzer metotların tatbik edilmekte olduğu görülürdü. Bu tabî idi ve mahallî taassup taşkınlıkları ile hiç bir alâkası yoktu. Zira her yerde **Cujus regio ejus religio** kaidesi —yani: «Tebaa metbuunun dininden olmalıdır» esası— hâkimdi. Bu kaide Almanya’da **jus emigration’s** —muhaceret hakkı— ile tadil ve tahfif edilmişti. Yukarıki kaideye riayet etmiyen şahıs memleketi terketmeğe mecburdu. Hiyaneti vataniye veyahut Rafızilik davaları diye isimleri ayn fakat neticeleri bir ve aynı olmak üzere o zamanlarda Avrupa’nın her tarafında tatbik edilen müşterek hukuku âdiye bu merkezde idi. **Ure et seca** (yakmak ve kurutmak) umdesi takip olunması icap eden siyasetin düstur ve şiarını teşkil ediyordu. Hakikati aramaktan başka arzuları olmıyan müdekkiklerle âlimlerin suçlu mevkiine düşmeleri mümkün olduğu gibi, insanları zehirleyen veya boğazlayan caniler gibi muamele görmeleri de kabildi.

İskoçya’da küfür sebebiyle açılan ve Enkizisvon mahkemeleri tarafından tahrik ve takip edilenlerden ayrı mahiyeti bulunmıyan birçok davalar vardı. İskoçya hukukunun da kabul etmiş bulunduğu işkence usulü geniş mikyasta ve korkunç bir şekilde kullanılıyordu.

Pitcairn’in harikulade bir eser olan davalar kolleksiyonunda bu menfur usulün tatbikine sık sık işaret olunur. Hemen hemen Galile’nin davasının görüldüğü zamana tesadüf eden sıralarda diğer taraftan James Ogilvie de hiyaneti vataniye suçundan muhakeme ediliyordu. Şu noktaya işaret edilmektedir ki:

«Bazı mücrim şahısların muhakemesinde, bunların itham edildikleri suçların hakikatini meydana çıkarmak hususunda onların tabî istirahatlerini selbetmekten daha çok yardımı dokunan hiç bir şey mevcut olmadığı anlaşılmıştır. Maznunun bir kaç gece uykusuz bırakılabileceği tavsiye olunmakta olduğundan bu suretle hareket edilirdi,» Bittabi neticede maznun hezeyan haline düşerdi⁵⁷.

Bu tarihte İngiltere’de de buna benzer davalar vardı. Belki bu davalar dahi hiyaneti vataniye ismi altında maskelenmişlerdi. Star Chamber’de ve Privy Council’de işkence, İngiliz hukuku âdiyesi (Common Law) mucibince değilse bile kralın imtiyaz ve salâhiyetlerine istinaden tatbik edilmekte idi. (D. Jardine, A. Reading on the Use of Torture in the Criminal Law of England.) Fransa’ya gidilse orada da aynı menfur desiselerin cari olduğu görülürdü; müteaddit Parlement’lar yahut yüksek mahkemeler, insan vücuduna yapılacak işkence şekillerinin en müessirini keşfetmek hususunda birbirile hummalı bir rekabet halinde idiler; bu şekilleri ben tasvir edemem, fakat ceza hukuku tarihi kitaplarında tarifleri vardır, bu işkencelerin tatbikinde kullanılmış olan âletler de hâlâ müzelerde saklıdır,

⁵⁷ R. Pitcairn, *Criminal Trials in Scotland*, 1488-1624, III, 337.

Hakikî bir rakamla ifade edemiyeceğim takriben 250 senelik bir devir vardır ki bu müddet zarfında, ceza hukukunda fena ve gaddar olan her şey ön safa geçmiş ve tekemmül ettirilmiştir. Ceza hukukunun yüz karası diyebileceğim bu devrede işkence türlü şekillerde ve vicdan azabı duyulmadan merhametsizce yapılıyor, sihirbazlık ve benzeri ithamlar gaddarlıkları örtmek veya mazur göstermek için kullanılıyor, yaşa ve cinse merhamet edilmiyordu. Eğer ceza hukukunun cihaz ve vasıtalarından, yani kullandığı metotlarla tatbik ettiği cezalardan mürekkep bir kolleksiyon veya müze teşkil edilseydi garip ve korkunç bir manzara olurdu. Fakat zannımca aynı zamanda, bahsettiğimiz devirlerde ustalığın ve icat fikrinin en faal devresine ve gaddarlığın da en ince ve muvaffak şekillerine varmış oldukları görülürdü. Başka her hangi bir devirde olduğundan fazla bu tarih devresinde arzın irfan nurundan mahrum yerleri gaddarlığın meskeni oluyor ve kötü ihtiraslar dışarı taşmak için adalet şekillerine bürünerek kendilerine yol ve menfez buluyorlardı.

Tetkikime Galile'nin davası veya davalarile başlıyorum. Bunları hakikate uygun şekillerde anlatabilmek ancak son zamanlarda imkân dâhiline girmiştir. Evvelce Galile davası hakkında her türlü efsaneler türemiş ve salâhiyetar muharrirlerin eserlerinde tekrar edilip durmuştu. Vesikalar eksikti, hattâ bazılarının vüsuk ve sıhhatleri meşkûktü. Zaten Galile'nin aleyhinde takibatta bulunmuş olanlar için haysiyet kırıcı bir şey olan bu davanın hikâyesi, sonradan yapılan uydurmalarla daha berbat bir hale sokulmuştur. Galile'ye işkence edildiği söylenmiştir; böyle olduğuna dair delil yoktur; kuvvetli olan ihtimal onun işkenceye maruz kalmadığıdır. Kendisine aslâ söylememiş olduğu bir takım sözler izafe edilmiştir. Onun, arzın hareketi hakkındaki şu —E pur si muove⁵⁸— sözlerini hepimiz duymuş ve belki çoğumuz zikretmişizdir. Hâlbuki Galile hiç bir vakit bu neviden bir şey söylememiştir; bunu aklından bile geçirmemiştir; ölümünden yüz elli seneden fazla bir zaman geçtikten sonra onun namına söylenmiş bir sözdür.

Hakikatin meydana çıkıp aydınlanması ancak derece derece ve yavaş yavaş olmuştur. Vesikalar azar azar, parça parça tedricen elde edilmiştir. Başlıca vüsuku haiz vesika Vatikan Kütüphanesinde mevcut ve dava zabıtlarını ihtiva eden el yazması bir cilttir: (1881 Ex Archivo S. Offij; contr. Galileum Galilei Mathematicum). Bu el yazması kitabın meraklı bir hikâyesi vardır. 1881 senesinde Romanın Fransızlar tarafından zaptı esnasında Parise götürülmüştü. Napoleon tam metninin neşredilmesini emretmiş, fakat bu emir aslâ yerine getirilmemiştir. Birinci imparatorluğun sukutu üzerine Papa Hükümeti bu kitabı istedi. Kitap bulunamadı, Paris'teki Millî Kütüphaneden kaybolmuştu. Sonunda, Fransa kralının hususî kütüphanesinde bulundu. 1846 senesinde Louis Philippe kitabı iade etti ve Rossi tarafından Papaya takdim olundu. Kitap Papaya verilirken, içindeki bütün dava zabıtlarının tabı ve neşredilmesi şart koşulmuştu. Bu da yapılmamıştır. Gerçi Marini bazı hulâsalar neşretmişse de bunlar bir maksat ve gaye ile, yani Mukaddes Ofis'i (Enkizisyon Mahkemesini) efkârı umumiyenin nefret ve husumetinden koruma kaygusile seçilmişlerdi. Sonradan Berti de bazı yeni vesikalar neşretmiştir. Özlü ve esaslı olan bütün vesikaların bugün artık neşredilmiş olması muhte-

⁵⁸ Bununla beraber, hareket ediyor, dönüyor. (Mütercim)

meldir. Aşağıda bahsedeceğim mühim bir vesikanın vüsukundan bir müddet çok şüphe edilmişti. Fakat bu şüphe ortadan kaldırılmıştır. Mevcut bütün vesikaların bir kolleksiyonunu neşretmiş olan Favaro vesikaların vüsuk ve sıhhati hakkındaki münakaşaların artık sona ermiş olduğunu ifade ediyor⁵⁹:

«Bugün vesikaların her hangi bir şekilde tahrif edilmiş olduğundan artık samimiyetle şüphe eden kalmamıştır. Bu neticeye bilhassa Decreta⁶⁰ nın tam olarak neşredilmesi sayesinde varılmıştır zira bu karar ve fetvalar baştan nihayete kadar, mevzudan bahseden iki takım zabıtname arasında tam bir mutabakat ve tevafuk göstermektedir... Böylece artık Galile'nin mahkûmiyetinin hikâyesini nihayet tamamen eksiksiz olarak yazmak kabil olmuştur. Filhaki-ka bu mahkûmiyet vakasının hakikî mahiyet ve manasını aydınlatmak için artık belagate veya tehzile gitmeğe ihtiyaç yoktur. Zira mezkûr mahkûmiyet kararını vermiş olan makam hakkın-da şu veya bu yolda söylenmiş olan bütün sözler bertaraf, karar Roma Mahkemesinin işlemiş olduğu hataların en büyüğü olmasa bile hiç değilse en ciddisidir. Her ne kadar bu heyet bilâhare, memnu muhavereyi Fihrist (Kilisenin, okunmasını ve hattâ elde bulundurulmasını bile yasak ettiği kitapların listesi. (Mütercim) ten (index) çıkarmış ve evvelce abes, felsefece batıl ve katiyen Rafizî olduğu ilân edilmiş bulunan bu felsefî mesleğin tedrisine, yükseltilmesine ve müdafaa edilmesine, asıl **Decreta**'ya yapılan bir şerh ile izin vermiş ise de bununla hata tam olarak değil belki ancak kısmen tamir ve telâfi edilmiştir.» (A. Favaro, *Galileo e l'Inquisizione*, p. 9.)

Bruno'nun davasını anlatırken temas etmiş olduğum bir noktaya kısaca avdet edeceğim. Copernic'in güneş manzumesine mütedair keşiflerle talim ve telkin ettiği fikirler ve bizi alâkadar eden tarih olan 1613 senesinde kabul edilmiş bulunan nazariyeler karşısında o zamanın kanaat ve inanış vaziyetini yeniden hatırlatırım. Copernic 1543 senesinde ölmüştü. **De Revolutionibus Orbium Caelestium** adlı eseri, aynı sene içinde, ölümünden hemen biraz sonra neşredilmişti. Kendisinin sahte ve korkak bir dostu, bu kitaba yazdığı mukaddemede, yeni meslekten hiç şüphesiz doğru olabileceğine inanmadığı basit bir faraziye diye bahsediyordu. Eser, Üniversitelerde kabule mazhar olmadı. Luther, mumaileyhten «stekmil heyet ilmini altüst etmek isteyen şu deli Copernic» diye bahseder. On yedinci asrın başlangıcında bu meslek ve kitaptan bir ihtimal ve faraziye olarak bahsedilmesi resmî makamlarca Rafizilik veya suç telâkki edilemezdi; onu açıkça talim ve telkin etmek ise tehlikeli idi. Gitgide bu vaziyetin muhafazası güçleşti. Galile'nin teleskopunun meydana çıkardığı hâdiseler Ptoleme'nin sistemine elle tutulur derecede mübayindi. Galile göze çarpan keşiflerde Copernic mesleğinin doğruluğunu teyit ve ispat etmişti. Onun teleskopu ortaya evvelce gizli olan bir takım yenedünyalar çıkarmıştı. Galile bunu doğrudan doğruya söyleyemedi; bunun üzerine o da o zaman birçok kimselerin yaptığı: Dolambaç ve tevil yoluna saptı; iki manalı sözler söyleyerek dolambaç ve teville müracaat ermediği zaman da, sırasına göre az veya çok muhafaza ettiği bir ihtiraz ve ihtiyatla konuştu.

⁵⁹ A. Favaro, *Galileo e l'Inquisizione*, p. 8.

⁶⁰ Kilise hukukunda: Papalığın veyahut Ruhanî Meclisin karar ve fetvaları; bunları birarada ihtiva eden neşredilmiş mecmualar ve külliyat. (Mütercim)

Zaman, hür ve serbest düşünen insanların korku ve dehşet ile susturuldukları bir devir ve binae-naleyh kaçamaktan başka çare olmıyan bir devir idi. Ya ölüm, ya susmak, ya sözünü geri almak yahut dolambaç; insanın bunların birinden birini seçmesi icap ediyordu. Sonuncusu, yani dolambaç, birçok şekillerinden bazıları ile herkese en kolayı geliyordu. Zulüm ve istibdadın karşısına kurnazlık, müsamahasızlığın karşısına da aldatma dikilmişti. Gerçi mütecedditlerden bazıları kendilerini takip edenlerden saklanmak için kovuklar buluyorlardı. Bazan bir prens, av savuşturuluncaya kadar onları kendi yanında barındırıyordu. Fakat bunu hepsi ve her zaman bulamadıkları için ekser hallerde ustalık bir ihtiraz ve ihtiyat sistemine veyahut —çifte din kullanır gibi— birbirine uymaz iki muhtelif akideye temessük etmeğe veyahut yalnız işe vâkıf ve mahrem olanların anıyabilecekleri bir mizah ve istihza tarzına başvuruyorlar, kendilerinin sığındıkları yegâne melce bunlar oluyordu.

Yaradılışı itibarile mücadeleci olmıyan, İlmî araştırmalarını uğurlarında canını feda ederek nihayetlendirmeye düşüneyecek kadar bunlara kendisini vermiş bulunan Galile'nin Kilise ile mücadeleye tehalük gösterdiği yoktu. Enkizisyonun nüfuz ve kudretini biliyordu. Böyle olmakla beraber maalesef yanlış bir adım atmış ve saflık gafletine düşmüş bulundu. 1613 Birincikânununda Copernic sistemi hakkındaki hakikî kanaat ve düşüncelerini ihtiva eden bir mektup yazdı.

1611 senesinde kendi arzusile Roma'yı ziyaret etmiştir. Kendisinin Copernic sistemini benimsediği malûm bulunmasına, **Sidereus Nuncius** isimli kitabında bu sistemi izah ve talim etmiş olmasına, onun Müşteri seyyaresinin peyklerini ve Zühal'in hâlesini keşfedişi bu mesleğin delillerini kuvvetlendirmiş bulunmasına ve heyet ilminde Ptoleme sistemi taraftarlarının düşmanlıklarını esasen celbetmiş olmasına rağmen Papa ve Kardinaller tarafından nezaketle kabul olundu. Onun bu ziyareti, bir cezaî takip hâdisesinden ziyade parlak bir muvaffakiyet ve zafer teşkil etti. Kendisi de muti ve hürmetkârdı. Papa ile bir mülâkatta bulundu; Papa kendisini nezaketle karşıladı. O zaman büyük bir mevki ve nüfuz sahibi olan Bellarmine ile konuştu. Bu zat kendisine hiç bir itiraz veya serzenişte bulunmadı. Fakat Galile'nin haberi olmadan düşmanları faaliyette idiler. Bu aynı sene içinde Cremonini adında birisi aleyhindeki bir davaya bakılmakta idi; Mukaddes Kongregasyon'un (Enkizisyon Mahkemesi) 17 Mayıs 1611 tarihli zabıtlarında yazılı olan şu aşağıki fıkra, Galile'nin aleyhindeki takibata ilk kapıyı açan vaka olmuştur: «Doktor Caesar Cremonini aleyhinde görülmekte olan davada Felsefe ve Riyaziye Profesörü Galile'nin malûmatına müracaat edilmesi teemmül ve tezekkür edildi.»⁶¹ Arası çok geçmeden bunu Galile aleyhinde yapılan bir itham veya ihbar takip etti. Galile farkında olmıyarak düşmanlarına kendi aleyhinde bir hüeurrt noktası ve muvaffakiyet fırsatı vermişti. 1615 senesinin Şubatında, Floransa Dominiken'lerinden Fra Nicolo Lorini adında biri Galile'nin bir yazısını tevdi etti. Bu, Benedetto Castelli'ye hitaben gönderilmiş bir mektuptu. Bu mektupta Galile arzın hareket etmekte olduğuna mütedair Copernic meslek ve nazariyesini müdafaa ediyordu. Yapılan ihbarda bu mektubun bu itibarla «birçok şüpheyi davet eden mütecasirane sözleri ihtiva ettiği» (D. Berti, *II Processo Originale di Galileo Galilei*, p. 16.) bildiriliyordu. İhbarnameye

⁶¹ K. von Gebler, *Galileo and the Roman Curia* (tr. Sturge), p. 36.

Galile'den sadık dostu ve talebesi Gastelli'ye yazılmış olan [bir mektubun bir kopyesi iliştilmişti. Bu mektuba büyük bir ehemmiyet atfedildi. Adı geçen mektup Piza'da Toskana Büyük Dükasının sofrasında Galile'nin keşifleri etrafında geçen bir konuşma üzerine yazılmıştır. Bu musahabe esnasında Castelli, Copernic'in görüş ve noktai nazarını müdafaa etmiş. Saraydan ayrılmış; fakat tekrar çağırmışlar; döndüğü zaman Büyük Dükanın anasını Copernic'in nazariyesine, Mukaddes Kitaba muhaliftir diye hücum eder bir vaziyette bulmuş. Sonra Castelli bu vakayı Galile'ye nakletmiş. Neticede Galile de kendisine yukarıda sözü geçen mektubu yazmış ve bunda Copernic sisteminin hem İncil, hem de tabiat ile kabili telif olduğunu serdetmiştir. 21 Kânunuevvel 1613'de yazılmış (*Ibid.*, p. 18.) olan bu mektupta Galile, Cosmo Medici'nin karısı olan Avusturya Magdalena Düşesi tarafından izhar edilmiş olan şüpheleri izale etmek istemişti. Kendisi Mukaddes Kitabın hükümlerinde yanlış ve hata olamayacağını, ancak bu hükümleri tefsir ve izah edenlerin, hususile tenakuzlara sevkedebilecek olan lâfzı hakikate yani maksada değil de kelimelere tutundukları zaman, hata edebileceklerini söylüyordu:

«Böylece Mukaddes Kitapta birçok sözlere rastlanır ki bunların bazıları kelimelerin lafzı ve zahirî manalarına bakılacak olursa hakikatten inhiraf eder gibi görünürler, fakat onlara bu zahirî görünüşün verilmesinin hikmeti vardır: Bu sözler, halk kitlelerinin cehaleti nazara alınarak ve onların anlayış seviyelerine uydurulmak ve ayarlanmak maksadile bu kılığa sokulmuşlardır.»

Galile burada Kardinal Baronius'ün şu sözlerini zikreder: «Ruhülkudüs bize göğe (cennete) nasıl gidileceğini öğretmeği kasdetmiştir, yoksa göklerin nasıl gittiklerini (yani: göklerin halini) öğretmeği değil.» Ondan sonra şunları söylemeğe başlar:

«Eğer ilahiyat ilmi yalnız en yüksek meselelerle iştigal ediyor ve uhdesine tevdi edilmiş bulunan âli salâhiyet sayesinde saltanatını idame ederek daha aşağı ilimlere —bu ilimler necat ve halâsı alâkadar etmedikleri cihetle— iltifat ve tenezzül etmiyorsa, o halde, ilahiyat profesörleri de tetkik ve tettebbii etmedikleri mevzular üzerinde salâhiyet iddiasında bulunmamalıdır. Zira bu tıpkı bir müstebit hükümdarın veya mutlakiyet rejiminde bir idarecinin, kendisi doktor veya mimar olmadığı halde, halkın, kendi verdiği talimata göre tedavi olmalarını veya bina yaptırmalarını— zavallı ahaliden hasta olanların hayatı için büyük bir tehlike olması ve binaların muhakkak ve aşikâr harabisi bahasına— istemesine benzer.»

«Filhakika,» diyor,

«Mukaddes Kitabın hükümlerinin hakikî manalarını, tabiate müteallik olup ya hislerimizin açık şehadeti ile veyahut ilzam edici şekilde ispat olunduklarından dolayı tamamen kat'î ve muhakkak olan neticelere uygun bir şekilde bulup ortaya çıkarmak zahmetini ihtiyar etmek âkil müfessirlere terettüp eden bir iştir. Böyle olunca, İncil, her ne kadar Ruhülkudüsün emri ise de, yukarıda söylenen sebeplerden dolayı birçok yerlerinde ve fıkralarında harfîyen mana verilerek yapılandan başka bir yolda tefsire mütehammil ve müsait olduğu ve bundan başka, bütün müfessir ve sarihlerin Allaktan ilham aldıkları kat'iyetle iddia olunamayacağı cihetle, ben, tabiatî alâkadar eden ve bilâhare hislerimizin şehadeti ile veya mülzim ispatlarla akisleri sabit olabilecek olan iddia ve neticeleri Mukaddes Kitabın hükümlerine, hakikat diye, hiç kimsenin zorla mal etmesine

müsaade edilmemesinin akıl ve hikmete uygun düşeceği fikrindeyim;»

Görüldüğü üzere bu mektup, muharririnin, âkil ve vukuf sahibi ilâhiyatçıların Copernic nazariyesi hak- kındaki fikirlerine işaret etmekteki hüsnüniyetini gösteren nazik, mutedil ve uysal bir yazıdır. Ancak şu var ki bu mektup şu manidar mülâhaza ile bitiyordu: «İncil in hükümlerini ne doğru, ne yanlış kılmak, ne de onları fiilen olduklarından başka türlü eylemek ve değiştirmek hiç bir beşerî mahlûkun elinde değildir.»⁶²

Arada, Galile ile dostlarının haberi olmadan Enkizisyon gizliden gizliye faaliyete geçmişti. İlk iş olarak, o zamana kadar esaslı addedilmemiş olan bir şeyi yapmanın yani Papalığın Copernic sistemi karşısındaki vaziyetini tayin etmenin zarurî olduğu mülâhaza edildi. Copernic sistemi, o âna kadar şüpheli gözle görülmüş ise de açıkça mahkûm edilmiş değildi.

26 Şubat 1615 de Mukaddes Kongregasyon'un Reisi Kardinal Mellini, kâtibine, mektubun aslının «mahirane bir tarzda» elde edilmesini emretti. Mektubu ele geçirmek pek kolay bir iş değildi. Fakat Galile, masumiyetinden emin olduğu için, mektubun aslına uygun bir kopyesini kendi elile verdi. İşte bu suretle davada ilk müsbet adım atılmış oldu. 19 Mart 1615 te, Floransa Papazı olup Galile'nin seyyiatını bilhassa yakından bildiği rivayet edilen Caccini'nin isticvap olunması emredildi⁶³.

Bu isticvap 20 Mart 1615'te yapıldı. Caccini evvelce Mukaddes Kitabın «Güneş hareket etmesin» ve «Siz, ey Galilya ahalisi ne diye gökyüzüne bakıp duruyorsunuz? » sureleri hakkında vermiş olduğu bir vaizin muhtevasını tekrarladı. Buna yeni bir takım ithamlar ilâve etti; Galile'nin «Allah kaim binefsihi değil hadistir; Allah hassastır, çünkü İlâhî hisler O'nda tecellî eder; Azizlerin gösterdikleri söylenen mucizeler hakikî mucize değildir»⁶⁴ diye iddialarda bulunduğunu söyledi.

Dominiken tarikatından bir Papaz olan Ximenes ile genç bir asilzade olan Attavanti isminde iki şahidin sorguya çekilmeleri yüzünden araya uzunca bir fasıla girdi. Fakat bu iki şahidin pek az şey söyleyebildikleri görüldü.

Bunun Üzerine Enkizisyon Mahkemesi Caccini'nin ithamı üzerine hiç bir muamele yapmamağa karar verdi. Buna mukabil hâkimler Copernic mesleği hakkında tahkikat ve tetkikat yapmağa koyuldular⁶⁵. Üççeyrek asırdan fazla bir müddetten beri dünyanın gözü önünde durup durmakta olduğu halde o zamana kadar bu meslek hakkında hiç bir fikir beyan edilmemişti. Fakat Şubatın yirmi üçünde bu bapta kat'î bir adım atıldı.

Meseleyi tetkike memur edilmiş olan Hâkim Muavinleri şu iki kaziyenin Rafızîlik olduğunu ilân ettiler:

1 — Güneş dünyanın merkezidir ve yerinden kımıldamaz;

⁶² Gebler, p. 70.

⁶³ Berti, p. 28.

⁶⁴ Gebler, p. 57.

⁶⁵ F. H. Reusch, *Der Prpcess Galileis und die Jesuiten*. p. 108,

2 — Arz dünyanın merkezi değildir; sabit olmayıp müteharriktir; aynı zamanda, bir günde tamamlanan bir devir ile döner (Gebler, p. 76).

Birinci söz, diyordlardı, felsefece abes ve mecnunanedir ve kat'iyen Rafizîlik teşkil eder. İkinci kaziye içn de şunu söylemek lûtfunda bulundular: Bu söz dahi felsefî noktai nazardan ve «İlâhiyat ilminin kabul ettiği hakikat bakımından» aynı veçhile merdud ise de «iman ve dinî akide zaviyesinden bakılınca daha az hatalıdır.»

Olup bitenlerin havadisi döne dolaşa Galile'nin kul ağına kadar gittiğinden mumaileyh kalkıp kendiliğinden Roma'ya gitti. Kendisi bunu şöyle söyler: «1616 yılında, çağrılmadan kendi arzumuyla Roma'ya gittim.» (*İbid.*, p, 71.)

Muvasaletinde, Copernic sistemine konmuş olan sansür ve yasaktan haberdar edildi.

25 Şubat 1616'da, kendisinin dostu olan Kardinal Bellarmine, Galile'yi yanına çağırıp ona güneşin sabit olduğundan veya arzın hareket ettiğinden hiç bîr suretle bahis ve bunu müdafaa etmemesini tavsiye etmeğe ve «filhakika şayet itaat etmiyecek olursa hapsedilebileceğini»⁶⁶ ihtar eylemeğe memur edildi.

Buna tevfikân ertesi gün (26 Şubat 1616) Kardinal Bellarmine, Galile'yi huzuruna celbetti. Mülakatın resmî kaydında Galile'ye «güneşin dünyanın merkezi ve sabit ve arzın ise hareket halinde olduğu hakkındaki adı geçen fikrinden tamamen vazgeçmesi ve bundan böyle bu fikri yazı ile veya ağızdan nasıl olursa olsun hiç bir surette ileri sürmemesi, öğretmemesi ve müdafaa etmemesi, aksi takdirde Enkizisyon Mahkemesinde aleyhine takibata tevessül edileceği»⁶⁷ emir ve tenbih olunduğu ifade edilmektedir.

26 Şubat 1616'da Kardinal Bellarmine, Galile'nin itaat edeceğini vadettiğini bildirdi. «Vaidin mantuku: Mumaileyhin mezkûr fikri külliyyen terkedeceği ve bundan başka onu hiç bir veçhile ileri sürmiyeceği, öğretmiyeceği ve müdafaa etmiyeceği ve aksi takdirde kendi aleyhine Enkizisyon Mahkemesinde takibat yapılmasına razı olduğu mealindedir.» (Berti, p. 9.) Bu, dramatik, manidar ve unutulmaz bir karşılaşma idi; tarihte bundan daha hazin, daha manidar ve unutulmaz bir karşılaşmaya az tesadüf olunur; eski ile yeninin buhranlı bir karşılaşması.. Her ikisinin de daha iyi mümessilleri bulunamazdı; Bir tarafta, İlmî usulleri son neticelenene kadar takip eden ve bugünkü ilmin ve ilim metotlarının öncüsü olan cesur müdekkik Galile; öte yanda, büyük hem de ne kadar büyük olduğunu bizim tasavvur etmemize imkân olmıyan bir sima; âlim, hukukşinas, dinî bahisler üzerinde yedi tulâ sahibi, «Katolikliğin müdafaaı hususunda Roma Kilisesinin yetiştirdiği en büyük dinî münakaşa üstadı»⁶⁸, büyük bir durdurucu kuvvet, o tarihlerde Avrupa'da kilise ve lâiklik kuvvetleri arasında hüküm süren cidalde en müthiş döğüşçü olan Bellarmine! Onun giriştiği birçok münakaşaları anlamağa çalışmak bir eski dünya savaş meydanı ve tarlasında sapan sürmek gibidir. Öyle ki sapanın demiri yalnız alelâde çaptaki insanların kemiklerde modası geçmiş müdafaa silâhlarını değil

⁶⁶ Berti pp. 9, 52; Gebler, p. 77,

⁶⁷ Gebler, p. 78.

⁶⁸ R. F. R. Bellarmine (Card.), *The notes of the Church*, etc. (1839), p. VII.

aynı zamanda bir devin kemiklerini de meydana çıkarır. Zira kendisi bir devdi ve yaptığı iş de bir dev işi idi. Birçok teliflerinde, hususile cismanî meselelerde Papa'nın salâhiyetine dair yazdığı eserde lâik kuvvete karşı en sağlam kaleyi inşa etmiştir; öyle bir kale ki birbirini takip eden müellifler ve ilâhiyatçılar nesillerce buna gedik açmağa uğraşmışlardır. İmanın nurunu kurtarmak lâzım gelse bunu ancak onun sağ eli kurtarabilir diye bir kanaat vardı. Hilkatın müstesna kabiliyetlerle cömertçe bezemiş olduğu bu şahsiyet zerafetle katı yürekliliğin garip bir halitasıdır. Başkalarına karşı olduğu kadar kendine karşı da sert davranan bir adamdı. Biz-zat kendisinin kaleme almış olduğu tercümei hali öyle bir hikâyedir ki içinde bayağılık da vardır, fazilet de. Sineklerin, kurtların cenneti bu topraktır, onların başka cennetleri yoktur diyerek bu sebeple bir sineği veya kurdu, hattâ kendisini taciz etseler bile, öldürmek istemiyen bu zat diğer taraftan **Mors hereticorum pax ecclesioe** (Rafızîlerin ölümü Kiliseye selâmet - Mütercim) düsturunu ortaya çıkaran adamdı ve afaroz edilmiş prenslerin tebaalarına karşı her fenalığın mübah olduğunu telkin ediyordu.

Ağlebi ihtimal mülâkat dostane oldu; her halde şurası muhakkak ki Galile Romadan ayrılmadan evvel 26 Mayıs 1616 tarihinde Bellarmine'den dikkate şayan bir vesika aldı. Bunda Kardinal iftira dolu ihbarların doğruluğunu reddederek şunları yazıyordu:

«Bizim bildiğimize göre Sinyor Galile ne burada Romada bizim elimizde veya başka bir şahsın elinde, ne de başka her hangi bir yerde, kendisinin taraftarı ve müdafii bulunduğu bir fikir yeya meslekten caymış olmadığı gibi mumaleyle ıslah maksadile her hangi bir ceza da verilmiş değildir. Belki sadece, Papa tarafından yapılmış ve dînen okunması yasak kitapların fihristini tertip eden Mukaddes Kongregasyon (Enkizisyon Mahkemesi) tarafından neşredilmiş bulunan beyanat kendisine münasip bir şekilde anlatılmıştır. Bu beyanatta, arzın güneş etrafında döndüğüne, güneşin ise yerinden kımıldamadan dünyanın merkezinde durmakta olup şarktan garba doğru hareket etmediğine dair Copernic'e atfolunan mesleğin Mukaddes Kitaba mugayir olduğu ve bu itibarla bu felsefî fikir ve mesleğin serd ve müdafaa edilemiyeceği bildirilmektedir.» (Gebler, p. 88.)

Şimdiye kadar başlıca safhalarını sayıp izah ettiğim birinci dava, Mukaddes Kongregasyon'un 5 Mart 1616 tarihli karare ile kapanmıştır. Bu karar ile bazı kitaplar Yasak Listesi'ne konmuş, Copernic'in batıl mesleği **Katolik hakikatini öldürücü bir fikir** (an opinion **in perniciem Catholicoe veritatis**) olarak ilân ve mahkûm edilmiştir.

Galile'nin birinci davası diye bahsedilmek âdet olmuşsa da cereyan etmiş olan adlî muameleler bu neticeye varmağa pek az müsaittir. Bir ihbar vaki olmuştur. Fakat Galile resmen mahkemeye celbolunmamıştır. Sorguya çekilmemiştir. Her hangi bir cezaya da mahkûm edilmemiştir. Sadece kendisine teribihatta bulunulmuştur. Eğer adlî muameleler burada kalmış olsaydı, birinci davadan bahsolunduğu pek az işitilecekti.

İkinci davaya geçiyorum. Bana öyle geliyor ki Bellarmine hâlâ sağ olsaydı bu ikinci dava vuku bulmazdı. Aradan on altı sene kadar bir zaman geçmişti; Galile bu müddet zarfında tetkik ve araştırmalarına der vam etmiş, Copernic sisteminin doğruluğunu isbat eden deliller toplanmıştı; nüfuz ve kuvvetlerinin derecesini lâıykile takdir etmediği birçok düşmanları ol-

masına rağmen yüksek bir itibara sahipti. Şöhreti artmıştı; ilim adamlarından olan dostlarına yazdığı mektuplarda Copernic mesleğinden tekrar bahis ve onu müdafaa etmekle beraber bu mesleği açıkça müdafaa eden hiç bir eser neşretmemişti. İhtimal vaktile kendisine yapılmış olan emir ve tenbihin hakikî hedef ve manasının veyahut kendi tarafından yapılmış olan vaidin mahiyetinin pek farkında değildi. Yeni Papa Urban VIII'den de birçok şeyler ummuş olabilir; bu zat ilim vs irfanı sevenlerdendi; selefleri olan Paul V ve Gregoire XV den çok başka bir tabiat ve meşrebi vardı. Her ne hal ise, şurası muhakkak ki Galile düşmanlarına bir fırsat vermiş, onlar da bunu kaçırmamışlardır.

1632'de Galile, «**Dünya Hakkındaki Başlıca İki Sistem, Ptoleme ve Copernic Sistemlerine Dair Muhavereler**» isimli kitabını neşretti. Bu eserde muhavere üç kişi arasında cereyan eder. Bunlardan ikisi, İlmî muhakemelerle, arzın iki türlü hareketi olduğunu müdafaa ederler, ihtimal biraz manidar olarak «Simplieus» (yani Basit Adam) ismi verilmiş olan üçüncüsü de, zaif muhakemelerle, Aristo mektebinin fikirlerini terviç ve müdafaa eder. Galile'nin asıl maksadını gizlemek için bulduğu bu çare ve bahane ile zahiren takındığı bita-raflığa kimse aldanmadı. Kitabının mukaddemesinde: «Sırf riyazî bir faraziyeden hareket ettiğini ve hedefinin, ilmin kabul ettiği her metodu kullanarak Copernic nazariyesinin arzın hareketsizliğini müdafaa eden nazariyeye —bittabi mutlak bir manada olmıyarak— üstünlüğünü göstermek olduğunu ilh...» (Berti, p. 69.) söyler ve alaylı bir tarzda şunları ilâve eder:

«Bu mülâhazaların dünyaya şunları isbat edeceğini umarım: Şayet başka milletler gemicilikte daha ileri gitmişlerse biz de tetkik ve nazariyede geri kalmış değiliz; şayet —aksi fikre sadece bir riyaziye heves ve kaprisini tatmin için iltihak ederek— hakikatte yine arzın hareketsiz olduğu sözüne rücu ediyorsak, bu, mevzula dikkatle meşgul olan diğer birçok âlimleri hor görmemizden ileri gelmeyip belki, şayet başka sebebi yoksa, ancak arzın sabit olduğu sözüne sofuluk ve din tarafından bezlolunan kudretli müzaheretten ve insan düşüncesinin zâfına olan vukuftan dolayıdır.» (Ibid., p. 70.)

Yukarıda adı geçen «Muhavereler» adlı kitabının Floransa'da basılmasına izin almak için Galile birçok güçlükler çekti. Nihayet **imprimatur** (basım ruhsatı) verildi ve kitap büyük bir kabul ve rağbetle karşılandı. Aynı zamanda birdenbire müellifinin başında, evvelce atlatmış olduğundan daha şiddetli bir fırtına patladı. Evvelâ, emirnameler çıkarılarak kitabın satışı durduruldu (Gebler, p. 166.) Sonra, ilâhiyatçılardan ve ilim adamlarından mürekkep bir komisyon kitabın tetkikine in- mtır edildi. Bir ayda komisyon Galile'nin son derece aleyhinde bir rapor hazırladı. Raporda şu noktalar muaheze ediliyordu:

«1) Galile emirsiz ve buna dair hiç bir müraca- atte bulunmaksızın Roma'nın basım ruhsatıyesini (**imprimatur**) kitabın baş sahifesine koymuştur.

«2) Mukaddemeyi başka harflerle bastırmış, onu kitabın diğer kısımlarından ayırarak faydasız kılmıştır; sonra da, dinin kabul ettiği nazariyeyi en sona, bulunması güç bir yere koymuş ve müdafaasını da bir budalanın ağzına bırakmıştır; bu nazariye diğer muhatap tarafından soğuk karşılanmaktadır, öyle ki buna yalnız alelacele ve hafifçe temas edilmiş olup tamamile münakaşa ve müdafaa edilmiş değildir.

«3) Kitabın içinde, ya arzın hareket ettiğini ve güneşin sabit olduğunu mutlak şekilde söylemek veyahut bu noktai nazarın istinat ettiği delilleri mukni ve mutlaka doğru diye göstermek veyahut da hilafının tezahür etmesini imkânsız kılmak suretile Galile birçok yerlerde sık sık misal ve faraziye den ayrılmış, işi ciddiye almıştır.

«4) Mevzudan, sanki bu bapta evvelce verilmiş bir karar yokmuş da izah bekliyormuş gibi bahsetmiştir. Hâlbuki hakikatte izah beklediği de yoktur.» (Gebler, p. 173)

Bundan sonra raporda Galile'nin 1616 senesinde kendisine yapılmış olan emir ve tenbihten de ayrılmış olduğu kanaati izhar ediliyordu. Vak'a meydanda idi; Galile, Mukaddes Kongregasyon (Enkizisyon Mahkemesi) ile alay etmiş, eserin neşrine muhalefet göstermemiş olan Papa'yı ahmak yerine koymuş ve Papalık emirnamesini gülünç bir vaziyete sokmuştu.

Böyle bir ağır suç, Enkizisyonun âdetine göre, şiddetli bir ceza isterdi (Gebler, p. 174).

Bundan sonra işlerin arkası çabuk gelmiştir.

23 Eylül 1632'de Papa, Galile'nin Umumî Komiserlik huzuruna çıkmasını emretmiştir.

9 Kânunuevvel 1632'de bu hususta kat'î karar verilmiştir.

30 Kânunuevvel 1632'de yeni bir emir daha verilmiştir ki bunda davete icabet etmemek için ileri sürülen «kaçamaklar»a Enkizisyonun artık müsamaha etmiyeceği, Galile'nin Roma'ya gönderilmesi, «tevkif edilmesi ve prangaya vurulması»⁶⁹ zikredilmektedir.

Galile uzun müddet işi savsakladı; zafiyetini öne sürdü. Yaşının ilerlemiş olduğundan, sıhhatinin müsait olmadığından, gözlerinin görmediğinden, Allaha karşı isyanından dolayı duyduğu nedametten, dindarlığından, itaatinden bahsetti. Dostları, hasta olduğu için yollarda ölebileceğini ileri sürdüler. Fakat bunların hiç biri fayda vermedi. Papa kızmıştı, yumuşamıyor, bükülmüyordu; kendisi ahmak yerine konmuştu, o da şimdi çok sert davranıyordu. «Galile bir sedye içinde yavaş yavaş gelebilir; gelmeli ve burada şahsen isbatı vücut ederek muhakeme olmalıdır. Rabbim, kendi başını bu belâlara ve güçlüklerle sokacak derecede dalâlete düştüğünden dolayı taksiratını affetsin; biz Kardinal iken onu bunlardan kurtarmıştık.» (Gebler, p. 183)

Galile kederden bunalmış, ümitsizlik içinde boğulmuş bir vaziyette idi. Bir arkadaşına yazdığı mektupta:

«Bu iş o kadar çok canımı sıkıyor ki» diyor «bana, münevver insanların umumiyetle takip ettikleri basılmış yoldan biraz ayrılmaya çalıştığım ve ümitlendiğim bu tetkiklere harcamış olduğum zamana lânet ettiriyor. Yalnız dünyaya yazılarımdan bir kısmını neşir ve ilân ettiğime pişman olmakla kalmıyorum, aynı zamanda içimde, henüz elde olanları da ateşe atıp yok etmek ve böylece fikirlerimin kendilerine bu kadar mahzurlu geldiği düşmanlarımın hırs ve arzularını tatmin etmek duygusu da doğuyor.»⁷⁰

⁶⁹ Berti, p. 79.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 178.

Galile işte bu haleti ruhiye içinde Roma'ya gitmeğe mecbur oldu; sedye ile seyahat etti; 1633 Şubatında Roma'ya vardı. 12 Nisan 1633 tarihinde Enkizisyon Mahkemesinin huzuruna çıktı. 1616 senesinde Bellarmine ile aralarında geçmiş olan mülâkata dair rızan uzadıya sorguya çekildi⁷¹. Galile'ye göre Bellarmine kendisine Copernic mesleğinden faraziye mahiyetinde (ex **suppositiōne**) bahsetmeğe müsaade etmişti: «Bu meslek bir faraziye olarak müdafaa edilebilir, yine bu mahiyette olarak onun hakkında yazı da yazılabilirdi.» Galile kendisiyle Bellarmine arasında vaki uzlaşmanın manasını iyi anlamamış olduğunu, kendisinin Copernic mesleğini talim ve tedris etmemek hususunda aslâ taahhüt altına girmediğini söylemiştir. Fakat isticvap esnasında sağdan soldan sorulan suallerle sıkıştırılınca, bu mesleği serd veya müdafaa etmemesinin kendisine emir ve tenbih edilmi solduğunu kabul ve itiraf etti. «Olabilir ki bu tenbih ve emirde “ve **öğretmemek**” kelimeleri de vardı. Fakat ben hatırlamıyorum. Keza “**nasıl olursa olsun hiç bir suretle**” (**quovis modo**) tabiri de hatırımda yok.» (Ibid, pp. 204-5). O âna kadar işler yolunda gitti; kendisine huşunetle muamele edilmedi; gerek kendisi ve gerekse hizmetçileri için emrine büyük ve konforlu daireler tahsis olundu (Ibid, p. 209). Öyle ki kendisinin yalnız adı mevkuftu.

30 Nisan 1633'te ikinci isticvap yapıldı. Bu isticvapla beraber Galile'nin halinde herkesi hayrete düşüren bir değişiklik husule geldi. İlk dinlenişinde Copernic sisteminde ısrar ve bunu müdafaa ettiğini veyahut her hangi bir emre veya vaide muhalefet etmiş bulunduğunu inkâr etmişti. Bu ikinci sorguya çekilişinde ise kusurunu itiraf ederek yazılarında bir parça itaatsizlik şaibesi mevcut olduğunu ikrar etti: «O halde benim hatam, bunu itiraf da ederim, boş bir tülû emelden, sırf cehalet, zühul ve dikkatsizlikten ileri gelen bir kusurdur.» Galile bu iğrenç cayış ve nükûlünde daha ileri gitti: «Arzın hareketi ve güneşin sabitliği hakkındaki mahkûm ve yasak edilmiş olan fikri doğrudur diye müdafaa etmemiş ve hâlâ da etmemekte olduğuma dair söylediğim sözlerin teyidi Z'mnmda, eğer, benim de arzu etmekte olduğum veçhile, bana bu bapta daha açık bir ispatta bulunmak için lâzım gelen zaman ve vasıtalar verilecek olursa, bunu yapmağa hazırım.» (Gebler, p. 215.) Hangisi daha fena idi? diye sorulabilir; Bruno'yu yakmış olan mahkeme mi, yoksa gayrı meşru vasıtalar ve itrna ile böyle haysiyetsiz itiraflar elde eden mahkeme mi?

10 Mayıs 1633'te Galile'yi bir daha dinlediler. Galile bu defa, adı geçen memnu fikri müdafaa ve tedris etmemesi hakkında kendisine yapılmış olan emir ve tenbihin aradan geçen on dört, on altı sene içinde hatırından çıkmış olduğunu ve hafifletici birer sebep olmak üzere de, ilerlemiş yaşını, vücutça acınacak derecede rahatsız olduğunu ileri sürdü.

Kongregasyon (yani Enkizisyon Mahkemesi) yine de hâlâ memnun değildi. Bu mahkemenin sadece şifahî itiraflarla iktifa etmemesi tatbik etmekte olduğu içtihatlar icabı idi; buna nazaran hakikî kanaat ve itikadı keşfetmek için vicdanın tâ harimine kadar inip mafizzamiri bulması, orada gizlenen şeyleri meydana çıkarması gerekiyordu.

16 Haziran 1633 tarihinde Mukaddes Kongregasyon:

⁷¹ Berti, p. 85.

«Mumaileyh Galile'nin maksat ve samimî kanaati anlaşılmak üzere yeniden ve işkence tehdidi altında sorguya çekilmesine ve şayet ısrar ve temerrüt edecek olursa Mukaddes Ofis'in (Enkizisyon Mahkemesi) huzurunda sözünü geri almağa davet edilmesine, Mukaddes Kongregasyon'un arzusuna tevfikane hapse mahkûm edilmesine, ayrıca bundan böyle bir daha ister ağızdan, ister yazı ile nasıl olursa olsun hiç bir surette ne arzın hareketi veya güneşin sabitliği meselelerini ve ne de bunların zıddı fikirleri münakaşa etmemesinin kendisine tenbih olunmasına, aksi takdirde hakkında dalâlete riicu etmiş gibi muamele yapılmasına» (Gebler, p. 223n) karar verdi.

21 Haziran 1633 te bir isticvap daha ve tekrar menfur bir itiraf: «Copernic'in bu fikrini bana bunu terketmekliğim emri tebliğ olunduğundanberi müdafaa etmedim ve etmiyorum; bundan ötesine gelince, ben burada elinizdeyim, bana ne isterseniz onu yapınız.» Celsenin zabıtlarında bu bapta denilmekte olduğu veçhile: «Kendisine, hakikati söylemesi ve aksi takdirde işkenceye götürüleceği anlatıldığından» kolu kanadı kırılmış ihtiyar şunu söyliyebildi: «Burada itaat etmek için bulunuyorum; ben bu fikri, arzetmiş olduğum veçhile, emir ve kararın ısdarından sonra artık müdafaa etmedim.»(Gebler, p. 227). Galile zillet çanağının dibindeki tortuları içmeğe mecbur kalmıştır.

22 Haziran 1633 tarihinde St. Maria sopra la Minerva isimli Dominiken Manastırında mahkemenin hükmü tefhim edilmiş ve Galile de sözlerini geri almıştır. Karar, yukarıda bahsi geçen « Muhavereler » adlı kitabın neşrinin yasak edilmesine ve Galile'nin Enkizisyon Mahkemesinin resmî zindanında bu mahkemenin arzusunun devamı müddetince hapse mahkûmiyetine mütedair idi. Hepsinin arkasından son safha olarak Galile'ye sözünden cayma merasimi yaptırıldı. Bu cayma, menfur ve kayıtsız şartsız idi. Galile, Copernic'in meslek ve fikirlerini müdafaa etmemek ve öğretmemek hususunda Mukaddes Ofis'in emirlerine aykırı hareket etmiş olduğunu ve kendisinden haklı olarak şüphe edilmiş bulunduğunu kabul ettikten sonra şunları söylemiştir: «Samimî yürek ve sahte olmıyan hakikî bir iman ile sözlerimi geri alıyorum; bahsi geçen kusur ve rafiziliklerle, nasıl olursa olsun Mukaddes Kiliseye muhalif olan alelilâk diğer her türlü mezhep ve hatalara lanet ediyorum; bunlardan nefret ediyorum, bütün yaptıklarına tövbe ediyorum. Bundan böyle hakkımda buna benzer bir şüphe fırsatı verebilecek olan her hangi bir şeyi ağızdan veya yazı ile bir daha söylemeyeceğime veya müdafaa etmeyeceğime yemin ederim.» (Gebler, p. 243). Galile'ye bedenî işkence yapılmamıştır, kule zindanına kapatılmamıştır, fakat kendisinden hiç bir hakaret ve mezellet de esirgenmemiştir.

Şimdi burada ihmali kabil, fakat hakikatin anlaşılması için söylenmesi elzem olan bir takım hâdis ve hallerden bahsetmeme sıra gelmiştir. Temas edeceğim bu vakıalar bana Galile'nin ikinci davası, şayet bir kaç sene daha evvel veyahut bir kaç sene daha sonra olsaydı, açılmazdı kanaatini vermektedir.

Davanın cereyanı sırasında bazı kitapların katiyyen yasak edilmiş olduğunu yukarıda söylemiştim. Buna mukabil diğer bazı kitaplar ise **donec corrigantur** yani «tashih edilmeye kadar» menedilmiş bulunuyordu. Bunlar için ayrı ayrı iki fihrist vardı: Birinciler **Index Prohibitorius** yani «sureti kat'iyede memnu kitaplar listesi» ne, İkinciler ise **Index**

Expurgatorius yani «tashihlerinden evvel okunması yasak olan kitaplar listesi» ne konurdu. Bahsettiğim zamanda bu usul gerek Devlet ve gerekse Kilisece hemen hemen umumî kaide halini almıştı. Bu bapta Kilise ne yaparsa Devlet de, onun kadar sistematik bir şekilde olmakla beraber, onu yapıyordu.

İptidaî bir şekilde yasak usulünün tatbikinin on şıltıncı veya on yedinci asırlardan daha evvelki zamanlara kadar dayandığı doğrudur. Yazılar ve edebiyat üzerinde icrayı kaza etmek ve bu kazaî miirakabeye Kilisenin veya Devletin damgasını vurmak iddiası, eski bir iddiadır. Bu bapta Milton'un ruhsatsız kitap basımı hakkındaki konferansında izahat vardır. Muhtelif Ruhanî Meclisler bazı nevi kitapların basılmasını menetmişlerdi; meselâ İznik Ruhanî Meclisi gibi (325) (F. H. Reusch, *Der Index der verbotenen Bücher*, I. 9.). Matbaacılığın icadı, meselelerin ehemmiyetini bir kat daha arttırmıştı.

Hem Kilise, hem Devlet matbaacılıktan gelebilecek suiistimal ve tehlikelere karşı faal ve dikkatli bulunuyorlardı. On altıncı asır esnasında bütün Avrupa'da bu sansür usulü tatbik edilir oldu. Bütün Ruhanî Heyetler, üniversiteler de dahil olmak üzere, bu murakabeye hak iddia ediyorlardı. Hatta ruhanî sınıfa mensup yüksek rütbeli şahsiyetler ile en yüksek hukuk hâkimi bile münferiden bu hakkı istiyorlardı⁷⁰. Meselâ 1520 senesinde Wolsey çıkardığı bir emirname ile Luther'in eserlerini yasak ettiği gibi, Henri VIII de böyle yapmıştır⁷². Mary de aynı suretle hareket etmiştir. Henry VIII bazı kitapların basılmasını yasak eden emirnameler ısdar etmiştir. 1529 tarihli emirnamede seksen beş kitabın ismi sayılmakla idi. Aynı sene zarfında Charles V de buna benzer bir yasak emri çıkarmıştır (Rusch, p. 87.). İptidada bu fihristler bilmeden anlamadan hazırlanıyor ve tanzim edenler bunları Louvain ve İspanyol Fihristlerinden kopye ediyorlardı (Ibid, p. 6). Mevzubahs ettiğimiz zamandan biraz evvel bu mesele sistemli bir nizam altına alınmıştı. 1559 da Paul IV'ün zamanında bir «yasak müellifler ve kitaplar listesi (*Index auctorum et librorum*) neşrolunmuştu. Bunun arkasından, 1562-3 senelerinde bir komisyon marifetile hazırlanmış olup 1564 senesinde Pius IV tarafından neşredilmiş olan bir başka Fihrist gelir; 1590 yılında Sixtus V zamanında bir başkası, 1596 da Clement VIII zamanında da bir diğer Fihrist neşredilmiştir. Keza Kongregasyon'a (En- kizisyon Mahkemesi) yol göstermek için on kaide hazırlanması bu zamanlara tesadüf eder. Bu kaideler 24 Mart 1564 tarihli Papa Fermanında yazılıdır; bir tanesini aşağıda zikrediyorum:

«9 uncu kaide.— Toprağa, suya, havaya, ateşe, ele bakarak veyahut görülen rüyalara göre veya ölülerin ruhlarını çağırarak suretile yapılan fal ve kehanetlere dair yazılarla mukaddesata küfürden, sihirbazlıktan, zehirlerden, kâhinlikten, büyücülükten bahis olanlar kat'î surette merduttur. Rahipler dahi, heyet ilminin adliyece yasak edilmiş olan bahislerinden veya gelecekteki hâdiseler hakkında iddialı kehanetlerle ihtimalât ve tesadüfî hallerden veya insan iradesine bağlı fiil ve hareketlerden bahseden kitapları, eserleri ve fihristleri eşhasın okumamalarına veya elde bulundurmamalarına dikkatle nezaret edeceklerdir.» (Reusch, p. 338).

Lâkin bahrî seyriseferde, ziraatte ve tababette olduğu gibi tabiî hâdiselerin tatbikat ve müşahadatına müsaade edilmiştir.

⁷² J. Mendham, p. 20.

Hâdise bir kaç sene daha evvel veya bir kaç sene daha sonra zuhur etseydi, Copernic sistemi yasak kitaplar Fihristine geçmezdi diyor ve bunun başka türlü olabileceğini düşünmüyorum. Fihristin tanzimi ile iştigal etmiş olanlara karşı dürüst olmak için şunu ilâve etmek lâzımdır ki bu zevat fizik ve tabiî ilimler sahasına doğrudan doğruya olarak pek nadiren müdahale etmişlerdir. Onların murakabe etmeği aradıkları şey felsefî meslek ve bir de kelimelerdi. Fakat bir kere mahkûmiyet hükmü verildi mi onda ısrar edilirdi. Bugün bu şekilde bir tetkik ve murakabe usulü yalnız tiyatro piyesleri hakkında caridir. Halen İngilterede tiyatro eserlerini murakabe eden makam (Censor of plays), işte o Fihrist müellifleriyle Yıldızlı Kamaranın (Star-Chamber, İngiltere’de celselerini tavanında ve duvarlarında yıldızlar serpili bir odada akteden Yüksek Adalet divanı idi. Henry VII bu Mahkemeyi yeniden tensik ederek onu bir istibdat vasıtası haline koymuştur. Burada muhakemeler juri heyetinin iştiraki olmadan yapıldı; verilen kararların istinaf ve temyizi yoktu. Henry VIII, Elizabeth, Jacques I ve Charles I zamanlarında bu mahkeme; hükümdarın gösterdiği herkesi ölüme ve ağır cezalara mahkûm etmek suretile gaddarcasına icrayı hüküm etmiştir. 1641 senesinde Parlamento tarafından ilga olunmuştur. (mütercim) (Star Chamber’in) eskiden matbualar hakkında haiz olduğu evvelden ruhsat ve müsaade vermek salâhiyetlerinin zamanımıza kadar gelebilmiş olan doğrudan doğruya ve biricik torunlarıdır.

VI. SERVETUS DAVASI

Şimdi tarihçesini yapacağım bu dava, davayı tahrik ve takip edenler cihetinden arada pek büyük bir fark mevcut olmakla beraber, aşağı yukarı Bruno’nunkini andırır. Görünüşte Rafizîlikten dolayı açılmıştır, fakat başka sebepleri de vardır. Muhakemenin icra edildiği yer Roma değil Cenevredir. Suçluyu mahkûm eden mahkeme Enkizisyon Mahkemesi değil bilâkis onun düşmanlarından mürekkep bir mahkemedir. Fikir tarihinin bir hâdisesi olarak çok defa tetkik edilmiş bir davadır, fakat hukukçuyu alâkadar edecek hususiyetleri vardır. Belki bugün de bize birçok şeyler öğretmekten hali kalmıyacak bir davadır. Bruno, Vanini, Campanella ile en cesur mütec’editlerin bir çoğu gibi Servetus de menşe itibarile cenup Avrupası’ndandır, kendisi İspanya’lıdır. Servetus’ün Bruno’ya daha başka benzeyiş noktaları da vardı. O da İntibah Devrinin (Renaissance) çocuğu idi; yeniliklere vurgun; yüzü istikbale dönük; kendisinde Bruno’nun şair ve filozof dehası yok, fakat hakikî bir müdekkik, geniş mikyasta bir bilgi sahibi, mütenevvi mevzulara alâka gösteren ve hepsine de bihakkın vâkıf olan bir adam. Mumaileyhin hayranları onun kanın cevalânını keşfetmekte Harvey’e tekaddüm ettiğini iddia etmişlerdir. Bu iddianın doğru olup olmadığını söylemek bana ait değildir; bunu mütehassıslara bırakıyorum. Heyet ilmi ile iştigal etmekle beraber diğer birçok mevzularda kendi zamanını aşırıyordu. Bruno gibi o da bilgiye susamış, her şeyi öğrenmeğe meraklı, durup dinlenmez, kozmopolit, biraz da burnu havada, kendine güvenen bir adamdı. «Keskin bir zekâ ve kuvvetli bir hayal ile beraber ateşli, hilkatın cömert mevhibelerine mazhar, garip mizaçlı, tulû emel sahibi, cesur ve içi mücadele ruhuyla dolu bir yaradılış..» (F. W. Kampshultc, Johcnvn Calvin, seine Kirhc unel sein Staat in Geni, II. 170.)

Doğuştan kavgacı ve kendi kuvvetine güvenle dolu olduğu için Michael'in (Büyük meleklerden Mikâil'dir. Saint Jude, İncil'e ilâve edilen havarî mektubunda (Epître; 1, 9) Mikâil'in İfrit'e karşı giriştiği bir savaştan bahseder. (Mütercim) ejderha ile olan savaşma bir yakınlık duyuyor ve kendisi, Michael Servetus, o da bir Michael olmayı kuruyordu. En başta zamanının ilâhiyatçıları ile mücadeleye girişti. Fakat her şeyde, her sahada ve hususile tıpta bir müteceddit olduğundan doktorlara da hücum etti. Fikrince ilâhiyatçılar da, doktorlar da yanlış yolda yürüyorlardı; hele sonuncular dünyanın başında birer taundular. Bruno gibi Servetus de hayret edilecek bir âlimdi. Bunlar Paracelsus ve Cardan ile o zamanda yaşayan daha birçok diğerleri gibi ve aynı soydan idiler; asla bir yerde duramazlar, bir memleketten ötekine kaçarlardı. Onların bu durup dinlenmeden oraya buraya gidişleri içlerinin nasıl kaynamakta olduğunu da bir ayna gibi gösterir. Aragon'da, Villanueva'da 1509 senesinde doğmuş olan Servetus bu memleketi mahiyeti pek belli olmıyan hal ve şartlar içinde terkederek 1528 senesinde Tuluz'da hukuk ve ilahiyat tahsil etmiştir. Düşmanlarından kurtulmak için ismini değiştirip Villeneuve adını takındığı rivayet edilir. Pek kısa fasılalarla onu muhtelif yerlerde görüyoruz. Bir müddet İtalya'da dolaşmış, oradan Almanya, İsviçre, Fransa'ya, Paris, Orlean ve Lyon'a geçmiştir. Hiç bir yerde mekân tutmuyordu. Lyon şehrinde o zamanın büyük matbaalarından bazıları teessüs etmiş bulunuyordu. Servetus orada matbaa musahhihliği yapmış; Ptoleme'nin Coğrafya smı (Geography) tabetmiştir. Oradan Paris'e dönmüş, coğrafya, riyaziye ve heyet ilmi hocalıkları yapmıştır. İlâhiyata derin bir alâka göstermiş, kimse ile uyuşamamış, Katoliklerle Protestanlar ortası bir yol tutturmuştur. Reforma taraftarlarının bazı akidelerini hararetle kabul ettiği halde onların durdukları noktada durmayıp işi bilâkis daha ilerisine vardırması ve reformacıların önünde irkilip donakaldıkları neticeler istihracına kadar götürmüştür. Servetus reformacıların gözünde etrafa bomba savuran bir ilâhiyatçı anarşist idi. Bâle şehrinde CEcolampadius ile bozuştı.

Döne dolaşa Strasburg'a gitti, orada da tek durmadı, yine kavga çıkardı. 1531 senesinde Haguenau şehrinde **De Trinitatis erroribus Lihri VII** isimli kitabını bastırmıştır. Bu eser kendisinin uğradığı gadir ve tazyiklere başlangıç olmuştur. Sonra Servetus'ü Charlieu'de hekimlik eder, görüyoruz. Ondan sonra Parise giderek orada Rafizîlik sayılacak bir kitap neşretmiştir. Bu eser, heyet ilminin yasağa uğramış bahislerine mütedairdi. Parlâmentonun ısdar ettiği bir emirname üzerine kaçmağa mecbur olduğundan 1540 senesinde kendisini Dauphine' (Merkezi Grenoble şehri olan eski bir fransız eyaleti. (Mütercim) de Vienne şehrinde görüyoruz.

Burada da Villeneuve müstear adile hekimlik etmiş ve bir müddet için müreffeh ve sakin yaşamıştır. Başpiskoposun dostluğunu kazanmıştı. Bu zat hür fikirli bir adamdı. Servetus eğer yanlış bir adım atmasaydı orada sükûnetli hayatına devam edebilirdi. Lâkin 1553 senesinde gizli olarak **Clmstianismi Restitutio** isminde bir eser bastırdı. Bugün yalnız üç nüshası olduğu söylenen bu kitapta fikirlerini en cesurane bir şekilde açıktan açığa beyan ve tarif etmiştir. Eser putkıran (iconoclastic)⁷³ bir hüviyet taşıyordu; Reformacılar ile Katoliklerin aynı surette nefret ettikleri fikirlerle dolu idi. Bir nüshası, Calvin'in dostlarından Guillaume de Trie isminde birinin

⁷³ Iconoclasme: Tasvirperestliği, azize resimlerine tapmayı meneden tarikat; putkıranlık. (Mütercim)

eline geçti. Bu adam Vienne şehrine yolladığı bir mektupta Katoliklerin böyle bir kitabın basılmasına izin vermiş olmalarından şikâyetle bulundu. İş o ruhanî mıntakanın Enkizisyon Mahkemesine havale edildi. Mahkeme, Servetus, **namı diğer** Ville- neuve **namı diğer** Reves aleyhinde takibata koyuldu. Vienne şehri Enkizisyon Hâkimi tarafından davanın tahrik edilmesi üzerine Servetus 4 Nisan 1553 tarihinde tevkif olundu. Aleyhine delil bulmakta zorluk vardı. Vienne şehrinde sakın sakın sanatini yapmakta olan hekime hoş görülmiyen kitabın müellifliğini izafe ve bunu isbat etmek esaslı noktayı teşkil ediyordu; bu da o zaman şimdiki kadar kolay bir iş değildi. Sansür ile müellifliğin maruz bulunduğu tehlikeler, telif işleriyle alâkalı namuslu insanlar tarafından kaçamak ve hile yollarına sapılmasını umumî bir âdet haline getirmişti. Kitaplar birçok gizli şekillerde basılıyordu. Bir cildin kapağında Paris kelimesi yazılı olduğu halde o kitap hakikatte pek âlâ Holanda'da basılmış olabilirdi. Yanlış ve sahte isimler altında kitaplar basmak ayıp değildi. Eğer bununla elde edilebilecek bir gaye ve maksat varsa kitaba ilâveler yapılabilirdi gibi, içinden bazı kısımlar da çıkarılırdı. Hulâsa müelliflere açılan sürgün avı onları kurnaz edip çıkmıştı. Harpte her şey mubahtı, bir de müelliflikte...

Christianismi Restitutio'nun meçhul muharriri ile Servetus arasındaki alâka zincirinin eksik olan irtibat halkasını da Calvin tamamladı, hem de bunu büyük bir adam için hayli küçüklük sayılacak bir şekilde yaptı. Bir din üstadının üçüncü sınıf bir polis memuru veya hafiye işiyle uğraşmasını göz önüne getiriniz! Fakat bunda şaşılacak bir şey yok, çünkü insanlar birbirlerinden nefret ediyorlardı. Aynı zamanda birbirlerine karşı incizap duyuyorlardı. Calvin, Servetus'e bir nur ve irfan düşmanı gözile bakıyor ve onu — «ce vilain chien» (Fransızca: «şu pis köpek» demektir. Calvin'in Servetus hakkında kullandığı tabir. (Mütercim) — mukaddes ve iyi olan bütün şeylerin en tehlikeli düşmanı, zehirli silâhlar kullanmada diğer bütün düşmanlardan beter bir düşman sayıyordu (1553.- Calvin, Servetus'un yazılarının İtalya'da ve başka yerlerde yapmakta olduğu zarar ve fenalıkları duymuştu. Opera, XIV. 577 (Corpus Reformatorum, vol, XLI.). Servetus'ün vücudunun ortadan kaldırılması hem doğru, hem de lâzımdı. Calvin bir mektubunda: Bucer ismindeki —kendi tabirile— «yufka yürekli bir adamın» Servetus için «parça parça edilmeğe ve barsakları deşilmeğe lâyıktır» demiş olduğuna işaret etmiştir. Farel adında bir dostuna yolladığı bir mektupta da: Servetus şayet Cenevreye bir gelecek olursa onun şehirden sağ çıkmaması için elinden ne gelirse yapacağını yazıyordu. Bu iki adam arasındaki münaferet yalnız fikir ayrılığından değil aynı zamanda karakterlerinin birbirine taban tabana zıt oluşundan ileri geliyordu. **Hristiyanlık Müessesesi** (Institution Chrétienne) isimli eserde bunun izlerine tesadüf edilir. Calvin bu kitabın hemen her faslında Servetus'ün mesleği ve şahsı ile onun büyük ve çirkin kusurları, «iblisane kusurları»⁷⁴ hakkında duyduğu kini izhar eder. İhtimal yanılıyorum, fakat bana öyle geliyor ki şayet Calvin'in mücadeleye girişmiş olduğu bütün hasımlar arasında Servetus'ün hepsinden cüretlisi ve daha tehlikelisi olduğunu hissetmiş bulunduğunu gözden kaçırırsak davayı hakkile anlayamayız. Servetus, 1546 ile 1548 yılları arasında Calvin ile mektuplaşmıştır. Olabilir ki, iptidada, Servetus bu muhaberele reformu taraftarı olan Calvin'in hata ve kusurlarına onu ikna etmek hususunda geniş bir ümitle girişmiştir. Fakat çok geçmeden bu ilmî münazara ve münakaşa

⁷⁴ Calvin, *Istitutes*, I. 15, 5.

çığrından çıkarak, zamanın modasına pek uygun olmakla beraber, taraflardan hiç birine yakışmayan karşılıklı isnat ve hakaretlerle şahsiyata dökülmüş ve keskin bir hiddet ve düşmanlık havası içinde kapanmıştır. Bu sadece sonradan sarpa sarmış bir kalem münakaşası veya bir fıkranın yanlış okunmasından ve yanlış anlaşılmasından ileri gelmiş bir kavga veya bir intihal değildi. İki tarafın muhaberelelerinden karşılıklı bir istikrah ve tikslenme tütüyordu. Calvin'in sözü geçen eserinden Servetus'e dair olan kısımlar bu intibayı teyit ve ispat eder. Calvin hiç kimse hakkında bu kadar acı bir dil kullanmamıştır. «Zalim canavar»⁷⁵, «Servetus'un iblisane tahayyül ve tasavvurlarından sakınınız» (Calvin, *Istitutes*, II. 9, 3.), «iblisane kusur», «delilik»⁷⁵, «son derece kıymetsiz bir adam»⁷⁶; işte Calvin'in kullandığı tabirlerden bir kaç...

Calvin, Servetus'ün mektuplarını saklamıştı; davada kullanılmak üzere Trie bunları kendisinden isteyince Vienne şehrine yolladı. Servetus'ün muhakemesine ve mahkûmiyetine Calvin'in iştirak derecesi ve dahli bahsinde fikir ve reyler tehalûf edebilir. Fakat hasbî olarak onun Enkizisyon Mahkemesine malûmat verdiğinde ve kendisine **imzalı olarak (Sub sigillo)** gönderilmiş olan mektupları mahkemenin emriye vermiş olduğunda herkes müttefiktir.

Bu mektuplar karşısında Servetus'ün kaçamaklarının faydası olamazdı. Bundan başka hâkimlerin bazılarının, öyle görünüyor ki, Servetus'ü feda etmek bahsinde pek fazla endişe ettikleri yoktu. Fakat şahıs ve şereflerine zarar gelmesinden korktuklarından mıdır yoksa Calvin'in celâtları gibi hareket etmeği iğrenç buldukları ve kendilerine yakıştıramadıkları için mi nedense ellerinde mevkuf bulunan Servetus üzerindeki nezaretlerini ihmal edip gevşek tuttular; Nisan'ın yedisinde Servetus kaçtı. Servetus elden gittikten sonra onu **gıyaben (in absentia)** mahkûm etmekten başka yapılacak bir şey kalmıyordu; nitekim de öyle olmuştur⁷⁷, Haziranın on yedisinde Servetus'ün bir resmi, kitaplariyle beraber Vienne çarşısında yakılmışlardır.

Bu aralık Servetus Fransız topraklarında dolaşmakta, sığınacak yer aramakta idi. İspanya hududunu aşmağa teşebbüs etmiş, anlaşılan, muvaffak olamamıştır. Bunun üzerine İtalya'ya geçmeğe teşebbüs etmiş ve yolda Cenevreye uğramağa karar vermiştir. Neden böyle yapmış olduğu tarihin hallolunmamış muammalarından biridir. Calvin'in Enkizisyon Mahkemesine onu takip ettirmekte olduğunu öteden beri pek âlâ kendisi de biliyordu; böyle olduğu halde kendisini en büyük düşmanının eline düşüren bu garip dalâlete nasıl olup da saptığını henüz hiç kimse itminan verici bir şekilde izah edememiştir.

Şimdi gelelim Calvin'e:

1509 senesinde Pikardiya'da Noyon kasabasında doğmuş olan Calvin dahi Servetus gibi Hukuk mesleğine girmiş, fakat Reforma hareketinin genişlemesi ona ilk fikrini değiştirmiş ve ilâhiyata intisap etmiştir. Birinci François'nın Fransa'sı Protestanlar için emin bir yer olmadığından İsviçre'ye kaçarak 1536'da Cenevre'de yerleşmiştir ki, üç senelik bir sürgün müstesna, hayatının geri kalan kısmını orada geçirmiştir. Siyasî vaziyet ve şartlar muvafıktı. Bu itibarla,

⁷⁵ *Ibid.*, I. 15, 5.

⁷⁶ *Ibid.*, II. 10, 1.

⁷⁷ Vienne Mahkemesinin Servetus hakkındaki mahkûmiyet kararı Allwoeiden tarafından ispat edilmiştir, *Historio vnn Michael Servetus*, p. 57.

şehirde yaşı-yan birçok aleyhtarların şiddetli muhalefetlerine rağmen, henüz pek genç yani 25 yaşında iken yazmış olduğu «**Hristiyan dininin prensipleri (Institutio Christianoe Relîgionis)**» isimli eserinde uzun boylu izah ettiği Kilisenin ideal kuruluşunu tatbik mevkiine koymağa muvaffak oldu. Geçerken işaret edelim ki Protestanlığa bilâhare Mukabil-Reforma hareketi ile olan mücadelesinde pek çok kıymetli ve işine yarıyacak olan o tecanüs ve teşkilâtı bu kitap vermiştir. Calvin’i Ignatius Loyola’ya benzetenler olmuştur; fakat bu zatta mistisizm unsurları ve hayal izleri vardır. Hâlbuki Calvin’de bunların eseri yoktur. Ben ise Calvin’i Fransa’nın her tarafında yetişmiş olan Arnould’lar gibi, Pascal gibi, Janseniste’ler gibi, Huguenot’lar gibi o mağrur ve sert tiplerden bir sima olarak tasavvur ederim.

1553 senesinde Calvin’in vaziyeti fevkalâde müşkülleşmişti. Senato, aleyhinde idi. Calvin’in muhalifleri İki Yüzler Meclisinde (Council of Two Hundred) papazları Umumî Meclisten atarak Ruhban Sınıfının siyasî nüfuz ve kuvvetini kırmayı ümit ediyorlardı. O sene içinde yazdığı bir mektupta cesareti tamamen kırılmış bir tarzda: «Habaset öyle patlak verdi ki bundan böyle Kilise için ve hele benim mevkiim için her hangi bir şekilde vaziyeti muhafaza etmenin mümkün olabileceğini artık ümit etmiyor gibiyim» diyordu. (P. Henry, Das Leben J. Calvins, III. 95 n.) Calvin’in başlıca muhasımları içinde Amied Perrin isminde bir aza vardı. Zeki, eski bir aileye mensup olan bu zat Belediye Reisi ve Capitaine Général⁷⁸ idi. Sonradan Calvin’in dostu olmuş ve onun menfadan avdetine çalışmış olanlardan biridir. Fakat bahsettiğimiz zamanda kendisi henüz **méchant** (Fransızca’da «fena, kötü, yaramaz, haylaz» manalarına gelir. Burada Calvin’in muarızlarına verdiği isim. Dini mahiyeti de nazara alınırsa «müfsitler, münafıklar, hainler» diyebiliriz. (Mütercim) 1ar listesinin en başında yazılı idi. Calvin ile Perrin ikisi birden hüküm süremezlerdi, birisinin teslim olması lâzımdı. Her ne kadar 1553’te hâdiseler meydandan çekilecek olanın Calvin olacağını gösteriyor gibi, idiyse de neticede pes eden Calvin olmamıştır.

Ağustosun on ikisinde Servetus Cenevreye gelerek Altın Gül Oteline inmiştir. Anlaşılan kimse tarafından tanınmadan orada kalıyordu. Fakat anlatıldığına göre kendisi Saint Pierre Kilisesine girdiğinden orada tanınarak hüviyeti meydana çıkmıştır. Niyeti ertesi gün bir kayığa binip Zürih’e, oradan da Napoliye gitmekti. Lâkin Ağustosun 13 üncü günü akşamı tevkif olunmuştur. Calvin bunu kendisinin yaptırmış olduğunu itiraf etmiştir (P. Henry, Das Leben J. Calvins, III. 151.). Kendisi bunu, bu habis canavarın cezasını bulması için münasip bir fırsat telâkki ediyordu. Bu kaçırılacak fırsat değildi.

«Mamafih fesat tesirde yolu buraya düşmüş olduğundan, benim teşvikim üzerine şehir meclisi azasından biri onun tevkif ve hapsolunmasını emretti. Şunu da saklamam ki, inatçı ve vahşiden de beter olan bu adamı, meluf bulunduğu bulaşıcı fenalıkları başkalarına da sirayet ettirmesin diye, elimden geldiği kadar tedip etmeği vazifemden addediyordum.»⁷⁹

⁷⁸ Eski fransız İdarî teşkilâtında bugün mukabili bulunmayan bir mevki ve vazife. (Mütercim)

⁷⁹ Calvin’e atfen Henry tarafından zikredilmektedir; aynı eser, III. 151.

Korkarım ki⁸⁰ Calvin başlangıçtan beri Servetus'ün katlini tasarlıyordu. Tevkiften bir hafta sonra, Calvin arkadaşı Farel'e gönderdiği 20 Ağustos 1553 tarihli mektubunda «verilecek kararın en aşağı idam kararı olacağını umuyorum: Maahaza cezanın tatbikinde aşırı şiddet gösterilmesinden sakınılmasını arzu ediyorum.» diyordu. Müdafilerinden bazılarının söyledikleri gibi «Calvin, hiç bir veçhile Servetus'ün ölüm cezasına çarptırılmasını arzu etmemiştir» (Henry, III. 153) demek gülünçtür. Bilâkis bu ölüm tam onun istediği şeydi.

Davacı olarak ortada ismen La Fontaine diye birisi vardı. Bu adam Calvin'in basit bir kuklası ve onun ağzile konuşan bir şahıstı. Bazıları onun aşçısı idi derler⁸¹, bazıları da hizmetçisi olduğunu söylerler, diğer bazıları da hizmetçisi ve kâtibi olduğunu iddia etmişlerdir. Cenevre kanunlarına nazaran: a) Tevkifin sebebinin yirmi dört saat içinde bildirilmesi ve bu müddet geçince maznunun serbest bırakılması; b) Suça müteallik her türlü itham bu suçtan mutazarrır olmuş olan kimse tarafından ve onun talebi ile yapılmak; c) Davacının mahkeme huzurunda ispatı vücut etmesi; d) Davacının da itham edilen kimse ile beraber tevkifhaneye gitmesi ve davasını ispat edemediği takdirde kendisinin, maznun mahkûm olsaydı hangi cezayı görecekti idiyse o cezaya çarptırılmasına **Talionts kanunu (Lex Talionis)** hükümleri dairesinde muvafakat etmesi lâzımdı⁸². Bu usule tevfikân La Fontaine ve Servetus her ikisi zindancı (Jehan Grasset)e teslim edildiler. Zindancı, kendisine verilen davacı ile maznunun her ikisinin muhafazasından canı pahasına mes'uldü. Bundan başka kanunen itham edenin aynı günde mahkemenin karşısına çıkması iktiza ediyordu ki bu usul aşağı yukarı İngiltere'deki **habeas corpus**⁸³ celpnameşinin yerini tutan bir şeydi. Buna imtisalen Ağustosun on dördünde La Fontaine dahi Küçük Heyet'in (Small Council) huzuruna çıktı.

Birçok garip usulsüzlükler, şekil ve rasimelere riayetsizlikler, Calvin'in istediği ve elde ettiği müsaadeler gibi bu davanın haiz olduğu hukukî hususiyetler hakkında bazı mülâhazalar serdedeceğim. Bu davada cereyan etmiş olan usulî muamelelerin karışıklık ve giriftliği ve davacıya verilen müsaade hukukçuyu hayrete düşürür. Fakat hâdiselere daha iyi nüfuz eden tarihçinin gözü ile bakılırsa, hiç şüphe etmem ki bu vak'ada başından sonuna kadar birbirini tutan bir bütünlük ve insicam vardır.

Bazı davalarda, hele seçtiğim ve bu kitabın mevzuunu teşkil eden davalarda muhakkak surette, bir dram vardır diyemez miyiz? Büyük bir sahnede oynanan bir dram; «insicamlı ve muayyen bir ehemmiyeti haiz feci bir vak'anın taklidi» değil, bu vakanın gözlerimizin önünde oynanan hakikisi; dâhilî hayata ait bir prensibin haricî hayattaki bir bütünde tezahürü (Butcher (S.H.), Aristotle's Theory of Poerty, p. 270); hayatın birbirlerine dâhilî veya sebebî bir alâka ile bağlı hâdiseleri (Ibid, p. 271); kuvvetli ihtirasların harekete gelmesi ve husule getirdiği buhranlar; içtinabı kabil olmyan ve derin tesirler husule getiren neticelere varan vahşi müca-

⁸⁰ Kampschulte, II. 182.

⁸¹ Willis (R.), *Servetus and Calvin*, p. 305.

⁸³ «Mahkemeye çıkarılmak üzere vücut sana teslim» manasına olup İngilterede İngiliz vatandaşlarının ferdi hürriyetlerini teminat altına alan meşhur bir kanunun adıdır. Bu kanun, tevkif edilen bir şahsın, tevkifin muteberiyeti tetkik ve karar altına alınmak üzere, derhal mahkemeye şevkini emreder. (Mütercim)

deleler; işte böyle bir dram; bu dramın mübdii olan «zaman» ise vakaların tertibinde tıpkı şairin ve piyes muharririnin kendi eserini meydana getirirken yaptığı şekilde hareket eder. Ehemmiyetsiz ve manasız olan ufak tefek hâdiseler gizlidir, göze görünmezler; öyle ki vak'aların heyeti umumiyesine uzaktan bakan kimsenin gözüne yalnız başroldeki aktörler, büyük hâdiseler ve filler çarpar. O şahıs için dava bir dramdır, hem de yalnız zaman ve mekân vahdetine değil aynı zamanda daha ehemmiyetli olan vak'a vahdetine de (unity of action) tamamen tevafuk eden bir dram. Bu dava için de aynı şey söylenebilir. Bugün, küçük vakıa ve hâdiseler görünmez veya arka plâna geçmiş bulunduğundan, bu davanın, ebediyen birbirleriyle mücadele halinde bulunan iki kuvvetin, yani teokratik ve asırdide zihniyet ile lojik ve fantezist zihniyet arasında bir savaş, çeşitli hâdiseler ve cilvelerle müterafık olarak iki fikir sisteminin mümessilleri arasında, eski ile yeni arasında cereyan eden bir mücadele olduğu görülmektedir. Yüksek edebî piyeslerde ekseriya asıl dram mevzuunun yanı başında cereyan eden küçük bir tâli vak'a da bulunur. Drama benzettiğimiz bu davada bu tâli vak'ayı bir tarafta Perrin ile Berthelier ve öbür tarafta Calvin olmak üzere siyâsî fırkalar arasında geçen mücadele teşkil eder. Birinci perde Cenevre'de göl kenarında bir köy otelinde, son perde de Champel'de Rafizicin (yani Servetus'ün) öldürüldüğü mahalde cereyan eder.

Bu mülâhazalardan sonra tekrar, uzun ve bir par- ça karışık olan davanın safhalarını kısaca anlatmağa dönüyorum.

14 Ağustos 1553 tarihinde Nicolas La Fontaine beldenin ceza işlerine bakan memura (Lieutenant Criminel) çıkarak Servetus aleyhinde bir takım ithamlar serdetti ve usulen cevap istedi.

Bu memurun zikri bize teşkilât ve usulün Fransa'daki teşkilât ve usullere yakın ve müşâbih olduğunu hatırlatır. Mahallî kaza teşkilâtında **Bailli**'lerle Sénéchal'lerin ("Baill"ler eski Fransa teşkilatında aylıklı ve kabili azil resmi memurlardı. Eyaletlerde Kralı temsil ederlerdi. Cenup eyaletlerinde bunlara "Senechal" denirdi. Siyasi, idari, mali, askeri ve adli vazife ve salâhiyetleri vardı. "Prevot"ları nasp ve azledebilirlerdi (Mütercim). Yerlerine Kralın mümessilleri ikame edilmişti. Bunlar, iptidada kabili azil olmak üzere, **Lieutenant** denen adliye memurlarını nasp ve tayin etmek salâhiyetini haizdiler:

«Fakat bu fiilî vaziyet sonradan hukukî bir mahiyet alarak kanun hükmüne girdi. **Lieutenant**'lar artık Brilli'lerin azlemededikleri birer adliye memuru oldular.» (A. Esmein, Histoire de la Procédure criminelle en France, etc., p. 35.)

Ceza davalarının rüyeti Lieutenant criminel'in vazifesi dâhilinde idi. Eski Fransız hukukunda bu memur, prévôt'lardan («Prévôt» lar, eski Fransa teşkilâtında vazife ve salâhiyetleri muhtelif zamanlarda başka başka olan resmî memurlardı. Adli bakımdan eyaletlerde ceza işlerinde ilk derece hâkimi idiler. Aynı zamanda mücrimleri yakalamak ve mahkemelerin kararlarını icra ve infaz vazifesile de mükellefler. Mütercim) nezedilmiş mühim bütün suçlara ceza vermek vazifesile mükellef olan hâkimdi.» (A. Esmein, Histoire de la Procédure criminelle en France, etc. P. 35)

Servetus'ün aleyhindeki ithamname otuz maddelik uzun, dağınık ve müphem bir vesikadır. Bunu hazırlayanın Calvin olduğu herkesçe malûmdur (Henry, III. 154.). İthamların en

çoğu Servetus'ün **De Trün'tatis Erroribus** ve **Christianismi Restitutio** isimli kitaplarına istinat ettirilmişti. İthamnamenin 37 nci maddesinde, müellifin bu son kitabında Calvin ile Cenevre Kilisesinden bahsederken kaba ve saygısız bir dil kullanmış olduğu dermeyeran edilmektedir. (Madde V.) Bu itham noktasının ithamnameye ithalinin sebebi hiç bir vakit vazıh bir surette izah edilmiş değildir; fakat ben şu tahminde bulunmağa cesaret edeceğim. Calvin'den hakaretle ve saygısızca bahsetmek bir hiyaneti vataniye veya **lèse majesté** («Crime lèse majesté» hükümdara taarruz suçu. Roma hukukunda da mevcuttu. Eski Fransız hukuku bu nevi suçlarda şöyle bir tefrik gözetirdi: a) Dine karşı işlenmiş olanlar: 'rtidat, rafizilik, mukaddesatı tahkir, küfür vesaire gibi; b) Şahsa karşı işlenmiş olanlar: hükümdara veya devlete karşı işlenen cürümler olup bunların da muhtelif dereceleri vardı. Birinci dereceye girenler: kralın kendisine veya çocuklarına karşı suikast, devletin emniyeti aleyhindeki cürümler, vatan aleyhinde düşmanla anlaşma ve birlik olma gibi. İkinci derecede olanlar pek çoktu; bilhassa krala hakaret, askerlikten kaçma vergi vermekten imtina, kalpazanlık, ihtilas ve irtikâp bu meyanda idi. Mütercim) teşkil edecek kadar büyük bir suç değildi. Calvin'in hukuk müşavirleri, Servetus'ün Cenevre toprakları içinde işlenmiş her hangi bir ağır suçtan mahkûm ettirilmesinde pek çok güçlükler mevcut olduğunu görmüş ve farketmiş olmalıydılar. Bence mezkûr 37 nci madde işte bu maksatla, yani Cenevre kanunlarının cari olduğu ülkede Servetus'ün bir şahsa karşı söğme ve hakaret suçu işlediğini ispat noktasında maruz kahna-bilecek âdemi muvaffakiyeti önlemek gayesile ithamnameye dercedilmiştir.

İlk itham ve tahkiklerin dinlenmesi bittikten sonra Lieutenant Criminel'in ikinci adımda yapacağı iş bunları şehir meclisi azalarile rahipler heyetinden müteşekkil mahkemeye tevdi etmekti. 15 Ağustos'ta mahkemede davanın görülmesine başlandı. Davacı taraf, Servetus'ün küfür ve Rafizilik maddelerinden ve aynı zamanda Allahın hakikî hadimleri ve bilhassa Monsieur Calvin aleyhinde etrafa yayılmış olan caniyane iftiralardan dolayı muhakeme edilmesini talep etti. Servetus bir gün evvel kendisine sorulmuş olan suallere havaî bir tarzda cevap vermişti. Mahkeme kendisinin ithamnamede yazılı maddelerin her birine kat'î cevap vermeğe davet olunmasına karar verdi. Mahkemenin bu kararla ilk bir dava şekli (a **prima facia** case) teessüs etmiş olduğundan celse öğleden sonraya talik olundu. Öğleden sonra piskoposun sarayında muhakemeye sıkı bir şekilde başlandı. Servetus mazisi hakkında sorguya çekildi. İlahiyat bahislerine mütedair birçok münakaşalar oldu. Hepsi de davacı tarafın zaferile neticelendi.

16 Ağustos. Philibert Berthelier bu celsede Lieutenant'ın muavini olarak mevki alırken diğer taraftan Colladon da La Fontaine'in müşaviri vazifesini görüyordu. Berthelier ile Colladon arasında şiddetli bir münakaşa ve mücadele cereyan etmiştir. Bu mücadele Calvin ve Berthelier'nin mensup oldukları partilerin mücadelesi halini aldı; mevkuf Servetus de, Devlet içinde tefevvuk ve galebeyi kazanmak maksadile iki tarafın giriştiği bu savaşta mücadelenin mihver ve merkezini teşkil ediyordu. Colladon ile La Fontaine bir takım yazılar ibraz ettiler; bunlar reforma taraftarlarından Melancthon ile CEcolampadius'e aitti; bu iki zat bu yazılarında Servetus'ün yazdığı eserlerin aleyhinde bulunuyorlardı.

17 Ağustos. Bu celsede Calvin ortaya çıkarak asıl müttehimin kendisi olduğunu itiraf ve Berthelier'nin müdahalesinden şikâyet etmiştir. Mutat hilâfına yapılan şayanı hayret bir iş ol-

mak üzere, bu celsede Calvin'in yalnız gelecek celsede de hazır bulunmasına müsaade edilmekle kalınmıyarak maznuna kusurlarını daha iyi ve açık surette göstermek üzere onu görmesine, onunla temas etmesine, bu kusurlarına dair ona elinden geleni yaparak kendisine yardımda bulunmasına müsaade olundu. Davadaki tarafların birbirine bu şekilde katılıp karıştırılması şaşılacak şeydir! Daha mahkeme doğru dürüst celselerine başlamamışken maznuna bil- kuvve suçlu muamelesi yapılmaktadır. Henüz muhakemesi yapılmadan kendisine tevbih icrasına gidiliyor.

Aynı günde mahkeme huzurunda ilâhiyata müteallik daha birçok münakaşalar cereyan etmiş ve Servetus korkmadan fikirlerini itiraf etmiştir.

18 Ağustos. Dava birdenbire yeni bir şekil alıyor; Nicolas La Fontaine ile müşaviri davacı mevkiinden alınıyorlar, buraya beldenin Procureur Général'i («Procureur général» bugün bir mahkeme nezdizıdaki müddeiumumidir. Fakat burada bahsi geçen zamanda: mensup olduğu mezhep ve tarikatın umumî menfaatlerini korumak vazifesiyle mükellef bir rahibin resmî unvanı idi. Mütercim) Claude Rigot getiriliyor. Servetus'ü hayatı ve fikirleri hakkında sıkı sıkıya sorguya çekiyorlar. Servetus'ün rafizilikleri verdiği cevaplarla daha göze görünür bir hal alıyor; kendisinde de artık o eski emniyet ve yüksek eda kalmamıştır. Diğer taraftan Calvin'e gelince o her şeyin yolunda gittiğini düşünmekle meşgul ve bundan memnundur. Ağustosun yirmisinde Farel'e içinde: «Verilecek kararın en aşağı idam kararı olacağını umuyorum; maahaza cezanın tatbikinde aşırı şiddet gösterilmesinden sakınılmasını arzu ediyorum» dediği mahut mektubunu yazıyordu.

21 Ağustos. Garip istihaleler geçiren bu davada yeni bir inkişafa daha şahit oluyoruz. Anlaşılan mahkemenin teşekkülüne dâhil olduğunu yukarıda işaret ettiğimiz rahipler heyeti azaları içinde davayı durdurmağa hazırlanan bir ekalliyet mevcuttu. Fakat o gün mahkeme, «Michael Servetus aleyhinde serdolanın ithamların Hristiyanlık noktai nazarından büyük bir ehemmiyeti haiz olduğu görülmesine binaen» davaya devam olunmasına ve Vienne şehrindeki Enkizisyon makamlarına da mumaiylehin evvelce ne sebeplerden dolayı tevkif ve mahkûm edildiğinin ve nasıl kaçtığıının tahkik ve tesbit olunması zımnında müzekkere yazılmasına karar verdi.

Hiç değilse hukukçu gözüyle hepsinden daha garip bir karar olmak üzere mahkeme, davanın vakıalarını bu bapta fikirleri alınmak üzere Berne, Bale, Zürich ve Schaffhausen meclislerde bu şehirler kiliselerinin büyük rahiplerinin tetkiklerine arzedilmesine karar vermiştir. Bu usule bir kere de Bolsec (Fransız muharrirlerindedir. Paris'te doğmuş, 1585'te Lyon'da ölmüştür). İlk zamanlar Protestanlığı kabul ederek 1551'de Cenevre'de yerleşmiş idi. Calvin'in «insanların bazılarının mutlak surette evvelden cennetle mübeşşer» olduklarına dair olan dinî felsefe ve akidesine hücum ettiğinden onun gazabına uğrayarak hapis, sonra da sürgün edilmiştir. (Mütercim) davasında müracaat edilmiş ve neticede bu zatın felsefî meslek ve akideleri mahkûm edilmekle beraber cam kurtulmuştu.

23 Ağustos. Davada yine baştan aşağı bir değişiklik yapılıyor. Yeni bir ithamname hazırlanıyor. Bu defaki otuz maddelik. Hiç şüphe yok ki bu, tamamen olmasa bile kısmen olsun Calvin'in eseridir. Bu ithamname mahkemeye veriliyor. Bundaki itham noktaları evvelkinde-

kilerden pek çok farklıdır ve fikrimce, davanın ilk arzedilişindeki zâf ve çürüklüğün anlaşıldığı meydana koymaktadır. Bu yeni ithamnamede Servetus'ün rafiziliklerinden az bahs olunmakta, buna mukabil onun meslek ve tedrisatının tehlikeli istidat ve temayülleri üzerinde daha çok ısrarla durulmaktadır. Onun yaşayış tarzı aleyhinde birtakım imalar da bulunmaktadır. «Artık davada ilahiyatı alâkadar eden cihetler hemen hemen tamamen terkedilmiş gibidir; bunun yerine mevkufun mesleğinin ve fikirlerinin İctimaî bakımdan tehlikeli mahiyetinden ve onun bunları etrafa yaymakta gösterdiği taannüt ve ısrardan tehditkâr bir lisanla bahs olunmaktadır.» (Willis, p. 352.) Manidar olan bir hâdise de şudur, birinci ithamnamede Calvin'e karşı yapılmış bir hakarete dair bir itham mevcuttu, İkincisinde böyle bir şey görünmüyor, çıkarılmıştır. Düşmanları bu meselenin münhasıran Calvin'i alâkadar eden bir iş olduğu noktasında ısrar ediyorlardı; Calvin işi büyütme ve meseleyi dağdağalandırmak için bu bapta bir teşebbüs daha yapmış, muvaffak olamayınca bu itham maddesinden vazgeçmeyi siyasete daha muvafık bulmuştur.

İş bununla da kalmamıştır; bu hayret verici davada diğer gayrı tabîî bir vak'a daha cereyan etmiştir. Calvin, ihtimal Servetus'ün kaçabileceğini düşünerek, kalkıp kürsüden onu bir halk düşmanı diye ihbar ve itham etmiştir. Bildiğimize göre hiç kimse bunun yanlış olduğunu düşünmemiş, hiç kimse Calvin'i bu hareketinden dolayı muaheze etmemiştir. Calvin tekrar, hassas ve ince düşünen insanların tevahhuş edecekleri bir rol daha oynayarak Frankfurt'taki dostlarına bu «cehennemin vahşî hayvanı» aleyhinde kullanılabilecek malûmat toplamalarını yazmıştır.» (Willis, p. 346)

31 Ağustos. Davanın cereyanına küçük bir mani zuhur etti, Wienne şehri Enkizisyon Mahkemesinden istenilmiş olan vesikaların gönderilemeyeceğine dair kat'î bir ret cevabı gelmişti. Bu Mahkeme aynı zamanda kendi hapisanesinden kaçmış olan Servetus'ün mücrimlerin iadesi hakkındaki kaide iktızasınca kendisine teslim olunmasını istiyordu. Eğer Calvin ne kendisinin, ne de taraftarlarının dahli olmaksızın Rafizi'nin yani (Servetus'ün) cezaya çarpılmasını istemiş olsaydı, onlar bu fırsatı kaçırmazlardı. Hâlbuki mezkûr talebe mümaşat ettiklerine dair hiç bir emare yoktur. Muhtemel olan bunun aksidir. Her hal ve kârda verilen cevap şu olmuştur: «Eski örf ve âdetlerimiz iktızasınca biz bir mücrimi, bir kere elimize geçti mi, mahkûm oluncaya veyahut beraet edinceye kadar teslim etmeyiz.»

1 Eylül. Yine başka bir beklenmedik hâdise. Davanın cereyanı bir aralık iki muhasım taraf arasında bir söz düellosu haline inkılâp etti. Mahkeme ve avukatlar kenarda durmuş her iki tarafın büyük rahiplerin eserlerinden ihticacen karşılıklı metin ve fıkralar zikir ve teati etmelerini seyrediyor ve dinliyorlardı.

Burada müsaadenizle ve istitraden, bize garip ve haksız gelen fakat o zaman böyle telâkki olunmayan bir hâdiseden Bahsedeceğim. 24 Ağustosta Servetus kendini müdafaa için bir avukat istemiştir. Bunun reddedilemeyecek pek makul bir istek olduğu düşünülebilir. Böyle olmakla beraber, bizim kulaklarımıza kaba gelen sözlerle bu talebe ret cevabı verilmiştir. Lâkin davacılara karşı dürüst olmak için şunu da hatırlıyalım ki bugün açık ve dürüst bir muhakemenin esaslı bir şartı addolunan avukat marifetile temsil hakkı o zamanı henüz tanınmış bir

hak değildi. Roma hukuku bunu ancak muayyen bazı hallerde kabul etmişti. Roma hukuku üzerine kurulmuş olan usulü muhakeme kanunları da aynı hal şeklini benimsemişlerdi.

Davanın uzun ve yorucu olan safhalarını hattâ hulâsa dahi edemem. Onun için birçok celseleri atlayarak, muhakemenin tekrar başladığı tarih olan 5 Eylül'e geliyorum. O günkü muraafaada da hukukî bakımdan şayanı hayret bir değişiklik daha vuku bulmuştur, Yukarıda bahsettiğimiz veçhile iddia yahut davacı mevkiini işgal eden Procureur Général kenara çekiliyor ve mevkufun isticvabını Lâtince olarak Calvin idare etmeğe başlıyor; hem de ne isticvap! Bu celsede ne Calvin, ne Servetus sözlerini esirgiyorlar; her ikisi de nezaket haricine çıkıyorlardı. Servetus kendini tutamıyarak: «Simon Magus'ün bir tilmizinden başka bir şey olmıyan, kendi kendine Sorbon doktoru paye ve salâhiyetini kabullenen, kendi keyif ve düşüncesine göre her şeyi mahkûm eden bu adamın küstahlığına şaşmamak mümkün değil!» diye haykırıyor. Boğaz boğaza bir kavgayı andıran bu uzun ilahiyat münakaşasında müracaat ve sarfedilen sözler meyanında «yalancı», «iftiracı», «katil» gibi lâkırdılar da vardır.

Yine bir başka büyük usulsüzlük daha. Mahkemenin İsviçre kilise ve rahiplerinin bu işte reylerine müracaat olunmasına karar vermesi üzerine Calvin onları kendisinin arzu ettiği şekilde cevap vermeğe az çok doğrudan doğruya teşvik eder yollu mektuplar yazmıştır. Bunların birinden şu fıkrayı zikrediyorum: «Size bildirmek istediğim yalnız bir şey daha kaldı: Mektubumu getiren beldemizin Questeur'ünün (Eskiden Fransa'da bazı şehirlerin hâkimlerine verilen unvan. Mütercim) bu mesele hakkında doğru bir kanaati vardır; buna nazaran Servetus bizim istediğimiz akıbetten yakasını kurtaramıyacaktır.» (Willis, p. 434)

Teşrinievvelin on dokuzu ile yirmi üçünde İsviçre kilisesile muhtelif şehirler riihban meclislerinden beklenen cevaplar geldi. Bu cevapların hepsi Servetus'ün meslek ve fikirlerinin aleyhinde ve bunları Rafizîliktir, küfürdür diye mahkûm eder mahiyette idi. Bu mektupların muharrirleri Servetus'ün öldürülmesi caiz olduğunu tavsiyeye kadar gitmemişlerdir. Fakat yazılarında hiç bir müsamaha kelimesi, hiç bir merhamet ifadesi, af vadisinde hiç bir rica yoktur.

26 Teşrinievvel. İşin sonuna yaklaşıyoruz. Bugün, mahkeme verilecek kararı teemmül etmek üzere toplanmıştı. Amied Perrin idam kararını uzaklaştırmağa, bertaraf etmeğe uğraşıyordu. Gayret ettiği noktalardan biri de işi Umumî Heyetten iki Yüzler Heyetine havale ettirmekti. Fakat bütün emekler boşa gitti. Mahkeme ekseriyetle şu kararı verdi:

«Maznun Michael Servetus aleyhinde açılmış olan davanın zabıtnamelerdeki hulâsalarıyla tarafların mahkeme huzurundaki iddia ve müdafaaları tetkik edildikten sonra neticede maznunun büyük kusur ve kabahatlerine ve dinen küfür teşkil eden hareketlerine binaen mumaileyhin Champel'e götürülerek orada diri diri yakılmasına, bu ilâmın yarın infaz olunmasına, kitaplarının da kendisile birlikte ateşe atılmasına karar verildi.»

Bu hükmü dinledikten sonra Servetus iptida sarsılmış, kekelemiş fakat sonunda sükûnet ve cesaret göstermiştir. Ağzından duyulan son sözler şunlar olmuştur: «İsa, ebedî Allahın oğlu, sen bana şefaet et.» Zira Calvin ve arkadaşları ona şefaet ve merhamet etmemişlerdi. Aynı gün Calvin arkadaşı Farel'e yazdığı bir mektupta Perrin'in Servetus'ü ölümden kurtarmak için sarfettiği gayretlere temas ederek:

«Bizim gülünç Sezar («Gülünç Sezar» sözü ile Calvin, Perrin'i kasdetmektedir. Mütercim), üç gün temaruz ettikten sonra nihayet habis canının (yani Servetus'un) cezadan yakasını kurtarmasına yardım etmek niyetile kürsüye çıktı. Utanmadan davanın İki Yüzler Heyetine havale edilmesini talep etti. Fakat hepsi nafile, bütün talepleri reddedildi; maznun mahkûm oldu; yarın da öldürülecek» diyordu.

Hakikaten ertesi gün Servetus ölüm cezasına çarptı, hem de tasvir etmek istemediğim müthiş hal ve şartlar içinde çarptı.

Champel'de yüksek bir mevkide, söylendiğine göre, alevleri tâ uzaklardan görülebilecek şekilde bir ateş yakıldı. Bu alevler o zamandan beri ebediyen görünür ve unutulmıyacaktır da. Her şey olup bittiği zaman ağızlardan ne bir merhamet sözü çıkmış, ne de hele bu işlenen cinayetten dolayı pişmanlık duyan olmuştur. İhtilâf ve mücadele devam ederken ve neticesi henüz belli değilken ihtimal tabî olan gayız, Servetus'un ölümünden sonra da dinmemiştir.

Ne bir merhamet sözü, ne de hiç bir pişmanlık. Calvin Tevkifhaneye Servetus'ü görmeğe gitmiş ve ondan bahsederken «bu adamın hayvanca ahmaklığı» tabirlerini kullanmıştır. Bundan biraz sonra dostlarından Bullinger'e yolladığı mektupta: «Bir parça boş zamanım olsa o nasıl bir canavardı bunu göstereceğim» (Willis, p. 499) diyordu. Nitekim bu dediğini, Lâtince ve Fransızca olarak neşrettiği «**Mukaddes Ekanimi Selâse hakkındaki Ortodoks İman ve Akidenin Michael Servetus'un Batıl Fikirlerine karşı Müdafası**» isimli kitabında yerine getirmeğe çalışmıştır. Bu kitapta hiç bir elem ve teessür ifadesi yoktur; fakat orada-Calvin'in izahat vermek ihtiyacını duymuş olması bence onun vicdanen müsterih, olmadığına bir alâmettir: «Bütün dünya biliyor ki kendisi rafiziliklerinden dolayı mahkûm olduktan sonra artık onun ölümle cezalandırılması için aslâ teşviklerde bulunmadım.» Buna ihtiyaç yoktu. Daha çok evvelden Calvin kâfi derecede teşviklerde bulunmuş ve Servetus'un meş'um akibete uğraması için o kadar sıkı, o kadar çok çalışmıştı ki daha fazlasına lüzum yoktu. Calvin bakımından her şey muvaffakiyetle neticelenmişti. Bir kere kendi hüküm ve nüfuzu sağlam bir şekilde teessüs etmişti; sonra yolunun üstündeki bu «habis canavar» bertaraf edilmişti. Calvin evvelce, şayet Servetus Cenevreye gelecek olursa oradan sağ çıkmıyacağını söylemişti, muradına ermiştir. Memlekette bas düşmanları olan Berthelier ile Perrin bozguna uğrayıp kaçtılar. Yapılan şeylerin hepsi Allah için zekice yapılmıştı; bunların mükemmelliğini Machiavel (Makyavel) de beğenirdi.

Bilmem bu davada mevzubahs olan hâdiselerin manasını iyice kavırıyor muyuz; zira Bolsec'in sürülmesi, Gouet'nin öldürülmesi, Servetus'ün yakılması keyfiyetlerinin, Calvin'in kendi nüfuzunu sağlamlamak için attığı adımlar olduğunun farkında değiliz.

Bir hukukçu için bu dava baştan sonuna kadar akıllara hayret verici bir keşmekeş, her şeyi birbirine karıştırma, bocalama ve tereddüt numunesidir; mahkûmiyet hedefine ulaşmağa azmedilmiş fakat bunun nasıl yapılacağı vazıh surette tasarlanmadan işe başlanmış olduğunu belirten bir tezebzüp ve kararsızlıktır. Evvelâ ortada bir davacı var, sonra bir başkası, daha sonra bir üçüncüsü, nihayet Calvin çıkıyor, hiç bir resmî mevki ve sıfatı olmaksızın davanın bütün safhalarına hâkim oluyor, her şeyi o idare ediyor. Başlangıçta bir sürü itham ve isnat nokta ve madde-

lerinden mürekkep bir ithamname görüyoruz, içinde Calvin'e hakaret maddesi de var; bir müddet sonra bu bir tarafa atılıyor, maznun hakkında beraet kararı yerilmesi icap ederken, adı geçen ithamnameden böyle bir karar verilmeksizin vazgeçiliyor. Bunun yerine yepyeni bir takım isnatları ihtiva eden başka bir ithamname konuyor. Mahkemede ileri sürülen deliller bu suretle ortaya atılan meselelere inhisar etmiyordu. Bilâkis her çeşit ilahiyat münakaşa ve münazaraları vadisinde gelişi güzel dolaşmağa müsait bir cereyan takip ettikten sonra çağrından çıkarak nihayet kaba ve sert bir tarzda şahsiyata dökülüyordu. Mahkeme ise vazifesini başkalarına bırakıyor, muhtelif şehirlerin ve ferden ferda bir takım papazların fikirlerini alıyordu. Asıl davacı Calvin'e gelince, muhakemenin cereyanı sırasında ve en nazik bir safhasında halkın karşısına geçip uzun nutuklar irat etmiş, maznunu gammazlamış, yazdığı mektuplarla hakemlere, hâkimlere, mahkeme azalarına tesir etmeğe uğraşmıştır. Nihayet mahkemeden çıkan karar dahi tam bir şekilde ithamlara istinat ettirilmiş olmayıp müphemdir, kof sözlerle doludur; içinde, Cenevre toprakları dâhilinde işlenmiş bir suça dair hiç bir hüküm fıkrası yoktur.

Mahkemenin kararma esbabı mucibe ararken içine düştüğü müşkülât ve sıkıntıyı göstermek için bu bapta dermeyan olunan mucip sebepler arasında şunların da bulunduğunu söyleyebiliriz.

«Kitabında ifade etmiş olduğu habis ve menfur fikirlerinden dolayı hapsedilmiş bulunduğu Vienne şehri hapishanesinden mel'unane bir şekilde kurtulup kaçmış olmasına, keza fikirlerinde yalnız hakikî ve sahih Hıristiyan dinine karşı değil, aynı zamanda mütecasir bir müteceddit sıfatla ve rafizilikler icat ederek Papacılığa, Katolikliğe karşı da inat ve ısrarla devam etmiş olmasına ve esasen mezkûr rafizilikler evvelce kendisinin cismi ele geçirilemediği için resminin, beş balye kitabile birlikte ve onlar arasında Vienne şehrinde yakılmasına müncer olmuş bulunmasına binaen...»,

Calvin'in, Enkizisyon hapishanesinden kaçmış diye bir adamı ölüme doğru kovaladığını bir düşününüz!

Servetus'ün mahkemede habis fikirlerini müdafaa edişi mahkûmiyetine fiilen bir sebep tutulmuştu. Yakılmasını icap ettirmiş olan sebeplerden bazıları şu kabilden düşüncelerdi: Yakıl-sın, ortadan kalksın da dünya artık onun «utanç verici, rafizî zehiri» ile daha fazla bulaşmasın.

Bu dava münasebetile her hukukçunun soracağı bir sual vardır: «Acaba Cenevre kanunlarına aykırı hangi suç işlenmişti?» O tarihte bir mahkemenin kaza hakkını tayin eden kaide-nin ne olduğunda kimsenin tereddüdü yoktu. Bu mevzu, müellif Matthaeus tarafından münakaşa ve izah edilmiştir⁸⁴.

Müellif bu bapta Balaus'ün rey ve fikrini zikrederek şunları söylemektedir:

«... bir hâkim, mutazarrır olan taraf onun mahkemesinin yardımını talep etmedikçe, yabancı memlekette işlenmiş bir suçun tahkikine girişemez. Bu noktai nazar birçok müellifler tarafından şu delil ile kabul ve teyit olunur: Bir cürüm hangi memlekette ika olunmuşsa muhakemesi ona aittir, çünkü suçun işlenmesi ile tahkir ve haleldar edilmiş olan şey o memleketin kaza hakkıdır; buna mukabil yabancı topraklarda ika edilen suçların bu kaza hakkına hiç

⁸⁴ Matthaeus, *De Criminibus, De Inquisitione*, ch. II, sect. 8.

bir zararları dokunmaz. Baldus'ün bu düşünüş tarzı ihtimal hafif suç ve ithamlarda kabule şayan olabilir, fakat daha ciddi ve mühim suçlarda veya şeref ve haysiyeti ihlâl eder mahiyet- teki cürümlerde, aslâ. Çünkü fenalık ve cinayetin cezasız bırakılmaması umumun menfaati iktizasıdır: Aksi takdirde, yani itham edilen şahısların kendilerini bir takım sokak sözlerde ve kelime oyunlarla müdafaa etmelerine müsaade olunacak olursa sonra onlar cezadan yakalarını kolayca sıyırlar...

«Bu kaideye bir istisna kabul edilebilir: Eğer suçun işlenmiş olduğu yerin en büyük mülkiye memuru maznunun kendisine teslim olunmasını istiyecek olursa, munasip şekilde, muhafızların yanına katılarak maznun o makama iade ve teslim edilmelidir; çünkü fena bir hareket veya suçun işlenmiş bulunduğu mahal ve mıntıkada herkesin göreceği şekilde tecziye suretile bir misal verilmesi ve bunun başkalarına ibret teşkil etmesi doğru bir hareket olur.»

Calvin olgun bir hukukçu idi. Hukuk kendisinin ilk tahsil ettiği ilimdir. Mumaileyhin düşünüş tarzı ile üslûbunun edasında Roma Hukukuna vukufunun izleri görülür. Filhakika bir hukukçu, Calvin'in daha yukarıda bahsettiğimiz Institio Christiance Religionis isimli eserini okurken müellifinin hukuk mesleği için kaybedilmiş olmasına, onun meslekten uzak düşmüş bulunmasına esef eder. Şimdi Calvin gibi böyle melekeli ve olgun bir hukukçunun, iler tutar tarafı olmayacak şekilde usulsüz olan bu davanın cereyanında kendisinin başmuharrik olduğunu görmemiş, farketmemiş olduğuna inanmak güçtür. Her ikisi de birbirine benzi- yen sebeplerden dolayı demokrasi rejiminde cereyan etmiş olan iki büyük muhakemeyi, biri dine hürmetsizlikten (asebeia)⁸⁵ dolayı Sokrat ve diğeri Rafizîlikten dolayı Servetus aleyhinde açılmış olan davaları tasvir ve izah ettim. Bu iki dava arasında bir mukayese yapılacak olursa neticesi tamamen Atina mahkemesinin leh ve şerefinedir. Her ikisinde de mahkeme kararları birer hatadır; fakat Atina Heliaste'lar Mahkemesinin azalarında Servetus'ü muhakeme etmiş olan beriki mahkemenin hâkimlerinde görülen kabalık, vahşet ve göze batan şahsî kin unsurlarından hiç biri yoktur. Cenevre'nin teokratik cümhuriyetinde daha yüksek bir seviye ve standart mevcut olmuş olabilir, fakat (orada görülmüş ve intaç edilmiş olan bu) dava ve muhakemenin anlattığı bu değildir, bilâkis daha düşük bir hayat ve seviyedir.

O zamanlar Cenevre demokrasi olmaktan ziyade bir teokrasi idi; ihtimal bir teokrasi iptidaî olsun, mütekâmil olsun her şeklinde, insanoğlundan kurbanlar istiyor, kan adakları bekliyor, bunlar ister bir mabedin kurban taşı⁸⁶ önünde kesilsinler veya akıtılsınlar, isterse bir mahkemede... Kurban merasimindeki rahip gibi mahkemenin emrindeki cellât da, Bourdaloue nun tabirile, «İlâhî adaleti icraya memur»durlar.

Calvin'in kusurlarını örtmek için onun sadece kendi zamanının adamı olduğu söylenmiştir; bu, her türlü şiddet hareketini mazur göstermek için verilmiş bir beyaz af bonusu de-

⁸⁵ «Asebeia», yunancadır; (asevia) okunur; lügatteki maşaları: «hürmetsizlik, dinsizlik, dine hürmetsizlik»tir. (Mütercim)

⁸⁶ İngilizce «alter», Fransızca «autel» karşılığı olarak kullanıyorum. Şemseddin Sami'nin «Resimli Kamusu Fransevi» sinde: «Kadimen Avrupa Hristiyanlarınca kurbanların kesildiği veya yakıldığı mahal, mezbah» diye tarif edilmiştir. İsmail Hâmi Danişmend ve arkadaşlarının «Fransızca-Türkçe Büyük Dil Kılavuzu» unda: «Eskiden kurban kesilen yer, Kurban taşı» diye gösterilmiştir. (Mütercim)

mektir ve onun, büyük bir ahlâk hocası olan bu zatın kendi zamanını aşamamış olduğunu kabul etmektir. Hakikaten Calvin fazlasıyla, meselâ Zwingli'den daha fazla, kendi asrının adamı idi ve kendi ilk prensiplerine ihanet etmişti. Seneca'nın **de Clementia** adlı eserini şerbetmiş olan Calvin'in evvelce bahsettiğimiz **Institutio Chistianoe Religionis** isimli kitabının birinci tabında zulmü tel'in eden kelimeler, aynı kitabın son fasıllarında adalet hakkında asil sözler vardı; binaenaleyh Calvin'in, şiddet ve taşkınlığı fikirlerindeki samimiyetin alâmeti olan Servetus gibi bil adamın ölünceye kadar peşini bırakmamış olması kendisinin yukarıda işaret ettiğimiz sözlerine hiç de uygun olmıyan bir neticedir.

Sözlerimi bitirmeden evvel müsaadenizle bu ve öteki davaların bana ilham ettiği bir mü-lâhazayı serdedeyim. Medeniyetin kabul edilmiş hiç bir mihek ve kıstası yoktur. Ne servet, ne konfor seviyesi, ne vasatı ömrün uzunluğu, ne bilginin inkişafı ve irfanın artması medeniyet ölçüsüdür. Bu miyarların hepsi münakaşa götürür. Başka her hangi bir kıstas mevcut olmadığına göre, adaletin tatbik derecesi, yani insanların haksızlığa karşı olan hassasiyetlerinin ve bu haksızlığı düzeltme arzularının derecesi acaba medeniyete ölçü olarak ileri sürülemez mi? Eğer mihenk taşımız bu olursa, Servetus'ün muhakemesi gibi bir muhakeme, davanın aralarında cereyan ettiği halkın ve milletin de muhakemesidir ve Servetus'ün mahkûmiyeti o halkın, o milletin de mahkûmiyetidir.

VII. SİHİRBAZLAR ALEYHİNDEKİ DAVALAR

Şimdi, buraya kadar anlattıklarım hiç benzemiyen, tamamen ayrı bir sınıf teşkil eden davalardan bahsedeceğim. Evvelki davalarda umumiyetle siyasî bir unsur vardı; şu veya bu şekilde Devleti alâkadar ediyorlardı; hanedana ait sebepler veya hikmeti hükümet mülâhazalarından dolayı bunlarda mahkûmiyet esaslı ve lâzım addediliyordu. Bu davalarda ileri sürülen cinayetler nevarsa bizim bugünkü anladığımız manada birer cinayetti. Bazı dostlarımın telkin ve tavsiyeleri üzerine, bugün artık rastlanmıyan eskimiş neviden davalardan bazı örnekler seçtim. Büyücülük ve sihirbazlıktan dolayı açılmış olan davaları murat ediyorum, ilk bakışta bunlar usulü muhakeme tarihi bakımından öğretici ve alâkayı haiz olacağına benzemiyebilirler. Şüphesiz en büyük ehemmiyetleri bunda değildir. Fakat ispata muvaffak olacağımı ümit ettiğim veçhile, bu davalar hukukçu tarafından ve usulü muhakeme ile müterafık olarak tetkik olunmağa lâyıktırlar. Bunlar, sübut vasıtalarına müteallik kaidelerin kıymetleri bahsinde bizi tenvir ederler. Kilise hukukunda en mukni ve yegâne kat'î delil addedilmiş olan itirafların kifayetsizliklerini ve itimada lâyık olmadıklarını müessir ve diğer davaların ispat edemedikleri bir tarzda ispat ederler. Hakikatin meydana çıkarılmasına yarıyan yol ve vasıtaların heyeti mecmuası nazariye bakılan usulü muhakemedeki aksaklık ve nakisaları ortaya koyarlar. Jüri usulile muhakeme sisteminin tahrikât ve galeyan zamanlarında suiistimal edilmek tehlikesine maruz ve müsait olduğunu gösterirler. Bununla beraber bu davaların usulü muhakeme tarihini aydınlatmak noktasından haiz oldukları kıymeti izam etmemeliyim. Şüphesiz bu çeşit davaların başlıca ehemmiyeti başka taraftadır. Bunlar bir folklor, mahallî örf ve âdetler, psikoloji ile uğraşanları ilgilendiren vakıalar hâzinesidir. Hukukçu için bunları gözden geçirmenin tama-

men faydasız veyahut sadece bir merak ve tecessüs meselesi olacağı kanaatinde değilim. Ceza hukukile meşgul olanlar için birçok cihetlerden öğreticidir. Alelâde kitaplarda, zaman zaman görülen salgın suçlar (epidemic crimes) hakkında çok şeyler söylenmiştir; bunlar herkesin birbirinden görerek taklit ettikleri, bir kere âdet haline geldi mi bundan dolayı gittikçe daha çok taammüm eden suçlardır. Şimdi bahsedeceğim davalar da, daha iyi bir tabir bulamadığım için salgın davalar (epidemic prosecutions) diyebileceğim zümredendirler; bunlar, muhayyel suçlardan dolayı açılmış, her biri bir başkasını doğurmuş veya kolaylaştırmış olan bir sürü davadır. En garibi şu ki bu takibat ve davalar ekser hallerde hayalî mücrimleri muhayyel itiraflara, hattâ hiç işlemedikleri ve işlenmesi mümkün olmıyan suçlardan dolayı vicdan azabı duymağa sevketmişlerdir. Salgın, ekserisi kadın olmak üzere yüzlerce, binlerce masum insanın feci ölümüne sebep olmuştur. Bunların birçoğu masum olduklarını bilmeden ve ölürlerken etraflarında bulunanlara hiç bir hakikî cinayetin mucip olmadığı bir nefret hissi telkin ederek can vermişlerdir. Büyü ve sihire itikat vahşî kabileler arasında pek geniş bir surette taammüm etmiştir; tabiatın sihirli kuvvetlerine inanma, harste iptidâî bir zihniyet merhalesidir. Fakat daha bundan 300 sene evvel irfanlı ve münevver Avrupa'nın, bu bapta, vahşî Afrikanın her hangi kısmından daha aşağı bir hal ve seviyede bulunduğunu kabul etmek oldukça ağır ve güce giden bir şeydir. Benim bildiğime göre vahşilerin hiç bir ırkı, Knox'un İskoçya'sı, Shakespeare ile Bacon'un İngiltere'si ve Albert Dürer ile Luther'in Almanya'sı kadar sihrin her yerde mevcut ve her yeri kaplamış olduğu itikadile meşbu olmamış, sihirbazlarla büyücülerin bu derece nüfuz ve tesiri altında kalmamıştır. Eğer bu sözümü tadil edersem ancak şunu söylemek suretile ederim: Bence dünyanın hiç bir yerinde sihirbazlık ve büyücülüğü zalim usullerle meydana çıkarıp tepelemeğe mahsus böyle bir teşkilât mevcut olmamış, hiç bir tarafta sihirbazlığa itikat bu derece bedhahane bir şekilde gösterilmemiş ve binnetice sihir yaptıkları ve öğrettikleri zannolunan kimselere karşı bu kadar hesaplı bir tarzda kin ve husumet celbedilmemiştir.

En şiddetli zamanlarını bulduğu günlerde bile çalgın Avrupa'nın bütün memleketlerine yayılmamıştır. Avrupa'nın cenup kısımlarında nadirdi. Bazı büyü nevi ve şekillerinin hüküm sürmüş oldukları malûm olmasına rağmen bu salgın Müslüman halkla meskûn memleketlere sirayet etmemiştir. On beşinci asırda (*L. F. A. Von Pastor, Geschichte der Pabste, I. P. 231*), yani sihirbazların Almanya'da ve İngiltere'de⁸⁷ yüzlerle yakılmakta oldukları bir zamanda Roma'da bir sihirbazın yakılmasına dair yalnız bir tek hakikî davanın cereyan etmiş olması manidardır. Dürüst olmak için şunu da ilâve etmeğe mecburum ki, Enkizisyoncuların mektep kitabı gibi ellerinden düşürmedikleri bir eser olan **Malleus Malificarum** (*Jeanne d'Arc davasında bu kitabın bahsi geçmiştir; bakınız sahife 66. Mütercim*), 1489 senesinde Roma'da basılmıştı.

Salgın bir müddet için hem Katolik hem Protestan memleketlerinde hükümferma olmuştur. Meselâ Protestan İskoçya'da da Katolik Bavyera'da da ortalığı kasıp kavuruyordu. Hurafenin esasları hakkında pek az kimse şüphe etmeğe cesaret ediyordu; en akıllı insanlar, cahillerin bu baptaki itikatlarının haddi zatinde yerinde ve esaslı olduğuna muhakkak nazarile ba-

⁸⁷ «Hakikî «sihirbaz yakma» vakalarına 16.eı asrın sonu ile 17.ci asrın içinde tesadüf edilmez,» N. Paulus, *Hexenwahn und Hexeriprnezess, vornehmlic(ı im 16. Jahrlundert*, p. 260.

kıyorlardı. Bu hareket, bütün İntibah Devri boyunca sürüp gitmiştir. Teşvik edilmemiş ise de önüne de geçilememiştir. Zamanın salgını ve asrî bir hastalıktı.

Tarihin eski devirlerinde böyle korkuya tutulmuş cehalet tezahürlerine tesadüf edilmez⁸⁸. Bu hal on beşinci asırdan on yedinci asrın ortalarına kadar devam etmiştir, ihtimal on altıncı asrın sonunda şiddetinin en yüksek derecesini bulmuştu. Avrupa memleketlerinde sihirbazlık aleyhindeki davalar takriben 250 senelik bir zamanı kaplar. Bu 250 senelik devre büyük fikrî faaliyetler ve mühim İlmî keşifler ile mütemayiz olup İntibah Devrinin doğduğu ve en yüksek kemal derecesini bulduğu zamanları kucaklar. Aynı zamanda hem körlük ve boş şeylere meftunluk hem de irfanın inkişafı ile temayüz eden bu iki asrı ne ile izah etmeli?

Hiç şüphesiz bunun bir aşikâr sebebi, on altıncı asırdan itibaren birçok memleketlerde sihirbazlık davalarına bakmak salâhiyetinin lâik mahkemelere intikal etmiş olmasıdır (S. Riezler, *Bayern* p. 48); sihirbazlık artık münhasıran kilise hukukuna ait bir suç olmaktan çıkmıştı. Enkizisyonu, sihirbazlık ve büyücülüğü Rafizîliğin birer nevi olarak muameleye tâbi tutardı. Bu telâkkiyi Goethe, Faust'un ikinci kısmında Şansölye'nin ağzından söylettiği: «Bunlar rafizî ve sihirbazdırlar! Hem şehri, hem memleketi baştan çıkarıyorlar» sözlerde ifade etmiştir (Riezler, *Bayern*, p. 48). Sonraları ve bilhassa on altıncı asra doğru lâik mahkemeler sihirbazlığı cezalandırmağa başladılar. Böylece Almanya'da 1532 yılında çıkarılan **Karolina Kanunu (Lex Carolina)** sihirbazlığı, mazarratı görülen yerde, sivil mahkemelerce ateşte yakılarak ölümle cezalandırabilecek bir suç haline koydu⁸⁹. Bunun dava ve takipleri çoğaltılmış olduğunda şüphe yoktur. Fakat bahsettiğim bu hâdisi salgınının menşeinin ve bu devrede genişleyip yayılmasının tam bir izahı değildir. Bilhassa bize neden yalnız halk tabakasının değil de prenslerin, doktorların, devlet adamlarının ve rahiplerin de bu asılsız şeyin üzerine düşmüş olduklarını anlatmaz.

Bundan evvel Tampliyeler'in davalarını izah ederken sihirbazlığın tarihinden bir nebze bahsetmek fırsatını bulmuştum. Şimdi burada o zaman karanlık bıraktığım bir noktayı aydınlatmağa çalışacağım, iptidada sihirbazlık yalnız halk tabakasının aklında değil, fakat aynı zamanda bu nevi suçlara karşı cezaî müeyyideler koymak maksadile çıkarılan kanun ve nizam-larda dahi «zehirleme» ile karıştırılıyordu. Keza, zararlı telâkki edilmeyen işlerle, hastanın tababet tahsil etmemiş kimseler tarafından tedavisi ile de karıştırılıyordu; on beşinci asrın mütetabbibi bir sihirbazdı. Zamanla büyük bir değişiklik husule geldi. Beyaz büyü (white magic)⁹⁰ denen şey tamamen sönüp ortadan kalktı, Kara büyü (black magic) gitgide belirdi ve

⁸⁸ Büyücülüğün —kara büyü— bir cinayet olarak telâkki edildiği doğrudur. Kısmen bunun sebebi, büyücülüğün zehirleme ile yakın bir alâkası olduğu zannedilmekte olmasında idi. XII Levhâ'da büyücülük aleyhine sevk edilmiş hükümler vardır. Plin., *Nat. Hist.*, XXX. 3; Apuleius, *Apologia*, a. 47.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 137.

⁹⁰ «Magie blanche» Şemseddin Saminin «*Resimli Kamusu Fransevi*» sinde: «Ervahî lâtifenin cem'iyle olunan sihirdir» diye tarif edilmiştir. İsmail Hâmi Danişmend ve arkadaşlarının «*Fran-sızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu*» nda: «Görünüşte harikulade olup hakikatte tabii sebeplerle meydana getirilen şeyler» denmiştir. Bu ikinci tarif Claude Auge'nin yedi ciltlik «*Nouveau Larousse illustré*» sindeki tarife daha yakındır. Ben, tabiri kısaltmak için sadece «beyaz büyü» diyeceğim.

Fransızca «magie noire» ve İngilizce «black magic» yerine de «kara büyü»yü kullanacağım. Bu mefhum, yukarıda işaret ettiğim Türkçe-Fransızca lügatlerde birbirine az çok yakın olarak: «habis, ruhlarla yapılan bü-

sivrildi (*Bu cihet Faust'ta görünür, Riezler, p. 161*). Halkın telâkkisinde de sihirbazlık, bütün iptidâî cemiyetlerde cari olan şekildeki büyücülükten ayırt edilmeğe başlandı. Sihirbazlık evvelce tabiatın gizli kuvvetlerini kullanarak bir tesir husule getirmek sanatı idi; tabiat kuvvetlerine tapan ilk insanların itikatları ile de birleşmiş, kaynaşmıştı. Sonraları gitgide bu mitolojik unsurlar kayboldu. Gitgide sihir ve sihirbazlık, mahkemede görülen halde, şeytanla kötü bir ortaklık işi, bir şeytan yardakçılığı addedilir oldu. Artık sihirbazlar şeytanın hizmetkâridirler. Onların fena hareketleri hep şeytanın işi, şeytanın ilhamıdır. Kuvvet ve kudretlerini ona borçludurlar. Şeytanın işini görüyorlar ve böyle yaptıkları için de suçludurlar. Zaman geçtikçe sihirbazların şeytanla suç ortağı oldukları hakkındaki bu kanaat kökleşti (*J. Michelet, 1863, pp. 190, 193*). Michelet'nin işaret ettiği veçhile, denilebilir ki:

«**Malleus'ün** içinde bu çeşit kitapların hepsinde olduğu gibi, garip bir itiraf vardır: Şeytan nüfuz kazanıyor, yani Allah kaybediyor; İsa'nın kurtardığı beşer nev'i şeytanın pençesine düşüyor. Şeytan (légende)⁹¹ dan (légende)a geliyor, kuvvetleniyor.»... «Şeytân şimdi meşhur; onu herkes tanıyor ve her yerde hazır ve nazır. Şeytan galebe çalmışa, muzaffer olmuşa benziyor.»⁹²

Bu mevzua müteallik yazılmış eserlere bu değişikliğin tek mil sebeplerinden güvenle bahsedecek derecede aşına değilim; bu baptaki edebiyatla bu kadar çok meşgul olmadım. Fakat bu sebeplerden biri ilâhiyatın taammümüdür. İlahiyat, eski halk mitolojisini mahvetmiş, Tabiatın kötücül kuvvetlerini bir araya toplıyarak Fenalık timsali halinde o mitolojinin yerine geçirmiştir. Riezler, şeytanın saltanatı hakkında yazılmış yazılardan bahsederek diyor ki:

«Şeytanların kovulmasına mütedair yazılar bir tarafa bırakılırsa, şeytan hakkındaki —on altıncı asrın bağrından meş'um bir bolluk ve bereketle fişkıran— yazıların hepsi Protestan partisinin ilahiyat bahsindeki faaliyet ve hamaratlığının mahsulüdür.» (*Riezler, p. 160*)

On altıncı asrın kanun vâzılarıyla hâkimlerine, zalim kanunlarıyla hangi cinayeti tedip etmek istedikleri sorularak izah ediniz denseydi, «şeytanla dinsizce münasebetlere girişmek cürmünü» diye cevap verirlerdi. Anı atmakta olduğum şu davalarda göreceğiniz şeytan ne de bayağı bir şeytan! Kötücül bir palyaço; saman altından su yürüten, sütleri ekişten, inekleri buzağıları öldüren, düşmanlarının vücutlarına sancı nöbetleri salan kötü halli kaba bir köylü tipi. Milton'un eski hantal şeytanı, Michelet'n'n bahsettiği (*Michelet, pp. 48 ff*) «le petit dèmon du foyer = evin ocağın küçük şeytanı», kızları çimdikleyen, herkese takılıp kaba saba oyunlar eden fakat yine de kimseye serleri dokunmıyan ve iyi hareketlerde de bulunan bu şeytanlar artık şehvet ve hınçla dolu, daima gözü insanları esir ve alet etmekte olan ve bunu alçakçasına ve bayağı hile ve tuzaklar kurarak yapan kötücül kara şeytana inkılâp etmişlerdir. Bu telâkkinin aşağı yukarı, Milton'un Akıl Prensi, Gurur timsali, İntibah Devrinin kıymetli mahsulü diye gösterdiği kendi (Satan=Şeytan) tipini yarattığı zamanlara doğru etrafa yayılmış olduğunu düşününüz! Fenalığın bu asilleştirilmiş timsalinden birdenbire o yabani ve kara şeytan ti-

yü» şeklinde ifade edilmiştir. (Mütercim)

⁹¹ «Légende»: a) Azizlerin hayatlarını anlatan ve vaktile dinî müesseselerde sabah duasında ve yemekhanelerde okunan kitap; b) Azizler hakkında anlatılan havaî ve gülünç hikâyeler». Burada bu sonunculara telmih olunduğu anlaşılıyor. (Müte'cim)

⁹² .T, Michelet, *la Sorcière* (2 e ed.), 1863, p. 203.

pine ne sukut! Bu kaba saba şeytanın meyil ve zevkleri âmiyane idi; aşağı insanlarla düşüp kalkar, artık kimsenin yüzlerine bakmadığı yaşlı kadınlarla gece yarıları dansederdi; en fena işini de insanları mahvetmek için dolu fırtınası veyahut balıkçı kayıklarının denize açılmalarına mani olan veya masum gemicileri boğan bir kasırga çıkardığı zaman yapardı. Bu kanaatin revaç ve taammümünden pek çok kimseler mesuldüler; işin böyle bir neticeye varmasına birçok şeyler amil olmuştur; bilhassa zamanın ilâhiyat mekanizması, Ahdi Atik’a sihirbazları tehdit ve haklarında cezalar tertip eden hükümlerde birlikte verilen ehemmiyet, her tarafta müşahhas bir şeytanın ön plâna geçirilmesi bu sebepler meyanındadır. Bu salgının Protestan memleketlerde daha çabuk yayılmış olduğunda şüphe yoktur. Keza her ne kadar Luther’in tercümei halini yazanlar bu noktayı şüpheli göstermişlerse de bu zatın avamın bu baptaki itikadına hız verdiğinde pek az şüphe edilebilir. Kendisinin sihirbazlığa inandığı aşikârdır. Aynı veçhile mumaleihin sihre bilhassa kadınların alet olduklarının tasavvur ettiği de açıktır (*Paulus*, p. 28). Tamamen şiddet taraftarı idi. Luther, fazla delil ve ispat istiyen **hukukçu** ile alay eder (*Pausul*, p. 38). İhtiyarladıkça bu kanaatte daha çok ısrar etmiştir. Ona arka çıkan kimselerin yaptıkları gibi Luther’in bu hususta orta çağ itikatlarına devam etmekten başka bir şey yapmamış olduğunu söylemek de mükemmel bir müdafaa değildir. Zira Luther orta çağın birçok itikatlarının boyunduruğundan kendini kurtarmış bir adamdı. «Neden başka şeyleri değil de betahsis bu batıl sihir merakını el sürmeden bırakmıştır?» (*Paulus*, p. 45)

Bu davalardan her memleketin kendisine mahsus tipte sihirbazları olduğu tezahür ediyor; mevzuu tamamen tetkik etmek için araştırmalarımızı bir değil müteaddit davalara teşmil etmemiz icap edecektir.

Maalesef bu güç işe teşebbüs eden olmamıştır Bu davalar hiç bir vakit, muhtelif memleketlerdeki hâdiseleri bihakkın bilen muharrirler tarafından tetkik edilmemiştir. Bu boşluğu doldurmak benim iktidarımın haricindedir. Benim şimdi bütün yapabileceğim şey iki memleketten, yani İskoçya ile Almanya’dan, bazı aydınlatıcı misaller almak olacaktır. Bunları anlattığım zaman göreceğiz ki eski mitolojiler tamamen sönüp gitmemiştir. Almanya’da her türlü şekil ve kisveler altında ve umumiyetle bir nevi iptidâi Mephistopheles suretinde görünen şeytan hakkında çok şeyler anlatılır. İskoçya’da cereyan eden davalarda Elfinland’in çok bahsi geçer. Buradaki ithamnamelerle şehadetlere memleketin kraliçesinin ismi de karışmıştır. Muhakeme altına alınmış olan kadın ve erkekler içinde kraliçenin ağına düşerek onun mahkemelerinde senelerce sürünmüş olanlar az değildir. Bu insanlar büyü kuvvetlerinin bir kısmını mahkemelerde ve kraliçeden öğrenmişlerdir! İskoçya’daki davalar kültürsüz zihinlerde o zamanın ilâhiyatı ile halk mitolojisinin —lâik ve lâdinî, Hıristiyan ve gayrı Hıristiyan menşeli münasebetsiz ve gayrı mütecanis şeylerden mürekkep bir halita halinde— birbirinin içine geçerek karışmış olduğunu dikkate şayan bir şekilde gösterir. Bu davalar içinde bir eleme yaparken büyük güçlüklerle uğradım. Malzeme o kadar dağınıktır. Fakat hepsinden evvel, tamamen tipik bir nümune olarak, 1576 senesinde Edinburgh’da (*R. Pitcairn*, Criminal Trials in Scotland, 1488 - 1624, i. Part 2, p. 49 (1576)). Muhakeme edilmiş olan Elizabeth veya Bessie Dunlop’un davasını ele alıyorum. Bu dava, mazbut olan en eski ve en garip davalardan biridir. İthamnamesinde, nadir bir keyfiyet olmak üzere, bu sihirbaz kadının yaptıkları inceden inceye

anlatılmaktadır: «Habis ruhları davet etmek, hastalık vakalarında onlarla her liizum gördüğü zaman münasebete girmek, afsun ve büyü ile uğraşmak, şeytanî sihirbazlık sanatı ile halkı iğfal etmek.» Pitcairn'in işaret ettiği gibi hiç şüphesiz müthiş işkenceler tatbiki sayesinde zorla yaptırılmış olan beyan ve ikrarlara müstenit bulunan ithamnamenin mucip sebepleri şunlardı:

«Aşağıda beyan ve tasrih edilen suretlerle büyücülüğe, sihirbazlığa tevessül edilmiş olması: **evvelâ**, adı geçen Elizabeth'e hangi hüner ve bilgiye müsteniden birçok kimselere kaybettikleri, çaldırdıkları şeyleri söyleyebiliyor veyahut hasta insanları tedavi edebiliyorsun? diye soruldukta şöyle cevap vermiştir: Bunları yapmak için hiç bir sanat, hüner ve bilğim yoktur; fakat muhtelif zamanlarda hasta insanlar bana müracaat ettikleri vakit, Thome Reid diye birisi vardır, ondan tahkik eder öğrenirim; bu adam, kendi ifadesine göre, Pinkye'de icrayı sanat eder; eğer bir şey soracak olursam o bana söyler.

Saniyen, sihirbaz kadından bu Thome Reid denilen adamın nasıl bir adam olduğu soruldukta şunları söylemiştir: Namuslu ve hayli yaşlı bir zattır; kurşunî bir elbisesi vardır. Elbisenin yenleri eski moda Lumbart biçimindedir. Kurşunî bir kısa pantolonu, beyaz çorapları, dizinde paça bağları, başında arkası kıvrık önü düz, kenarlarına ipek kurdele geçirilmiş bir külâhı, elinde de beyaz bir asa vardır.

Salisen, adı geçen Thome Reid'in nasıl ve ne gibi bir yerde gelip kendisini bulduğu hakkında sorulan suale verdiği cevapta sihirbaz kadın şunları söylemiştir: Kendi evimle Monkcastell Şatosu'nun avlusu arasında yolda gidiyordum; ineklerimi mer'aya götürüyordum. Son derece meys ve mükedderdim; ölmüş olan ineğim ile hasta yatmakta olan kocam ve çocuğum için şiddetle ağlıyor, inliyordum ve kendim de hastalıktan yeni kalkmışım.

Yolda, adı geçen Thome'a rastladım. Günaydın Bessie diyerek selâm verdi. Ben de: Allah işini rast getirsin iyi adam, dedim. O: Bessie, aziz Meryem aşkına söyle, neden gizli bir sebepten dolayı ağlayıp sızlıyarak bu kadar mükedder ve meys oluyorsun? dedi. Ben de cevaben: Heyhat! Dedim, çok müteessir olmakta çok haklı değil miyim? Çünkü «our geir is trakit» («*Geir*» ve «*trakit*» kelimelerini 13 ciltlik büyük Oxford. lüğatinde dahi bulamadım. (Mütercim) kocam ölüm halinde; küçük bebeğimi büyütemeyeceğim, yetiştiremeyeceğim; ben de zayıf bir haldeyim. Bu vaziyette pek çok kederli olmakta haklı değil miyim? Bunun üzerine Thome şunları söyledi: Bessie, sen Allah'ı gücendirmişsin, Allah'tan yapmamaklığın icap eden bir şey istemişsin. Onunla aranı düzeltmeni tavsiye ederim: Zira sana söyleyeyim, kümes hayvanların ölecek, hasta inekle sen iyi olacaksınız; iki koyunun da ölecek, fakat kocan hastalıktan kalkacak, eskisi gibi sıhhatli ve iyi olacak. Benim için bundan sevinçli ne olabilirdi, o bana kocamın iyi olacağını söylemişti.»

Bundan sonra sihirbaz kadın hikâyesini şöyle anlatır:

«Thome Reid benden uzaklaştı; Monkcastell şatosunun avlusundan geçip gitti. Daha genç hiç bir adamın geçemeyeceği dar bir hisar deliğinin içine girdi; bana öyle geldi.»

Buraya kadar anlatılan şeytan munis, heyeti umumiyesi itibarile nazik ve muhterem, fasahat ve kolaylıkla sofı sözler söyleyen, iyi nasihatler vermeğe mütemayıl ve amade bir şey-

tandır. Sihirbaz kadının evi ile Damwstarnok'taki Dikenagağı arasında vaki olan üçüncü buluşmada (ikinci mülakat hakkında tafsilât yoktur) Thome sihirbaz kadına: “Şayet Hristiyanlığını ve vaftiz taşında aldığı imanını ret ve inkâr edecek olursa hem «geir»ler (*Geçen sahifenin altındaki 18a ya bakınız. (Mütercim)*), atlar hem de inekler ve başka takım ve elbiseler vereceğini” vadetmiştir. Sihirbaz kadın ona dördüncü defa rastladığı zaman şeytanın yanında sekiz kadınla dört erkek varmış. Sihirbaz kadın bu kadınların kim olduklarını sormuş ve şu cevabı almış:

«Bunlar iyi sihirbaz kadınlardır, Elfame sarayında otururlar; buraya seni alıp götürmek arzusile gelmişlerdir.» Bundan sonra Thome sihirbaz kadından bu suretle hareket etmesini yani onlarla beraber gelmesini istemiş, o da cevaben: Sebebini bilmedikçe bu yola gitmekte hiç bir fayda görmediğini söylemiş. Thome da buna mukabil: Beni görmüyor musun, demiş, etli canlıyım, kıyafetim şık, şahsen de oldukça yakışıklıyım; seni iyi ederim, her zamankinden daha sağlam olursun. Sihirbaz kadın: Kocamı ve hayvanlarımı çok merak ediyorum, onları bırakamam, diye cevap vermiş. Bunun üzerine Thome ona çok kızmağa başlamış ve: böyle düşünürsen sen de benden az iyilik görürsün, demiş.»

İthamnamede anlatılan suç sebepleri bunlardır. Sihirbaz kadın, ihtimal işkence altında olarak, sorguya çekilmiştir. Eğer tabir caizse davanın hâdiseleri, yani bu şekilde kendisine itiraf ettirilmiş olan vakıalar şunlardır: Sihirbaz kadın Thome'dan bir nebat almış;

«Thome bunu bana kendi elile verdi; ağaç kökü gibi bir şeydi; bana iyi tali temenni etti, o nebattan bir merhem yaparak veyahut toz haline getirip hastalara vermemi tavsiye etti ve hastalar iyi olacaklardır, dedi. Thome'un bana dediklerinden başka istikbale ait bir şey söyleyemem. Bazı giyecek eşyası ile sapanların demir bıçaklarını kimin çaldığını söyledim.» işte sihirbaz kadının itirafları...

Bu sihirbaz kadının davasındaki itham, böyle bayağılıkla hurafecilik karışık ve tamamen, amiyane bir itham idi. Muhakemeye dair, mutad olan şekilde neticelendiğinden başka, bir şey bilinmiyor, Müttehern sihirbaz kadın suçlu görülmüştür; ihtimal Hill kalesine götürülerek orada «bir direğe bağlanmasına» yani boğazlanarak cesedinin yakılıp kül edilmesine karar verilmiştir.

Sihirbaz kadınlar aleyhindeki ithamlar her zaman bu anlattığım kadar zararsız hareketlerden ibaret değildi. Başka neviden bir itham misali olarak Margaret Wallance (*R. Pitcairn, 1488-1624*) davasını alıyorum. Bu kadın 20 Mayıs 1022 tarihinde sihirbazlık, büyücülük, tılsım, afsunculuk, falcılık ve halkı iğfal maddelerinden mahkemeye sevk edilmiştir. Bu mahkeme reis Colville of Blair ile Glasgow Krallığı naibi Lord Walter Stewart of Mynto ve hâkim muavini olarak da Glasgow Başpiskoposu, Lord Innerteil, John Wemyss of Craigtoun'dan mürekkepti. İthamnamenin esas noktalarını (kıyas mukaddemlerini) Leviticus'un 20 nci ve Deuteronomy'nin⁹³ 18 inci faslındaki sihirbazlığı meneden hükümler teşkil ediyordu.

⁹³ «Deuteronomy»: ikinci kanun; Pentateuque'Un beşinci kitabına verilen isim. «Pentateuque»: İncil'in ilk beş kitabına verilen isim. Bu kitaplar şunlardır: 1) *tekevvin*, Beni İsrailin Mısır'da yerleşmelerine kadar; 2) *hicret* yahut *Mısır'dan çıkış*; 3) *Leviticus* yahut dinî *nehi ve yasaklar*; 4) *adetler* yani ümmetin maddî kuvvetinin izahı; 5) *Deuteronomy*, ki bundan evvelki dört kitabın mütemmimidir. (Mütercim)

Maznuna isnat olunan fiiller şunlardı:

1) Margaret Wallance adındaki bu sihirbaz kadın Cuthbert Greg isminde birine beslediği fevkalâde hınçtan dolayı ve diğer bir sihirbaz arkadaşile birlikte «bir takım şeytanî afsunlar yapmış ve adamı muayene ve tedavi sadedinde onun sıhhatini garip, gayrı tabîî ve bilinmeyen bir hastalıkla ihlâl etmiş, arkadaşlarile beraber on beş gün mütemadiyen gelip giderek hastayı çok acınacak ve zalim bir tarzda izaç eylemiş ve bu yüzden hasta adamın zafiyet ve maluliyetine sebep olmuş, hayatından ümit kesilen adamcağız hareketlerini idare edemez veya kendini kımıldatamaz hale gelmiştir.»

2) «Ağır ve vahim hastalığın fail ve müsebbibi olmasından şüphe edilerek» sihirbaz kadın çağırıldıkta gelmiş bir elile hastanın bileğini tutmuş, diğerini göğsünün üstüne koymuştur. Hasta yardımsız bacaklarını kaldıramazken, sihirbaz kadın, ayağa kalkmasını söylemiş ve ona yaptığı bazı afsunlar neticesinde hasta adam yardıma muhtaç olmadan yürüyebilmiştir.

3) Sihirbaz kadın ağır surette hastalandığından Cristiane Grahame isminde bir sihirbaz kadına haber göndermiş, onun tarafından tedavi edilmiştir. Bu kadın bilâhare şeytanî işlerinden dolayı yakılmıştır.

4) Maznun, küçük bir çocuğa müthiş bir hastalık kondurmuş; çocuğu tedavi etmeği teklif etmiş. Çocuğun anası ben yavrumu Allah'a ısmarladım, şeytanı veyahut şeytana alet olanları işe karıştırmam diyerek bu teklifi reddetmesi üzerine Margaret Wallance son derecede iblisane ve kâfirane bir tarzda: — Bu hastalık tedavisi işini Cristiane Grahame'm sanki gökten Allahın inip şifa vermesi kadar mükemmel yapmağa muktedir olduğu ve ölüm oku yayından çıkmış olsa bile onu dahi bertaraf edebileceği cevabını vermiştir.

5) Bundan başka, Kristy Grahame namında bir kadının itirafına nazaran Margaret Wallance mezmûm hareketlerinde onunla birlik imiş; kin güttüğü kimseler aleyhinde sihir yapmak için ondan renkli ipek ve yün almıştır.

6) Margaret Mure isminde birisi ne olduğu belli olmıyan garip ve ağır bir hastalığa tutulmuş; bunun üzerine sihirbaz kadın saat 11 ile 12 arasında gecenin karanlığı ve sessizliği içinde Christy Graham ile beraber James Fynlay'in bahçesine giderek orada çocuğu tedavi ve hastalığı defetmek için bir saat sihir ve büyü yapmış; aynı gecede çocuğun hastalığı geçmiştir.

7) Alexander Boig adlı bir şahsa olan husumeti neticesinde dört yaşında bir çocuğa müthiş ve korkunç bir hastalık salmış ve çocuk iki gün içerisinde ölmüştür.

İskoçya'daki sihirbazlık davaları hakkında anlatacağım bu kadar. Bu misallerin mezkûr davaların mahiyetini iyice göstermiş olduğuna kaniim.

Bu davaların farik vasıflarını hulâsa zımında ifade etmeliyim ki bu davalar garip bir hurafeler halitası ile Hristiyan ve gayrı Hristiyan akidelerin birbirine karıştırılması manzarasını gösteriyorlar. Sihirbaz kadınların çok defa ruhsatsız tabiplik ettikleri görülüyor. Onlara isnat olunan suçlar sadece kurbanlarına kötü büyüler yapmak olmayıp aynı zamanda gayrı kanunî vasıtalarla tedaviler yapmaktır. Bütün bu işlerin hepsinde de şeytan başlıca simadır.

Usulü muhakeme tarihini aydınlatıcı mahiyette seçtiğim ikinci dava yukarıkilerle hemen hemen muasır olmakla beraber onlardan çok başka nevidendir. Şimdi temas edeceğim bu dava büyük Kepler'in annesinin muhakemesidir. On yedinci asırda, 1615-1621 senelerinde Würtemberg'in Leonberg kasabasında cereyan etmiştir. Vesikaları muhafaza edilmiş ve ilk defa olarak, zannımca, Dr. Frisch tarafından basılan Kepler'in **Opera Omnia**'sında neşrolunmuştur (*J. Kepler VIII. 361*) Davanın, Kepler'e nisbetinden mütevellit alâka ve ehemmiyetinden tamamen müstakil olarak, büyük tesirleri olmuştur.

Kepler'in annesinin ismi «Keplerin» idi. Hayatta mesut olmamıştı. Sefih ve rahat durmıyan kocası muharebelere gitmek üzere evinden çıkmış, kendisi de onu takip etmiştir. Bir müddet sonra evlerine dönmüşler, fakat kocası tekrar onu bırakarak çıkıp gitmiş ve kendisinden haber alınamamıştır. Kadıncağızın 'başına dört çocuk kalmıştı. En büyükleri meşhur heyetşinas olan Yohannes Keplerdir. Keplerin daima huysuz bir kadın olmuştur. Acı görmüş, felâketlerle zehirlenmiş, çocuklarının iki tanesinden hiç bir yardım görmemiş olduğundan kavgacı ve komşuları tarafından sevilmez bir kadın olmuştur. İhtiyaç ve zaruret zamanlarında erkekçe yanında kalmış olan heyetşinas oğlu annesinin mizacı hakkında hayale kapılmıyordu. Annesini «ufak tefek, zayıf, koyu esmer tenli, keskin dilli, geçimsiz, fena huylu» (*I. Kepler, Opera Omnia (ed. C. Frisch), VIII. p. 361.*) mahalle halkının rahatını kaçıran ve «hırçın, çenesi düşük bir kadın» (*Ibid, p. 380*) olarak tasvir etmiştir. En büyük oğlu Avusturya Sarayına gitmişti. Kızı evlenmiş ayrı eve çıkmış, yalnız kalan anneleri titiz ve eksantrik olmuştu. Bir gün vaazda birçok milletlerin, insanlara faniliklerini hatırlatmak maksadile, kurukafalardan yapılmış taslardan su içtiklerini duyduğundan babasının iskeletini mezardan çıkarmak sevdasına düşmüş, kafatasını alıp gümüşleterek heyetşinas oğluna hediye yollamıştır. Keplerin'in annesi de biraz tababetle meşgul olmuşmuş; kızı da aynı veçhile bu yola gitmiş; ilâçlarını da garip bir takım merasimle yaparmış, iyi ettiği insanlar varsa bile unutulmuş yalnız elinden çıkan kazalar ve muvaffakiyetsizlikler hatırdan kalmıştır. Şifa vermiyen afsunlar kullanır ve halkı hasta eden garip ilâçlar ve terkipler yaparmış. Komşuları Bayan Kepler'e fena halde dış bilerlermiş.

Kepler, «dedikodu öyle bir fenalıktır ki»⁹⁴ der «ondan daha çabuk yayılan hiç bir fenalık yoktur; çünkü son derecede vesveseli ve hurafelere inanan bir fenalık anneme karşı besledikleri suizannın delillerini onun yetmiş yaşında olmasına ve yalancılık, tecessüs, şiddetli hiddet, herkese beddualarda bulunmak, mütemadiyen herkesi şikâyet ve itham etmek gibi anneme yükletilen ve o zamanda o mekânda pek ziyade cari olan kusur ve fenalıkların çokluğuna istinat ettirdiklerinden annem aleyhindeki suizan böyle bir halk arasında derhal süratle yayılıyordu... Öfke ve gazapla dolup taşan annem avam aleyhindeki şikâyetlerine germi verdikçe kendi aleyhindeki dedikodu ve suizanları da o nisbette arttırıyordu.»⁹⁵

Kepler annesinin hapsedilmesinin önüne geçmek için uğraşmış, fakat muvaffak olamamıştır.

⁹⁴ I. Kepler, *Opera Omnia* (ed. C. Frisch), VIII. p. 378.

⁹⁵ *Ibid.*, p. 378.

Keplerin'in oğullarından bir tanesi annesi aleyhinde etrafa fena hikâyeler yayıyordu. Bir komşu da Bayan Kepler'in kendisine **zaubertrank** (büyülü bir ilâç) vermiş olduğunu işaa ediyordu. Şehirde o zamanın o menfur icatlarından biri, bir **hexenspürer** (sihirbaz avcısı) vardı, Lutherus Einhorn ismindeki bu adam sihirbaz kadınların mutaassıp bir takipçisi idi. «Bütün ihtiyar kadınlar ateşe atılmalıdır» sözünü kendine şiar edinmişti. Bu adam işkence ile başka bir sihirbaz kadından Bayan Kepler aleyhinde bir takım itiraflar koparmağa uğraştı. Onun aleyhindeki dedikoduları topladı, bire on katarak bunları büyülttü. Nihayet kırk dokuz maddelik bir ithamname vücuda getirerek dava açtı. Başlıca itham noktalarını: Bayan Kepler'in müteaddit kimselere ilâç vermiş olması, oğlunun ifadesine göre komşusunun bir buzağısını öldürmesi, kendisinin ne cennet vardır, ne cehennem demiş olması teşkil ediyordu. Dava, kat'î bir neticeye bağlanmaksızın senelerce sürüp gitti. 1615 senesinde başlamış ise de hakikatte 1619 senesine gelinceye kadar dava mahkemeye sevkedilmemiştir. Bu tarihte Bayan Kepler yetmiş üç yaşında idi. Aleyhindeki ithamları ispat etmek için bir düzüne şahit çağırılmıştı. Muhakeme celsesinin açılmasını müteakip maznunun oğlu Johann Kepler şahitlerin sorguya çekilmesi için mahkemeye 122 maddelik bir سوال listesi tevdi etti. Bir de üstadane bir müdafa (Exzeptions und Pefensionsschrift) hazırladı. Mumaileyh bu müdafaasında annesinin sebebiyet verdiği rahatsızlık ve hastalıkların tabii hastalıklar olduğunu, her hal ve kârda annesinin büyü ve sihir kuvvetlerine kabili atıf olmadıklarını izah ediyordu. Müdafaanamede sihirbazlığı inkâr kalkışmadı ve kendi itikadı ne merkezde olmuş olursa olsun, böyle yapmakla şüphesiz akıllıca hareket etmiştir. Zamanın ilâhiyatçıları indinde Kepler'in kendisi de **gözde (persona grata)** bir adam veyahut Rafizîliğinden şüphe edilmeyen bir kimse değildi. Uğraştığı ilim, heyet ilmi, on yedinci asırda —on dokuzuncu asırda tabakat ilmi (jeoloji) ne ise— o idi, yani eski ve yeni kanaatlerin mücadele sahası idi. Garip bir tesadüftür, aşağı yukarı Galile'nin Roma Enkizisyon Mahkemesile bozuşmuş olduğu sıralarda Kepler de Würtemberg'teki Tübingen şehri ilâhiyatçıları ile çatışma halinde idi. Birçok noktalarda ve bilhassa «Hazreti İsa'nın havarilerde beraber yediği son yemek» bahsinde Luther taraftarları ile mutabık olmadığından Stuttgart Consistorium'u tarafından afaroz edilmişti.

Kepler, ithamların mevcudiyet ve menşelerinin sıkı bir tenkidi tetkiki ve delillerin üstadane şekilde teşrihi ile iktifa etti. Annesinin hapsedilmesine mani olmak için boşuna çalıştı. Yetmiş dört yaşında bir kadına işkence edilmesini protesto etti. 10 Eylül 1621 tarihinde mahkeme bize garip gelen bir hattıhareket tutulmasına karar verdi. Mahkemenin bu kararına nazaran maznuna fiilen işkence tatbik edilmeyecek, fakat işkence yapılmış gibi gösterilecek, böyle bir kanaat ve zan verilecekti. Mızraklı askerlerin muhafazası altında Bayan Kepler işkence odasına götürülecek, işkenceci işini görmeğe hazır bir vaziyette bulunacak, işkence aletleri maznuna gösterilecek ve maznun bu halde sorguya çekilecekti. İşte Eylülün yirmi sekizinde korkunç komedya böyle oynanmıştır. Benim bildiğime göre piyes muharrirlerinin ve artistlerin tasvir etmemiş oldukları bu sahneyi bir kaç kelime ile tarif ediyorum (*I. Kepler, VIII. P. 549; sahne, L. Günther tarafından Ein Hexenprozess isimli eserinde çok tafsil edilmiştir, pp. 73-8.*)

Kendisine oynanan gaddar oyundan tamamen bihaber olan Bayan Kepler hâkimler tarafından doğruyu söylemeğe davet edilince berrak bir sesle şu cevabı verdi: «itiraf edecek hiç bir şeyim yok. Her ne kadar çocukluğumu fena ve canı bir serserinin evinde geçirmiş isem de sihirbazlığa ve büyücülüğe dair hiç bir şey bilmiyorum.» Bunlara ilâveten oğlunun kendisini yakılmaktan kurtaracağını ümit ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine hâkim, Mukaddes Kiliseyi tahkir ve Hıristiyanlığa uymıyan kitaplar ve kehanetler neşretmiş diye Kepler’e, şiddetli sözlerle hücum etmiştir. Bayan Kepler’in cevabı şu olmuştur! «Oğlumun bilgisi ve iyi anlayışı ona Allah’ın birer vergisidir; ben Allah’a güveniyorum; işkence eziyetleri altında Allah’a ruhumu teslim edecek olsam dahi son sözüm budur.» Bunun üzerine hâkim: «Götürün işkence odasına şu sihirbaz karıyı» diye haykırmıştır. Kadıncağızı derhal sert bir hareketle kemerli bir yer altı odasına sürüklediler. Burada hâkimler, bu gibi hallerde hazır bulunan doktor, işkenceciler ve bütün menfur aletleri vardı. Bu aletleri birer birer kendisine gösterdiler ve bunları kullanacaklarını söylediler. «Şimdi cevap ver bakalım, menfur sihirbaz kadın, kendini işkenceden ve ruhunu yalanlardan kurtar.» «Bana ne isterseniz yapınız, kanımın hepsini akıtıp tüketmeniz bile itiraf edecek bir şey bilmiyorum; öleyim daha iyi.»

Bayan Kepler hiç bir fenalık yapmadığını iddia etti. «Fena bir hareket yapmak üzere burada bulunan sizlerden hanginiz bana yalan söylememi tavsiye edebilir, hanginiz beni doğru olmıyan şeyi söylemeğe icbar edebilir?... Bundan eminim, Allah, beni bu sefil hale koymağa sebep olan şahitleri cezalandıracaktır.» Bunu müteakip maznun dua etmek için diz çöküp: — Allah’ım benim hiç bir sihirbazlık yapmamış olduğumu şunlara bir işaretle malûm et— diye yalvardıktan sonra düşüp bayılmıştır. Menfur komedyaya sona ermişti; kadıncağız korkunç «Tanrı muhakemesi»⁹⁶ ni kazanmıştı. Teşrinievvelin üçünde mahkeme maznunun serbest bırakılmasına karar verdi; bu karar maznunun aleyhinde altı senedir takibatta bulunmuş olan mutaassıp davacıların hiç hoşlarına gitmedi. 4 Teşrinisani 1621 tarihinde maznun tahliye olundu. Bu esnada yetmiş dört yaşında olduğundan çok geçmeden ve ihtimal din perdesi altında yapılan haksızlıklara karşı insanların gözlerini açmakta kendi davasının az tesiri olmamış olduğunu göremeden ölmüştür.

Bu, tafsîlât ve teferruatının en kötü taraflarını meskût geçtiğim çirkin ve iğrenç bir hikâyedir.

Kanaatim şudur ki bu kadın ne İskoçya’da ve ne de İngiltere’de kurtulabilirdi. Hemen hemen tamamiyle yazılı şekilde cereyan eden bitmez tükenmez usulî muameleler, talikler, itinalı mürafaalar, şahitlerin tahrirî şekilde sorguya çekilmeleri, bütün bunlar halkın galeyanını önleyici manilerdi.

Bu davalar hukukçuyu birçok noktalardan ve hususile usulü muhakeme cihetinden ilgilendirir. Bu alâka çekici noktalar içinde şunları sayabiliriz:

1) Sihirbazlık hakkındaki davalara lâik mahkemelerde bakıldığı zaman adetleri artmıştır. Bu bütün Avrupa memleketlerinde böyle olmuş ve şu neticeleri vermiştir: Her tarafta bü-

⁹⁶ Bir şahsın suçluluğuna veya masumluluğuna onu bir takım tecrübe ve imtihanlardan geçirerek bunların verecekleri neticelere göre karar vermek usulüdür. İngilizcesi: «*Ordeal*»; Fransızca’sı: «*Ordalie*». (Mütercim)

tün mahallî mahkemelerde bu neviden çok davalar açılmıştır ve bunların adedi, bilhassa huraların en çok hüküm sürdüğü uzak memleket kısımlarında, daha çok olmuştur. Kilise mahkemeleri hâkimlerinin bazı davalarda bu gibi takibata tevessül edenlerin cesaretlerini kırmak için ellerinden geleni yaptıklarını biliyoruz. Fakat kilise mahkemelerinin mahallî mahkemeler üzerinde pek az murakabe salâhiyetleri vardı. Mahallî mahkemelerde ise bu kabil davalar şahsî kinleri tatmin etmenin en kolay ve en elverişli yol ve vasıtası haline gelmişti. Bu da tethişin on altıncı asra mahsus bir şekli idi.

2) Kayda değer ikinci bir hâdisde de hakikati meydana çıkarmak için tevessül edilen muhtat tecrübe ve vasıtaların bazılarının hâkimlerin ve jürilerin suiniyetlerine karşı hiç bir teminat arzetmemesi idi. Takibe memur olanlar hemen hemen daima maznunların ağızlarından itiraf- lar çıkarmağa, ikrarlar koparmağa ve sonra da 'bu tarzda elde ettikleri sözler üzerine iş görmeğe' gayret ediyorlardı. Hiç şüphesiz çok defa bunlar işkence ile istihsal olunuyordu. İskoçya'daki sihirbazlık davalarında işkence bilhassa korkunç bir tarzda yapılırdı. Burada maznun sihirbaz kadınlar gece gündüz uykusuz bırakılırdı. Bu usul, maznunun itiat ve ısrarını kırmak hususunda diğer her hangi bir vasıttadan daha müessir bir çare olarak kabul ve telâkki ediliyordu. İşkence nevarsa fiilen davaların ayrılmaz bir parçasını teşkil ediyordu (28 Riezler, p. 150; P. Laymannus, *Processus j'uridicus contra Sagas et Venéficos* (Cologne, 1629), pp. 15-16: Bu eserin 2ci Babı: «*Hangi deliller üzerine hâkimin maznuna işkence tatbik edebileceğine dair*» dir. 3 cü Bapta: *hâkimin sihirbazlık davalarında diğer dava ve hallerde olduğundan daha büyük şiddet gösterip gösteremeyeceği meselesi münakaşa olunmakta ve cevap olarak da, Evet, gösterebilir, denmektedir. «Çünkü bu sihirbazlık suçu o kadar büyük o kadar geniştir ki haddi zatinde hemen hemen diğer her suçu içine alır.»*

3) Davacılar, neticesi maznunlar hakkında vahim itiraf- lar elde etmeğe muvaffak olamadıkları zaman bile, ekseriya onlardan işkence yolile, hâdisede başka suç ortaklarının da mevcut olduğunu meydana koyan ifadeler koparmak için tertibat alıyorlardı. Bu nevi davaların dair farikasını da bunlarda «suç ortaklarının mevcudiyeti» keyfiyetinin daima mefruz addedilmiş olması teşkil eder; nasıl hayvan cinsleri içinde tek başına yaşamağı sevenlere mukabil sürü halinde toplanmağı itiyat edinmiş olanlar varsa, suç neveleri içinde sihirbazlık da tıpkı bunun gibi infirat halinde değil küme halinde tesadüf edilen soydan addediliyordu. (P. Laymannus, pp. 15-16).

Bu mevzua dair Riezler'in bazı kıymetli mülâhazaları vardır:

«Kendi kendimize; —Davaların bir alay maznun aleyhine böyle mütemadiyen genişletilmesi neden? — diye soracak olursak bunun cevabını, maznunun aynı zamanda suç ortakları ve arkadaşları hakkında da sorguya çekilmesine ve onların isimlerini bildirinceye kadar işkenceye tâbi tutulmasına mütedair olan prensibin gittikçe umumileşmiş olan tatbikinde buluruz. Bu davaların cereyanı esnasında, sihirbazların toplantılar ve tenezzühler yaptıklarına dair bir kanaatin belirmesi sihirbazlık çılgınlığının mütenevvi tezahürleri içinde bilhassa hayra alâmet (fali hayır) olmıyan bir şey olmuştur. Çünkü şeytanla anlaşma veya münasebette bulunma veyahut insanlara ve hayvanlara zarar verme gibi diğer bütün suçların hepsi ancak ve ancak yalnız maznunun kendisini töhmet altına sokabilirdi. Hâlbuki diğer tarafta sihirbaz gezileri ve

sihirbaz toplantıları- hayali, hâkimlere muntazaman suç arkadaşları ve suç ortakları hakkında sualler sormak fırsatını veriyordu.

Mahkemelerin kararlarında, bir sihirbazın bu gezi ve toplantılar münasebetile diğer sihirbazlarla tanışmış olmamasının ihtimal ve imkân haricinde olduğu daima kayıt ve tekrar edilmiştir.»⁹⁷

4) Bununla beraber bu ikrarların her zaman işkence tatbikinin neticesi olduğunu zannetmek doğru olmaz. Garibi şu ki bu itiraflar çok defa istiyerek ve serbestçe yapılmışlardır. Her memleketteki tecrübeler bunu göstermiştir. 1622 yılında İskoçya'nın şimalinde sihirbazlıktan maznun olan kimseler tarafından en küçük teferruata varıncaya kadar yapılmış olan itirafları misal olarak alıyorum⁹⁸. Isobell Gowdie isminde bir kadın, kendisinin söylediği gibi, her hangi bir cebir ve zor tehdidi altında olmaksızın, şeytanla nasıl buluştuklarını, onunla nasıl ittifak ettiğini, kendisinin havada nasıl uçtuğunu, Peri Padişahı ile Kraliçesine nasıl mülâki olduğunu, kendisi ala karga ve başkaları da tavşan veya kedi şeklini alarak gece yarısı toplantılarına nasıl gittiklerini bütün tafsilât ile anlatmıştır. Fırtınalar çıkarmak veyahut kendilerini kedi, tavşan veya kuzgun kılığına sokmak için kullandıkları, kısmen sofuca bazı sözlerden kısmen de manası olmıyan kelimelerden mürekkep manzum bir takım büyü dualarını tarif ederek ezberden okumuştur. Bundan sonra şeytanın bizzat kendi ellerile yaptığı cin oklarını kendisinin nasıl attığını anlatarak demiştir ki:

«Vicdanımı en çok muazzep eden şey, şeytan'dan aldığım oklarla birçok insanları öldürmüş olmağımıdır, ilk öldürdüğüm kadını Plewghlandis'te öldürdüm; keza bir tane de son 2 Şubat Yortusu'nda Murry'nin şark taraflarında öldürdüm. O günlerde Aelderne'deki Bessie Wilson dahi orada öldürmekle meşguldü; Margaret Wilson da aynı yerde bir başkasını öldürüyordu. Cannicavil'de James Dick'i de ben öldürdüm. Fakat hepsinden fazla müteessir olduğum öldürme vakası, Moynes'in Miltowne kasabasından William Bower'i öldürmem olmuştur. Margaret Brodie, Tarres ırmağında yıkanmakta olan bir kadını öldürmüştür. Bessie Wilson, Strutheris Korusunda bir adamı öldürdü. Aulderne'deki Bessie Hay, Dunbar isminde bir adamcağızı Forres şehrinin şark taraflarında bir kapıdan (yahut: gezmeğe) çıkarken öldürdü. Aulderne'deki Margaret Brodie, David Blak'ı Darnvay'de öldürdü» ve böylece devam eden bir katiller zinciri.

Aynı kadının ifadesinden diğer bir parça:

«Şeytan ona (Aulderne Rahibi'ne) atmak için Margaret Brodie'ye bir ok verdi. O da bunu attı, fakat ok kısa düştü. Şeytan oku yerden aldırttı, biz tekrar atmak isteyince Şeytan: — Olmaz; bu defa onun canını almamalıyız— dedi. O esnada Lord of Park, Boath ırmağından geçiyordu, Şeytan bana bu zata doğru bir ok attırdı, fakat ben de isabet ettiremedim.»

Hepsinden garibi şu ki maznunların birbirlerinin söylediklerini teyit ettikleri görülüyordu. Maznunların bazıları mazlumluk tesellisine malik değillerdi, masum olduklarını bilmiyorlardı (Riezler, p. 153.). Bir fikri sabitin kurbanı olan bu insanların hakikaten değil zihnen şeytanla anlaşma ve münasebetlere girişmiş olduklarını, gece yarısı toplantıları yaptıklarını, fena niyet ve

⁹⁷ Riezler, p. 151.

⁹⁸ Pitcairn, III. 602.

maksatlar beslediklerini, kötücül ihtirasların tatminini gizli ve esrarengiz sanatlarda aradıklarını zannettirecek kuvvetli sebepler mevcuttur (*Ibid.*, p. 157.) Bu garip zehap ve hayaller tamamen köksüz değildi. Esasında bazı vakıalar vardı, fakat hâkimler, jüriler ve bizzat kurbanların kendileri bu vakılardan yanlış olan neticeleri çıkarıyorlardı. Bu vakıalar muvacehesinde, müteveffa Sir James Stephen, bu sefil mahlûkları menfur cinayetlerle suçlu tutmuş olan jürilerin hareket tarzlarını haklı buluyordu: «Aşikârdır ki» diyor, «jüriler başka türlü hareket edemezlerdi; sihirbazlığın daima mevcut olduğunu inkâr eden bir nazariyeye o zaman hayalî gözile bakılırdı. Bu sebeple jürilerin böyle bir inkâra teşebbüs etmeleri onların hesabına gayrı makul bir hareket olurdu.» (*Sir J. F. Stephen, A General View of the Criminal Law of England*, pp. 209-10, quoted in *Psychology applied to Legal Evidence*, G. F. Arnold, 1906, p. 248.)

Bu hikâyeler hakkındaki tefsirlerim doğru ise de bunlar bu adlî hataları tam bir surette izah etmezler. Bütün sinir hastaları ile delilerin, akıl zayıflığına müptelâ olanların, isteriklerin, saralıların çoğu o zamanda sihirbazlığa dair hüküm süren itikatlarda kendi zehap ve hayalleri için elverişli birer hazır şekil ve kalıp buluyorlardı. Bu insanların kendilerini sihirbaz zannetmeleri onlar için, bugün bir kimsenin bir defa sapıttıktan veya çıldırdıktan sonra kendini mutlak bir hükümdar veya milyoner sanması kadar tabî idi. Hakikaten, bundan daha da fazla tabî idi, çünkü o zamanda zamanımızdaki gibi yekdiğerile yarış eden batıl itikatlar yoktu. *Revue Philosophique* mecmuasında bir muharririn dediği gibi (*Revue 1911*, p. 229), onlar için bu zehaplar « un rêve commandé et vécu » (mecburen görülmüş bir rüya) idi. Fakat bu da hâdisenin tam izahı değildir. Hâkimlerle jüriler ve itham edenler çok defa korkunun tesiri altında kalmışlardır; korku onların gözlerini kör etmiştir; korku, adalete yolu kapayan o en büyük engel; bilinmeyen şeylere karşı duyulan müphem bir korku; af ve müsamahaya yer 'bırakmıyacak derecede büyük korku... Keza o zamanda hâkimler, jüriler, davacılar ve bütün halk bu zehapları tahrik ve telkin ediyorlardı. Bernheim'in zamanımızın —on altınca ve on yedinci asırlarinkilerden başka türlü olmayan— hâdiseleri hakkında söylediği gibi:

«Hukukçular, vâızlar, profesörler, hatipler, mutatabbipler, herkesi baştan çıkaranlar, politikacılar... hepsi, hepsi telkin ile iş gören insanlardır. Siyasî veya dinî taassup, nihilisme, anarşizm, boulangisme, hepsi kulaktan yapılan telkin yolları ve bu sayede taraftar kazanmaktadırlar.» (*Revue*, p. 235)

Bu davalarla alâkalı olan insanların hepsi bizzat kendilerinde şiddetli ve canlı bir surette mevcut olan şeyi maznunlara telkin ediyorlardı. Onların birçokları, bu davaları kendi hususî maksatlarına alet ediyorlardı. Bu davalara ait raporlarda ve vesikalarda, şahitlerin şahadetlerinin doğruluğunu kontrol için hâkimlerce veya taraflarca sualler sorulduğuna, dedi-kodu ve şayialar elekten geçirilerek içinden hakikatin ayıklandığına, şuurlarına sahip vahşî düşünceli insanlar tarafından yapılan itiraflarla bir takım sabit fikirlerin esiri olan kimseler tarafından yapılanlar arasında fark gözetildiğine, bunların yekdiğerinden ayırt edilmesine teşebbüs olunduğuna dair hiç bir ize tesadüf edilmez; bu bapta dikkate şayan garip bir boşluk vardır.

Mahkemelerin Devlet tarafından nasıl birer zulüm ve teaddi aleti haline getirilebileceğini gösteren müteaddit davalar tasvir ve izah ettim. Sihirbazlık aleyhindeki bu davalar, mahkemelerin, halkın düşünce ve kanaatlerine hizmet etmeğe ve bunları icraya kalkıştıkları takdirde, hakikati meydana çıkarmakta muvaffakiyetsizliğe uğrayabileceklerine ve fena işler yapabileceklerine dair her zaman için bir ihtar ve ikazdır. Sokak adamı da, tahtında oturan bir müstebit hükümdar kadar muvazenesiz ve gaddar olabilir.,

Düzenleyen
Celal SANCAR